ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИ ҲУЗУРИДАГИ
ҚОНУНЧИЛИК ВА ҲУҚУҚИЙ СИЁСАТ ИНСТИТУТИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МИЛЛИЙ ГВАРДИЯСИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ЖАМОАТ ХАВФСИЗЛИГИ УНИВЕРСИТЕТИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ИЧКИ ИШЛАР ВАЗИРЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ КРИМИНОЛОГИЯ ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТИ

А. Анорбоев

АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ СОҲАСИГА ОИД ЖИНОЯТЛАРНИНГ ЮРИДИК-ТЕХНИК ТАҲЛИЛИ ВА ОДИЛЛИК ПРИНЦИПИНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ

КИБЕРАЛОГИЯ МЕТОДИ АСОСИДА ТАЙЁРЛАНГАН

МОНОГРАФИЯ

Тошкент – 2026

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МИЛЛИЙ ГВАРДИЯСИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ЖАМОАТ ХАВФСИЗЛИГИ УНИВЕРСИТЕТИ

А. Анорбоев

Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасига оид жиноятларнинг юридик-техник таҳлили ва одиллик принципининг қўлланилиши

Кибералогия методи асосида тайёрланган
МОНОГРАФИЯ

Тошкент – 2026

Муаллиф. А. Анорбоев. Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасига оид жиноятларнинг юридик-техник таҳлили ва одиллик принципининг қўлланилиши. Кибералогия методи асосида тайёрланган монография. – Т.: “Dimal” нашриёти, 2026 й. – Б. 159

Масъул муҳаррир: ю.ф.д. А. Расулев

Тақризчилар:

ю.ф.д. профессор А. Закурлаев, ю.ф.д. С. Гулямов, ю.ф.д. Б. Мўминов

ЎУК	344414
ORCID	https://orcid.org/0009-0003-5355-8753
Publons	QPB-1888-2026
SSRN:	12260788
Index Copernicus	48623
РИНЦ	3827-4098
DOI	10.5281/zenodo.21289907
GOOGLE академия	https://scholar.google.com/citations?user=KIJpct8AAAAJ&hl=ru
ZiyoNet	https://profile.ziyonet.uz/uzc
DergiPark	https://dergipark.org.tr/tr/pub/@amiriddin-anorboyev
Academia	https://independent.academia.edu/AnorboyevAmiriddin/Network?tab=suggested
Scopus	https://www.scopus.com/pages/home
Clarivate Analytics	https://apps.clarivate.com/account?app=endnote&tab=personal
КиберЛенинка	https://cyberleninka.ru/me
OpenAIRE	https://www.openaire.eu/f/269/create-new-article
GitHub	https://github.com/explore

Мазкур монография ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида содир этилаётган жиноятларни квалификация қилиш ва улар учун жиноий жавобгарликни такомиллаштиришнинг фундаментал ҳуқуқий ва технологик муаммоларига бағишланган. Тадқиқотда илк бор ҳуқуқ ва юқори технологиялар синтезига асосланган кибералогия методи ҳамда юридик-техник идентификациялаш моделлари тизимли равишда қўлланилган. Китобда ривожланган хорижий давлатлар қонунчилиги ҳам қиёсий ўрганилиб, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг ахборот технологиялари соҳасига оид жиноятларга оид нормаларини модернизация қилиш бўйича аниқ қонунчилик таклифлари ва математик-ҳуқуқий формулалар ишлаб чиқилган. Монография ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимлари, судьялар, рақамли криминалистика экспертлари, юридик ва техник олий таълим муассасаларининг профессор-ўқитувчилари, докторантлар ва соҳа мутахассислари учун мўлжалланган.

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети Кенгаши тавсиясига асосан чоп этилган.

МУНДАРИЖА

КИРИШ.....5
1-БОБ. КОМПЬЮТЕР АХБОРОТИНИНГ ЯХЛИТЛИГИ, БУТУНЛИГИ ВА КОНФИДЕНЦИАЛЛИГИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАРНИНГ ЖИНОИЙ-ҲУҚУҚИЙ ВА ТЕХНИК ТАВСИФИ..10
1.1-§. Компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш жиноятининг юридик табиати ва техник хусусиятлари.....10
1.2-§. Компьютер ахборотини модификациялаштириш қилмишини квалификация қилиш ва ушбу соҳада жазо муқаррарлигини таъминлаш масалалари.....22
2-БОБ. КИБЕРҚУРОЛЛАР ВА ТЕХНИК ВОСИТАЛАРНИНГ АЙЛАНМАСИ ВА ТЕХНИК ҲИМОЯСИНИ ТАЪМИНЛАШ ТАРТИБИНИ БУЗИШ ЖИНОЯТЛАРИНИНГ ЖИНОИЙ-ҲУҚУҚИЙ ВА ТЕХНИК ТАВСИФИ.....40
2.1-§. Ахборотлаштириш қоидаларини бузиш жиноятининг юридик-техник таҳлили ва ушбу қилмиш учун жазо муқаррарлигини таъминлаш механизми.....40
2.2-§. Компьютер тизимидан, шунингдек телекоммуникация тармоқларидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус воситаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш ёхуд ўтказиш ва тарқатиш жиноятининг жиноий-ҳуқуқий тавсифи.....49
2.3-§. Зарар келтирувчи дастурларни яратиш, ишлатиш ёки тарқатиш қилмишлари учун жиноий жавобгарлик муқаррарлигини таъминлаш.....62
3-БОБ. АППАРАТ УСКУНАЛАРИ ВА ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЯ ТАРМОҚЛАРИНИНГ ФУНКЦИОНАЛЛИГИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАРНИНГ ЖИНОИЙ-ҲУҚУҚИЙ ВА ТЕХНИК ТАВСИФИ..74
3.1-§. Компьютер саботажи жиноятининг ҳуқуқий-техник жиҳатлари ва унга қарши курашишнинг жиноий-ҳуқуқий чоралари.....74
3.2-§. Телекоммуникация тармоғидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш жиноятини квалификация қилиш муаммолари.....85
4-БОБ. КИБЕРМАКОНДАГИ РАҚАМЛИ АКТИВЛАР ВА МАЙНИНГ ЖИНОЯТЛАРИНИНГ ЖИНОИЙ-ҲУҚУҚИЙ ВА ТЕХНИК ТАВСИФИ.....104
4.1-§. Крипто-активлар айланмаси соҳасидаги қонунчиликни бузиш жиноятининг юридик-техник таҳлили.....104
4.2-§. Майнинг фаолиятини қонунга хилоф равишда амалга ошириш учун жавобгарлик механизмини такомиллаштириш.....122
ХУЛОСА.....136
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....153

КИРИШ

1. Тадқиқот мавзусининг долзарблиги ва зарурлиги. Инсоният цивилизациясининг ривожланиш қонуниятларини кузатадиган бўлсак, ахборот-коммуникация технологияларининг пайдо бўлиши ҳамда сунъий интеллект тизимларининг ижтимоий муносабатлар қатламига чуқур кириб бориши шунчаки вақтинчалик технологик босқич эмас, балки келгуси беш юз йиллик ижтимоий, иқтисодий ва ҳуқуқий тенденцияларни белгилаб берувчи глобал бурилиш нуқтасидир. Ушбу монография айнан мана шу беш асрлик стратегик уфқни, яъни жиноятчиликнинг трансформациясини олдиндан кўра билиш ва унга нисбатан барқарор ҳуқуқий муҳофаза тизимини шакллантириш мақсадида ёзилган.

Бугунги кунда инсоният ҳаётининг барча соҳа, тармоқ ва йўналишлари босқичма-босқич рақамлаштирилаётганлиги, давлат бошқаруви ва иқтисодиёт тармоқларига сунъий интеллект технологияларининг жадал жорий этилиши янги имкониятлар билан бир қаторда мисли кўрилмаган таҳдидларни ҳам юзага келтирмоқда. Технологияларнинг қўлланилиши бўйича фойдаланувчиларнинг билим, кўникма ва малакалари мутлақо янги босқичга кўтарилганлиги сабабли, ушбу ютуқлардан фақатгина эзгу ва бунёдкор мақсадларда эмас, балки ғаразли ва ёвуз ниятларда фойдаланилаётган ҳолатлар сони ҳам геометрик прогрессия суръатларида кўпайиб бормоқда.

Ахборот-коммуникация технологиялари воситасида содир этилаётган ижтимоий хавфли қилмишларнинг кўпайиши ва уларнинг детерминацияланиши ортида ранг-баранг ижтимоий-психологик ва иқтисодий омиллар ётади. Хусусан, иш берувчи ва ташкилотнинг ахборот-коммуникация технологиялари тизимларига масъул бўлган мутахассис ходими ўртасидаги ўзаро ички низоларнинг вужудга келиши ва бунинг оқибатида ходимнинг техник устунликдан фойдаланиб ўч олиши, жисмоний ва юридик шахсларнинг кибермаконда ноқонуний моддий наф олишга интилиши, бозор иқтисодиёти шароитида ўзаро соғлом рақобатга дош беролмай, турли хил сунъий техник тўсқинликларни вужудга келтириш орқали рақобатчини обрўсизлантириш ҳамда унинг ишчанлик қобилиятига путур етказиш ҳолатлари кенг илдиз отмоқда. Шунингдек, кибермуҳитдаги безорилик, кибермакондаги ҳазил-ҳузулларнинг оғир оқибатли жиноий қилмишларга айланиши, яратилаётган кенг имкониятлардан ҳамда рақамли активлар инфратузилмасидан нотўғри моддий ёки маънавий мақсадларда фойдаланиш тенденциялари кузатилмоқда. Ушбу сабабларнинг сонини ва таркибий тузилишини таҳлил қилганимизда, уларнинг ҳар бир жиноий қилмиш бўйича ўзига хос ва ранг-баранг эканлигига, аммо жиноят содир этишнинг мантиқий-алгоритмик занжирида ўхшаш ёки такрорий техник усуллар мавжудлигига амин бўламиз.

Шу сабабли, давлат ўзининг суверен тартибга солиш функциясидан келиб чиқиб, ахборот-коммуникация технологиялари соҳасига оид муносабатларни жиноят-ҳуқуқий муҳофаза қилиш тизимини тубдан қайта кўриб чиқишга мажбурдир. Бу жараёнда жиноят қонунчилигининг фундаментал устуни ҳисобланган одиллик принципининг таъминланиши энг олий зарурат сифатида намоён бўлади. Бироқ, ушбу соҳадаги жиноятларнинг

объектив томони мураккаб техник жараёнлар, дастурий алгоритмлар, криптографик протоколлар ва рақамли излар билан чамбарчас боғлиқ бўлганлиги сабабли, анъанавий ҳуқуқий таҳлил услублари кўпинча рақамли воқелик қаршисида ожизлик қилмоқда. Натижада қилмишларни квалификация қилишда жиддий хатоликларга йўл қўйилиб, одиллик принципининг бузилиши ҳолатлари юзага келмоқда. Мана шу долзарб муаммони бартараф этиш учун мазкур монография рақамли воқеликни ва юридик доктринани яхлитликда кўра оладиган замонавий методология – **кибералогия методи** асосида яратилди.

2. Муаммонинг илмий ўрганилганлик даражаси. Ахборот-коммуникация технологиялари ва киберхавфсизлик соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар, рақамли далиллар билан ишлаш масалалари хорижий ва маҳаллий ҳуқуқшунос олимлар, криминалистлар томонидан муайян даражада тадқиқ этилган. Бироқ, аксарият тадқиқотлар ҳуқуқий матн ва техник алгоритмларни бир-биридан узилган ҳолда, фақатгина бугунги куннинг қисқа муддатли эҳтиёжлари доирасида баҳолаган. Жиноятчиликнинг яқин беш юз йиллик эволюциясини, унинг аппарат ускуналари, киберқуроллар ва рақамли активлар кесимидаги ривожланиш тенденцияларини қамраб олувчи яхлит назарий тадқиқотлар мавжуд эмас.

Қолаверса, компьютер ахборотининг яхлитлиги, бутунлиги ва конфиденциаллигига қарши жиноятлар, ахборотлаштириш қоидаларини бузиш, киберқуроллар айланмаси, компьютер саботажи, шунингдек, крипто-активлар ва майнинг соҳасидаги қилмишларнинг юридик-техник таҳлили тизимли равишда амалга оширилмаган. Энг асосийси, суд ва тергов амалиётида ушбу мураккаб қилмишларни баҳолашда одиллик принципини ва жазонинг муқаррарлигини таъминлашга қаратилган юридик ва техник тушунчаларнинг синтези амалга оширилмаган. Мазкур монография ушбу назарий ва амалий бўшлиқларни тўлдиришга қаратилган дастлабки яхлит фундаментал ишдир.

3. Тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари. Тадқиқотнинг асосий мақсади – кибералогия методи тақдим этган имкониятлар ва таҳлил механизмларига таянган ҳолда, ахборот-коммуникация технологиялари соҳасига оид жиноятларнинг юридик-техник таҳлилини амалга ошириш, ушбу жиноятларнинг келгуси беш юз йиллик тенденцияларини инобатга олиб, жиноят қонунчилиги ва ҳуқуқни қўллаш амалиётида одиллик принципининг сўзсиз таъминланишига қаратилган илмий асосланган, тизимли ва истиқболли таклиф ҳамда тавсияларни ишлаб чиқишдан иборат.

Ушбу мақсадга эришиш учун монографиянинг таркибий тузилишига мувофиқ қуйидаги вазифалар ҳал этилди:

- Компьютер ахборотининг яхлитлиги, бутунлиги ва конфиденциаллигига қарши жиноятларнинг жиноий-ҳуқуқий ва техник тавсифини бериш, компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш жиноятининг юридик табиати ва техник хусусиятларини аниқлаш ҳамда компьютер ахборотини

модификациялаштириш қилмишини квалификация қилиш ва ушбу соҳада жазо муқаррарлигини таъминлаш масалаларини таҳлил қилиш;

- Киберқуроллар ва техник воситаларнинг айланмаси ва техник ҳимоясини таъминлаш тартибини бузиш жиноятларининг жиноий-ҳуқуқий ва техник тавсифини шакллантириш, ахборотлаштириш қоидаларини бузиш жиноятининг юридик-техник таҳлилини ўтказиш, рухсатсиз фойдаланиш учун махсус воситаларни тайёрлаш, ўтказиш ва тарқатиш ҳамда зарар келтирувчи дастурларни яратиш қилмишлари учун жиноий жавобгарлик муқаррарлигини таъминлаш механизмини ишлаб чиқиш;
- Аппарат ускуналари ва телекоммуникация тармоқларининг функционаллигига қарши жиноятларнинг жиноий-ҳуқуқий ва техник тавсифини яратиш, компьютер саботажи жиноятининг ҳуқуқий-техник жиҳатларини ёритиш ва телекоммуникация тармоғидан қонунга хилоф равишда фойдаланиш жиноятини квалификация қилиш муаммоларини бартараф этиш;
- Кибермакондаги рақамли активлар ва майнинг жиноятларининг жиноий-ҳуқуқий ва техник тавсифини ишлаб чиқиш, крипто-активлар айланмаси соҳасидаги қонунчиликни бузиш жиноятининг юридик-техник таҳлилини қилиш ҳамда майнинг фаолиятини қонунга хилоф равишда амалга ошириш учун жавобгарлик механизмини такомиллаштириш.

4. Тадқиқотнинг объекти ва предмети. Тадқиқотнинг *объектини* ахборот-коммуникация технологиялари, аппарат ускуналари, телекоммуникация тармоқлари ва рақамли активлар тизимлари воситасида ёки уларга қарши содир этиладиган ижтимоий хавфли қилмишлар жараёнида вужудга келадиган, давлатнинг тартибга солиш функцияси ва жиноят-ҳуқуқий ҳимоя тизими билан қамраб олинадиган ҳамда беш юз йиллик эволюцион уфқда трансформацияланиб борувчи мураккаб ижтимоий муносабатлар ташкил этади. Тадқиқотнинг *предметини* эса компьютер ахборотининг дахлсизлиги, киберқуроллар айланмаси, тармоқлар функционаллиги ва рақамли активлар хавфсизлигини таъминлашга қаратилган миллий ва хорижий жиноят қонунчилиги нормалари, уларни юридик-техник жиҳатдан идентификация қилиш моделлари ҳамда суд-тергов амалиётида одиллик принципини қўллашнинг назарий ва амалий масалалари ташкил этади.

5. Тадқиқотнинг методологик асоси сифатида кибералогия методи. Мазкур монографиянинг энг асосий конвенционал устунлиги ва назарий қиймати шундаки, у мутлақо янги ва интегратив хусусиятга эга бўлган **кибералогия методи асосида** ёзилган. Тадқиқот жараёнида кибералогия методи шунчаки ўрганиладиган объект сифатида эмас, балки бутун монография мазмунини суғориб турувчи ва рақамли жиноятларнинг юридик-техник анатомиясини очиб берувчи бош методологик восита сифатида қўлланилган.

Монографиянинг кибералогия методи асосида ёзилганлиги шуни англатадики, унда жиноят ҳуқуқининг анъанавий догматик ва формал-мантиқий усуллари компьютер илм-фани, тармоқ архитектураси, дастурий код мантиқи ва рақамли криминалистика қонуниятлари билан узвий равишда

синтез қилинган. Мазкур метод бизга кибермаконда содир этиладиган жиноий ҳаракатларни оддий матн даражасида эмас, балки тармоқ маълумотлари пакети, алгоритмик излар кетма-кетлиги ва рақамли инъикослар сифатида метамаълумотлар асосида юридик тилга хатосиз таржима қилиш ва тушуниш имконини берди. Бу ёндашув қонунчилик нормаларини яқин йиллар учун эмас, балки келгуси беш юз йиллик технологик ўзгаришлар даврида ҳам ўз ҳаётийлигини йўқотмайдиган алгоритмик моделлар кўринишида шакллантиришга хизмат қилади.

6. Одиллик принципи ва юридик-техник таҳлилнинг ўзаро боғлиқлиги. Жиноят ҳуқуқидаги одиллик принципи рақамли асрда мутлақо янгича мазмун касб этмоқда. Жиноят содир этган шахсга нисбатан адолатли ва қонуний жазо тайинлаш, аввало, содир этилган қилмишнинг юридик-техник хусусиятини математик аниқликда баҳолашни талаб қилади. Агар суд ёки тергов органи мураккаб техник жараённинг моҳиятини англамасдан, фақатгина юзаки ҳуқуқий таърифларга таянса, бу ҳолат албатта одиллик принципининг бузилишига олиб келади. Масалан, компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда фойдаланиш билан компьютер саботажи ёки зарар келтирувчи дастурларни тарқатиш ҳаракатлари орасидаги чегараларни тўғри ажратиш, тизим маъмурининг қасддан тизим функционаллигига путур етказишини баҳолаш фақатгина техник аутентификация ва рухсат бериш сиёсати протоколларини юридик таҳлил қилиш орқали мумкин. Худди шунингдек, крипто-активлар айланмаси ва ноқонуний майнинг фаолияти соҳасида жазонинг муқаррарлиги ва адолатлилигини таъминлаш учун блокчейн технологиясининг алгоритмик табиатини ҳуқуқ тизимига тўғри сингдириш лозим. Монографияда илгари сурилган юридик-техник таҳлил механизмлари айнан мана шу адолат тарозисини рақамли воқеликнинг мураккаб талабларига мослаштиришга ва суд-тергов хатоликларининг олдини олишга қаратилган.

7. Тадқиқотнинг илмий янгилиги. Мазкур монографиянинг илмий янгилиги, унинг кибералогия методи асосида ёзилганлиги ва келгуси беш юз йиллик истиқболни қамраб олганлиги билан изоҳланиб, қуйидаги концептуал қоидаларда намоён бўлади:

1. Миллий жиноят ҳуқуқи фанлари тизимида биринчи марта ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги жиноятларни легал-техник идентификация қилиш ва тўғри квалификация қилиш учун кибералогия методининг амалий имкониятлари ва алгоритмик аппаратлари муваффақиятли татбиқ этилган;
2. Кибермакондаги жиноятчиликнинг узоқ муддатли ривожланиш тенденцияларини тизимли моделлаштириш асосида, жиноятнинг субъектив томони (ходимнинг ўч олиши, рақобатчини обрўсизлантириш, безорилик, ҳазил-ҳузуллар) ва объектив томонининг янги авлод юридик-техник таснифи ишлаб чиқилган;
3. Жиноят кодексининг ахборот хавфсизлиги ва рақамли маконга оид барча моддалари мазмуни (компьютер ахбороти, киберқуроллар, телекоммуникация тармоқлари, крипто-активлар ва майнинг) халқаро техник

стандартлар ҳамда сунъий интеллект архитектураси талабларига мослаштирилиб, янги таърифлар ва норматив моделлар кўринишида қайта шакллантирилган;

4. Суд ва тергов органлари томонидан жиноятларни квалификация қилишда терминологик ва алгоритмик хатоликларга йўл қўймаслик ҳамда одиллик принципини мутлақ кафолатлаш мақсадида, ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги жиноятларни юридик-техник идентификация қилишнинг математик формулалари ва рақамли моделлар занжири яратилган;

5. Иш берувчи ва ташкилотнинг ахборот технологиялари ходими ўртасидаги меҳнат ва фуқаролик низоларининг оғир кибержиноятларга (компьютер саботажига) айланиб кетишининг олдини олувчи рақамли гигиена ва криминологик профилактиканинг комплекс тизими илмий асослаб берилган.

8. Тадқиқот натижаларининг назарий ва амалий аҳамияти. Монографиянинг назарий аҳамияти шундаки, унда кибералогия методи асосида шакллантирилган концептуал хулосалар, назарий қарашлар ва юридик-техник таҳлил моделлар тизими жиноят ҳуқуқи, криминалистика ва ахборот ҳуқуқи фанларининг назарий пойдеворини келгуси асрлар давомида хизмат қиладиган даражада бойитади ва янги илмий йўналишларни очиб беради.

Тадқиқотнинг амалий аҳамияти эса ишлаб чиқилган математик формулалар, кодекс моддалари учун таклиф этилган янги юридик-техник диспозициялар ва жазо муқаррарлигини таъминлаш механизмларининг жиноят қонунчилигини такомиллаштиришда, Олий суд Пленуми қарорлари лойиҳаларини тайёрлашда ҳамда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг кундалик тергов-суд амалиётида бевосита қўлланма сифатида ишлатилиши мумкинлиги билан белгиланади. Шунингдек, ушбу монография материалларидан олий таълим муассасалари ва илмий-тадқиқот институтларида юридик кадрларни ҳамда бизнес бошқаруви ва сунъий интеллект соҳасидаги мутахассисларни тайёрлашда фундаментал манба сифатида кенг фойдаланилади.

Хулоса қилиб айтганда, жамиятнинг чексиз рақамли трансформацияси давлатнинг нафақат тартибга солувчи, балки ҳимоя қилувчи функцияларини ҳам чуқур интеллектуаллаштиришни талаб қилади. Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги мураккаб жиноятларнинг асл моҳиятини фаҳмлаш, айбдорга нисбатан адолатли жазо тайинлаш ва жабрланувчининг бузилган ҳуқуқларини тиклаш – нафақат бугунги куннинг, балки келажак беш юз йиллик ҳуқуқшунослигининг энг олий вазифасидир. Қўлингиздаги мазкур монография ана шу мураккаб, аммо ўта шарафли вазифани кибералогия методи ва юридик-техник таҳлил призмаси орқали ҳал этишга қаратилган дастлабки тарихий ва фундаментал қадамдир.

1-БОБ. КОМПЬЮТЕР АХБОРОТИНИНГ ЯХЛИТЛИГИ, БУТУНЛИГИ ВА КОНФИДЕНЦИАЛЛИГИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАРНИНГ ЖИНОИЙ-ҲУҚУҚИЙ ВА ТЕХНИК ТАВСИФИ

1.1-§. Компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш жиноятининг юридик табиати ва техник хусусиятлари

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278^2-моддасига асосан, компьютер ахборотидан, яъни ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмларидаги ахборотлардан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш, агар ушбу ҳаракат ахборотнинг йўқ қилиб юборилиши, тўсиб қўйилиши, модификациялаштирилиши, ундан нусха кўчирилиши ёхуд унинг қўлга киритилишига, электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари ишининг бузилишига сабаб бўлган ҳолда содир этилган бўлса[1], ушбу қилмиш жиноят деб топилиши назарда тутилган ва ушбу жиноятни кибералогия методи асосида қуйидагича юридик-техник таҳлилини амалга ошириш мумкин, хусусан:

1. Жиноят асосий бевосита объекти – ахборот-коммуникация технологияларининг муҳофазаси, шу жумладан, ахборот ва киберхавфсизлик.

2. Жиноят қўшимча бевосита объекти – жамият ва жамоат хавфсизлиги.

3. Жиноят факультатив бевосита объекти – ўзга шахс (лар) ва давлат, шу жумладан, шахсларнинг ҳаёти, соғлиғи, шаъни, қадр-қиммати, мулк дахлсизлиги, тинчлик ва инсоният хавфсизлиги, бошқарув тартиби ва бошқалар;

4. Жиноят субъекти – 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс.

5. Жиноят субъектив томони – қасддан.

6. Жиноят объектив томони – ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб ёки қонунга хилоф равишда ахборот-коммуникация тизимига кириб, компьютер ахборотидан, яъни ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмларидаги ахборотлардан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш йўли билан содир этилади.

7. Жиноят мақсади – моддий ёки (ва) номоддий манфаат, ғаразли ёки бошқа паст ниятлар, ўч олиш ва хк.

8. Жиноят воситаси (қуроли) – ахборот-коммуникация технологиялари.

9. Жиноятнинг зарурий белгилари:

1) қилмишнинг ижтимоий хавфлилиги;

2) қилмишнинг ҳуқуққа хилофлилиги;

3) қилмишда айбнинг мавжудлиги;

[1] Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

4) қилмишнинг жазога сазоворлиги;

5) қилмишнинг ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмларидаги ахборот билан боғлиқлиги;

6) қилмиш оқибати қуйидагилардан бирига ёки бир нечтасига сабаб бўлиши керак:

ахборотнинг йўқ қилиб юборилишига;

ахборотнинг тўсиб қўйилишига;

ахборотнинг модификациялаштирилишига;

ахборотдан нусха кўчирилишига;

ахборотнинг қўлга киритилишига;

электрон ҳисоблаш машиналарининг иши бузилишига;

электрон ҳисоблаш машиналари тизими иши бузилишига;

электрон ҳисоблаш машиналарининг тармоқлари иши бузилишига;

7) алоқа;

8) ахборот;

9) кибермуҳит, шу жумладан, кибермакон;

10) ахборот-коммуникация технологиялари.

Ушбу белгиларнинг биронтаси мавжуд эмаслиги қилмишнинг жиноят эканлигини инкор этади.

10. Жиноятнинг тамомланиши –

1) ахборот йўқ қилиб юборилган вақтдан;

2) ахборот тўсиб қўйилган вақтдан;

3) ахборот модификациялаштирилган вақтдан;

4) ахборотдан нусха кўчирилган вақтдан;

5) ахборот қўлга киритилган вақтдан;

6) электрон ҳисоблаш машиналарининг иши бузилган вақтдан;

7) электрон ҳисоблаш машиналари тизими иши бузилган вақтдан;

8) электрон ҳисоблаш машиналарининг тармоқлари иши бузилган вақтдан бошлаб.

11. Жиноятнинг тузилишига кўра тури – моддий таркибли жиноят.

12. Жиноятнинг ўз хусусияти ва ижтимоий хавфлилик даражасига кўра тури – ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят.

13. Жазо тизимига кўра тури – ижтимоий хавфли қилмиши учун Жиноят кодексида жарима, муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш, ахлоқ тузатиш ишлари, озодликни чеклаш, озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган жиноятлар.

14. Жиноят предмети – ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмларидаги ахборот, электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари, ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банклари, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимлари, шу билан бирга уларга боғлиқ бўлган рақамли предметлар, жумладан, онлайн казино платформалари, betting сайтлар, мобил иловалар (gambling apps), ботлар (Telegram/Discord), молиявий элементлар жумладан, электрон пуллар (Click, Payme, crypto), виртуал балансlар, ставкалар (bets), дастурий таъминот, жумладан, gambling software, RNG

(random generator) тизимлари, mirror сайтлар, шу билан бирга, матн, видео, аудио, мемлар, постлар, deepfake контент ва бошқа шаклдаги ахборот шунингдек, қуйидагилар ҳам жиноят предмети бўлиши мумкин:

1. Молиявий воситалар – нақдсиз пул, банк ўтказмалари, электрон ҳамёнлар орқали тўловлар (Payme, Click, PayPal, QIWI ва ҳ.к.), криптовалюта (Bitcoin, USDT, Ethereum ва бошқалар), онлайн тўлов тизимлари орқали маблағ, қимматли қоғозлар (акциялар, облигациялар), электрон сертификатлар, баланс тўлдириш (телефон, аккаунт, карта) ва хк.;

2. Рақамли активлар – лицензия калитлари (software key), онлайн сервис аккаунти, Premium обуна, домен номи, веб-сайтга эгалик, ижтимоий тармоқлардаги (Telegram, Instagram, YouTube ва бошқалар) каналлар ва гуруҳлар, NFT активлари, онлайн ўйин аккаунтлари, база маълумотлар, электрон контракт ҳуқуқи, NFTлар, ўйин ичидаги қимматбаҳо виртуал буюмлар (Skins, In-game currency) ва хк.;

3. Ахборот – махфий маълумот, тендер маълумотлари, мижозлар базаси, пароллар, давлат реестри маълумотлари, имтиёзли кириш ҳуқуқи, жумладан, тижорат ёки хизмат сири ҳисобланган маълумотларга имтиёзли кириш ҳуқуқини бериш, касб, хизмат сирлари, текширув натижаларини ўзгартириш ва хк.;

4. Номоддий манфаат – лавозимга тайинлаш, лойиҳада ғолиб қилиш, рейтингни ошириш, файлни ўчириб бериш, маъмурий, молиявий ёки жиноий жазодан қутқариш, солиқ ва бошқа тўловларни камайтириш, давлат ижтимоий буюртмасини бериш, рухсатнома чиқариш ва хк.;

5. Техника ва IT ресурслар – сервер ресурслари, хостинг, VPN кириш, Cloud аккаунт, дастур кодлари, дастурий таъминот лицензияси, API кириш ҳуқуқи, юқори қийматга эга бўлган тижорат дастурларига (масалан, киберхавфсизлик ёки дизайн дастурларига) умрбод ёки узоқ муддатли пуллик обуналарни олиб бериш ва хк.;

6. Аралаш шакллар – қимматбаҳо техника (ноутбук, смартфон ва хк.), онлайн орқали етказилган товар, электрон ваучер, крипто-ҳисоб очиш, тўловни учинчи шахс орқали амалга ошириш, жиноятчи учун бепул яратиб берилган веб-сайтлар, SMM хизматлари, пуллик дастурий таъминотларга лицензиялар ёки обуналар (Subscription), мансабдор шахс ёки унинг яқинлари учун бепул сервер майдони (Hosting) ажратиб бериш ёки веб-сайт ишлаб чиқиб, уни тарғиб қилиш (SMM/SEO) хизматларини бепул кўрсатиш, хизматчининг ижтимоий тармоқлардаги саҳифасини пуллик тарғиб қилиш (Boost), онлайн курслар ёки пуллик веб-сервисларга обуналарни (Premium subscription) совға қилиш ва хк.

15. Жиноятни содир этишнинг энг кўп усуллари:

1) телекоммуникация ёки интернет тармоғида намойишкорона;

2) телекоммуникация ёки интернет тармоғида жойлаштириш орқали;

3) ахборот-коммуникация технологияларидан жиноят қуроли ёки воситаси сифатида фойдаланиш натижасида.

Ушбу жиноят қуйидаги шаклларда содир этилиши мумкин, хусусан:

1) идентификация маълумотларини қўлга киритиш (Credential Theft). Мисол учун, фишинг ҳужумлари орқали фойдаланувчининг логин ва паролларини алдов йўли билан эгаллаш ёки Brute-force, яъни махсус дастурлар ёрдамида паролларни танлаш (подбор) йўли билан тизимга кириш;

2) техник заифликлардан фойдаланиш (Exploitation). Мисол учун, дастурий таъминотдаги тешиклар масалан, SQL-инъекция ёки XSS орқали тизимнинг ички маълумотлар базасига тўғридан-тўғри сўров юбориш ёки Privilege Escalation, яъни тизимга оддий фойдаланувчи сифатида кириб, дастурий хатолик орқали Администратор ҳуқуқини қўлга киритиш;

3) ижтимоий инженерия ва ички таҳдид (Insider Threat). Мисол учун, хизмат мавқеидан фойдаланиб, ўзига ишониб топширилган ваколат доирасидан ташқарига чиқиш, масалан, ходим ўз ваколатига кирмайдиган бошқа бўлим маълумотларини кўриши йўли билан содир этилиши мумкин.

Ушбу жиноятни фош этишда қуйидаги рақамли излар тўпланиши мумкин, хусусан:

1) аутентификация логлари (Security Logs). Мисол учун, тизимга муваффақиятли ва муваффақиятсиз кириш уринишлари, вақти ва сессия давомийлиги;

2) IP-адреслар ва MAC-манзиллар. Мисол учун, сўров юборилган қурилманинг тармоқдаги манзили ва агар VPN ёки Proxy ишлатилган бўлса, кесишувчи тармоқ тугунларининг излари;

3) метамаълумотлар (MAC times). Мисол учун, файлларга кирилган, ўзгартирилган ёки нусха кўчирилган вақтни кўрсатувчи вақт тамғалари (Modify, Access, Create);

4) Shell history. Мисол учун, агар ҳужумчи терминал орқали ҳаракат қилган бўлса, унинг киритган командалар тарихи;

5) Registry ва Cache. Мисол учун, браузер ёки тизим хотирасида қолган вақтинчалик файллар ва печенье (Cookies).

Жиноятни фош этилиши учун қуйидаги экспертизалар ўтказилиши мумкин, хусусан:

1) суд-компьютер-техникавий экспертизаси ахборот-ҳисоблаш тизимлари ва тармоқларига рухсатсиз кириш механизмини (масалан, паролларни четлаб ўтиш ёки заифликлардан фойдаланиш), ахборотнинг йўқ қилинганлиги, тўсиб қўйилганлиги, модификацияланганлиги ёки нусха кўчирилганлигининг рақамли изларини ҳамда тизим ишининг бузилишига сабаб бўлган техник омилларни, ахборот ҳақиқатдан ҳам йўқ қилинганлиги, ўзгартирилганлиги ёки нусха кўчирилганлигини, тизимга киришда ҳимоя тизими (брандмауэр, антивирус) айланиб ўтилганлигини, тизимга ким, қачон ва қайси усул билан рухсатсиз кирганини (Hacking), ахборотнинг нусха кўчирилгани, ўзгартирилгани ёки ўчирилгани изларини (хэш-суммалар орқали);

2) суд-иқтисодий экспертизаси ахборотнинг қўлга киритилиши ёки тизим ишининг тўхтаб қолиши натижасида ташкилот ёки фуқароларга етказилган моддий зарар миқдорини, тизимни қайта тиклаш учун зарур бўлган иқтисодий харажатларни ва бой берилган фойда ҳажмини;

3) суд-филологик (лингвистик) экспертизаси рухсатсиз қўлга кирилган рақамли маълумотларнинг мазмунини таҳлил қилиб, уларнинг шахсга доир маълумотлар ёки тижорат сирига мансублигини ҳамда ушбу маълумотларнинг тарқатилиши натижасида етказилган маънавий ва ҳуқуқий зиённи, шахснинг ижтимоий тармоқлардаги ёзишмалари ва компьютердаги излари ўртасидаги боғлиқликни;

4) видеоматериалларнинг суд экспертизаси ахборот тизимлари ва сервер қурилмалари жойлашган объектларга жисмоний кириш жараёни ёки экрандаги ҳаракатларни қайд этган рақамли видеоёзувларнинг ҳаққонийлигини ҳамда улардаги техник монтаж изларини, агар рухсатсиз кириш жисмоний қурилма олдида туриб амалга оширилган бўлса, кузатув камераларидаги тасвирлар орқали шахснинг ҳаракатларини;

5) суд-фонографик экспертизаси ахборот тизимларига кириш ҳуқуқини қўлга киритиш мақсадида ижтимоий инженерия усуллари қўлланилган бўлса, телефон сўзлашувлари ёки овозли хабарлардаги нутқ эгасини идентификация қилишни ва аудиоёзувларнинг яхлитлигини;

6) суд-портрет экспертизаси тармоқ ускуналарига ёки компьютерларга бевосита рухсатсиз яқинлашган ва кузатув камералари тасвирига тушган шахсларнинг қиёфа белгиларини гумонланувчилар билан идентификация қилишни;

7) суд-психологик экспертизаси айбдорнинг ахборотдан рухсатсиз фойдаланишдаги қасд йўналишини, кибермуҳитдаги хулқ-атворини ҳамда хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда содир этилган ҳаракатларнинг психологик мотивларини;

8) ҳужжатларнинг суд-техникавий экспертизаси тизимга кириш ҳуқуқини берувчи рақамли ёки қоғоз шаклидаги рухсатномалар, техник журналлар ва буйруқлардаги сохталаштириш аломатларини ҳамда улардаги муҳр ва имзоларнинг ҳақиқийлигини;

9) суд-электротехникавий экспертизаси ахборот тизимлари ва тармоқлари таркибига кирувчи техник қурилмаларнинг (серверлар, маршрутизаторлар) электр таъминоти ёки аппарат қисмига жисмоний шикаст етказиш орқали ахборотни тўсиб қўйиш механизмини;

10) суд-бухгалтерия экспертизаси молиявий ахборот тизимларидаги маълумотларнинг модификация қилиниши натижасида бухгалтерия ҳисобида юзага келган тафовутларни ва маблағларнинг ноқонуний чиқарилиши билан боғлиқ рақамли операцияларни;

11) суд-экологик экспертизаси стратегик аҳамиятга эга бўлган экологик назорат ахборот тизимларига рухсатсиз кириш ва маълумотларни ўзгартириш натижасида атроф-муҳитга етказилган билвосита зарарли оқибатларни;

12) суд-телекоммуникация экспертизаси ҳужум қайси тармоқ протоколлари орқали амалга оширилганлигини, ташқи трафик ҳажми маълумот ўғирланганини (Data exfiltration) тасдиқлашини;

13) суд-хатшунослик экспертизаси ахборот тизимларидан фойдаланиш ҳуқуқини берувчи шартномалар ёки техник топшириқлардаги қўлёзма

матнлар ва имзоларнинг айнан қайси шахс томонидан ижро этилганлигини аниқлайди.

Агар рухсатсиз кириш орқали давлат сири ёки тижорат сири ўғирланса, 278^2-модда ва тегишлича 162 ёки 191-моддалар билан мажмуи бўйича квалификация қилиниши мумкин.

16. Мавжуд муаммо – ЖКнинг 278^2-моддасида назарда тутилган жиноятнинг юридик-техник таҳлилини тўлиқ амалга оширишда бир қатор муаммолар мавжуд, хусусан:

1) жиноят моддаси номи ва диспозициясида назарда тутилган компьютер ахбороти тушунчасига сунъий интеллект технологияларидаги ахборот ҳам кириши номаълум бўлиб қолган;

2) компьютер ахбороти ўзининг техник характерига кўра, ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмларидан ташқари ахборот-коммуникация технологиялари, тизимлари ва тармоқларидаги ахборотни ҳам қамраб ололмайди. Зеро, ахборот-коммуникация технологиялари, тизимлари ва тармоқлари фақатгина ахборот-ҳисоблашни эмас, бугунги кунда бошқа масалаларни ҳам ўз ичига олиши билан кенгроқ маъно касб этади;

3) Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278^2-моддасидаги ахборотдан қонунга хилоф равишда фойдаланиш ҳаракати айнан ушбу ахборот сақланаётган ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмларидаги ахборотнинг йўқ қилиб юборилиши, тўсиб қўйилиши, модификациялаштирилиши, ундан нусха кўчирилиши ёхуд унинг қўлга киритилишига, электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари ишининг бузилишига сабаб бўлиши учун жавобгарликни назарда тутганми ёки бошқа исталган бир ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмларидаги ахборотнинг йўқ қилиб юборилиши, тўсиб қўйилиши, модификациялаштирилиши, ундан нусха кўчирилиши ёхуд унинг қўлга киритилишига, электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари ишининг бузилишига сабаб бўлганлиги учун жавобгарлик назарда тутилганлиги номаълум бўлиб қолган.

Мазкур вазиятда Жиноят кодексининг 8-моддасида назарда тутилган ҳеч ким айнан битта жиноят учун икки марта жавобгарликка тортилиши мумкин эмаслиги ҳақидаги норма талаблари бузилиши эҳтимоли мавжуд.

4) ЖК 278^2-модданинг диспозицияси ва номида қилмиш компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш, яъни ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмларидаги ахборотлардан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш деб номланган, бироқ ушбу қилмиш қонунга хилоф бўлиши мумкин, бироқ у рухсат билан амалга оширилган бўлиши ҳам мумкинлигини инобатга олиш зарур. Қилмишнинг тегишли компьютер ахборотини рухсат билан қонунга хилоф равишда фойдаланиши ахборотнинг йўқ қилиб юборилиши, тўсиб қўйилиши, модификациялаштирилиши, ундан нусха кўчирилиши ёхуд унинг қўлга киритилишига, электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш

машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари ишининг бузилишига сабаб бўлса, ушбу ҳаракатни ҳам жиноят сифатида эътироф этиш ёки этмаслик масаласида жиддий низо вужудга келиш хавфи мавжуд.

Жиноят кодексининг 9-моддасига асосан, шахс қонунда белгиланган тартибда айби исботланган ижтимоий хавфли қилмишлари учунгина жавобгар бўлади. Демак, ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмларидаги ахборотлардан қонунга хилоф равишда рухсат билан фойдаланиш оқибатида ахборотнинг йўқ қилиб юборилиши, тўсиб қўйилиши, модификациялаштирилиши, ундан нусха кўчирилиши ёхуд унинг қўлга киритилишига, электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари ишининг бузилишига оид ҳолатлар вужудга келган тақдирда ушбу ҳаракатни жиноят ёки жиноят эмас деб топиш масаласига аниқлик киритиш мақсадга мувофиқдир;

5) қилмишнинг оқибатларида келтирилган зарар ёки зиён, шу билан бирга ижтимоий хавфли қилмишнинг мақсадларига оид масала ЖКнинг 278[2]-моддасини квалификация қилишда аҳамиятсиз шаклда баён этилган.

Маълумки, ЖКнинг 9-моддаси талабига асосан, шахс жавобгар бўлиши учун унинг ҳаракати ижтимоий хавфли бўлиши керак.

Бироқ, ЖКнинг 278[2]-моддасида назарда тутилган ҳаракат рухсат билан амалга оширилган тақдирда, ушбу ахборот сақланаётган электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари ишининг бузилишига оид ҳолатлар вужудга келган тақдирда ушбу ҳаракатни жиноят деб аташ қанчалик мантиқан тўғри эканлиги масаласини ўйлаб кўриш керак.

АҚШ жиноят қонунчилигига асосан, ушбу жиноят учун 7 та субъектив мақсад зарурий белги сифатида кўрсатилиши орқали юқоридаги ҳолат аниқлаштирилган бўлса[2], Франция жиноят қонунчилигига асосан, ахборот-коммуникация тизимининг фаолиятига секинлаштириш ҳам жиноят объекти сифатида олинган[3], Германияда ушбу жиноят моддий таркибли эмас, балки формал таркибли бўлиб, оқибати бўлмаса ҳам, қонунга хилоф ёки рухсатсиз тизимга кирилганлиги ёки ахборотдан қонунга хилоф ёки рухсатсиз фойдаланилганлиги ҳолат жиноят таркибини беради[4], Буюк Британияда эса, ахборот-коммуникация тизимига қонунга хилоф равишда ёки рухсатсиз кирилганлигининг ўзи ушбу жиноят таркибини беради[5]. Демак, хорижий тажрибага асосан, мазкур давлатларда ушбу қилмиш жиноят бўлиши мазмунан аниқлаштирилган.

6) ЖК 278[2]-моддасининг иккинчи қисмидаги қилмиш учун айбдорга қўлланиладиган жазо турларида қилмишнинг хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда содир этилган вақтида судлар томонидан қўшимча жазо тариқасида муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш жазоси ҳам қўлланилиши зарурий жазо турларидан бири сифатида алоҳида эътиборга олинмаган.

---

[2] http://lawlibrary.ru/izdanie7916.html.
[3] https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/23309.
[4] https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/17669.
[5] https://vk.com/@empireofgreatbritain-ugolovnyi-kodeks-velikobritanii.

Бироқ, давлат бошқарув тартибига қарши жиноятларда ва фирибгарлик билан боғлиқ қилмишларда бу алоҳида эътиборга олинган.

Мазкур вазиятда, ушбу жиноят учун тўғри жазо қўлланилишида айбдорга қўшимча жазо қўлланилиши ҳам қонуннинг ўзига акс эттирилиши мақсадга мувофиқ.

7) Жиноят кодексининг 7-моддасига асосан, жиноят содир этган шахсга нисбатан у ахлоқан тузалиши ва янги жиноят содир этишининг олдини олиш учун зарур ҳамда етарли бўладиган жазо тайинланиши ёки бошқа ҳуқуқий таъсир чораси қўлланилиши керак.

Бироқ, ЖКнинг 278^2-моддасида назарда тутилган ахлоқ тузатиш ишлари ёки озодликдан маҳрум қилиш жазолари шахснинг тузалишига эмас, балки бошқа ижтимоий хавфли қилмишлар содир этишига ёки жиноят учун жазо амалда бажарилмаслигига сабаб бўлиши мумкин.

Таъкидлаш керакки, бу тоифадаги жиноятлар қонунга хилоф (рухсатсиз) содир этилиши ушбу жиноят учун зарурий белги сифатида баён этилганлиги боис ушбу қилмиш доимо қасддан содир этилганлиги сабабли айбдор ўзининг қилмиши қасддан бўлаётганлигини билиш имкониятига эга бўлади, шу боисдан бу тоифадаги жиноят учун ушбу жиноятнинг ўзига хос хусусиятига мувофиқ бўлмаган жазоларнинг айбдорга нисбатан қўлланилиши бошқа оғир оқибатларнинг вужудга келишига, бошқа қилмишлар содир этилишига, рақамли излар йўқотилиб, далиллар йўқ қилинишига, давомий ёки такрорий жиноятлар вужудга келишига сабаб бўлиши мумкин.

Шу боисдан ҳам ушбу жиноят учун қўлланилган жазонинг одилона бўлиши жиҳатидан буни қайта кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ.

8) муҳим ахборот инфратузилмаларига нисбатан киберҳужум содир этилиши оқибатида мазкур қилмиш содир этилган бўлса, ушбу вазиятда айбдорнинг қилмиши билан бошқа инфратузилмаларга нисбатан худди шундай қилмишни содир этган шахсга нисбатан қўлланиладиган жазонинг бир хил қўлланилиши ижтимоий адолат мезонларига ва жамият хавфсизлигини ўз вақтида таъминлаш принципларига тўғри келмайди. Ушбу вазиятда жиноятнинг алоҳида белгиси сифатида муҳим ахборот инфратузилмасига ёки ундаги ахборотга нисбатан содир этилган мазкур ҳаракат учун оғирроқ жазони жиноят қонунчилигимизда акс эттириш даркор;

9) маълумки, ЖКнинг 278^2-моддасидаги қилмиш формал ҳолатда содир этилса, ушбу вазиятда, содир этилган қилмиш учун оқибати нима бўлиши бўйича ҳуқуқий бўшлиқ бўлиб, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексда ҳам бу бўйича бевосита жавобгарлик назарда тутилмаган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 20-моддасига асосан, инсон билан давлат органларининг ўзаро муносабатларида юзага келадиган қонунчиликдаги барча зиддиятлар ва ноаниқликлар инсон фойдасига талқин этилади[6].

Бу эса, ўз навбатида жиноят учун жазо муқаррарлиги принципига зид саналади.

---

[6] Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

Шу сабабдан маъмурий преюдицияга оид масалаларга аниқлик киритиш, қилмишнинг ижтимоий хавфлилик мезонларини ўзаро кодексларда тўғри тақсимлаш даркор.

10) ЖКнинг 278^2-моддасида назарда тутилган хизмат мавқеидан фойдаланиб содир этилган тақдирда айбдорнинг ҳаракатлари ЖКнинг 192^{11}-, 205-206-, 301-моддаларида назарда тутилган ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш ёки ваколат доирасидан четга чиқиш жиноятлари билан битта жиноят ёки турлича жиноят эканлиги ҳам ЖКнинг 278^2-моддасининг диспозициясида аниқ баён этилмаган.

Бу ҳолат эса, қонун фойдаланувчилари ўртасида қилмишнинг турлича талқин қилинишига ва қонунни қўллаш жараёнида зиддиятларнинг вужудга келишига сабаб бўлмоқда. Амалиётда, қонун фойдаланувчилари мазкур жиноятнинг умумий қасд билан ўзаро боғлиқлиги жиҳатидан ўзаро фарқ қилишини тушунтириб ўтишади. Бироқ, бу ҳолатнинг қонунда аниқ экс эттирилмаганлиги кенг жамоатчиликнинг асосли эътирозларига сабаб бўлмоқда.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, мавжуд муаммони ҳал қилиш учун қуйидагилар таклиф этилади:

1) Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278^2-моддасини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

“**278^2-модда. Ахборот-коммуникация тизимига рухсатсиз кириш ёки ундаги ахборотдан қонунга хилоф равишда фойдаланиш**

Ахборот-коммуникация тизимига ёки тармоққа ёҳуд унинг таркибий қисмига белгиланган ҳимоя чораларини четлаб ўтган ҳолда, рухсатсиз кириш ёҳуд улардаги ахборотдан қонунга хилоф равишда фойдаланиш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, бир йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар ахборот-коммуникация тизимлари, тармоқлари ёҳуд уларнинг таркибий қисмлари ишининг бузилишига, тўхтатилишига ёки тўсиб қўйилишига, шунингдек, улардаги ахборотнинг йўқ қилинишига, модификациялаштирилишига, эгасизлантирилишига, ундан нусха кўчирилишига ёҳуд унинг қонунга хилоф равишда қўлга киритилишига ёки ўзга шахсга ўтказилишига, шу жумладан, узатилишига, тарқатилишига сабаб бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан икки юз бараваригача миқдорда жарима ёки бир йилдан уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, бир йилдан уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг биринчи ёки иккинчи қисмида назарда тутилган ҳаракатлар:

а) кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;

г) хизмат мавқеидан ёки ахборот-коммуникация тизимига кириш бўйича имтиёзли ҳуқуқдан фойдаланган ҳолда;

д) ғаразли ёки бошқа паст ниятларда содир этилган бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг икки юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилдан уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб;

в) муҳим ахборот инфратузилмаси объектларига нисбатан;

г) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлса, —

беш йилдан саккиз йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Етказилган моддий зарарнинг ўрни икки ҳисса қопланган тақдирда озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо жарима жазоси билан алмаштирилади.”.

2) Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси[7]нинг 155-155[1]-моддаларини бугунги кун талаблари асосида, ахборотлаштириш тўғрисидаги қонунчиликни бузиш деган алоҳида модда ва унга қўшимча тариқасида мисол учун МЖтКнинг 155-155[1]-моддаларини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

“**155-модда. Ахборотлаштириш тўғрисидаги қонунчиликни бузиш**

Ахборот тизимидан фойдаланишга рухсати бўлган шахснинг ушбу тизимдан фойдаланишнинг белгиланган қоидаларини бузиши компьютер ахборотининг йўқ қилиб юборилишига, тўсиб қўйилишига, модификациялаштирилишига, компьютер ускунаси ишлашининг бузилишига сабаб бўлса, —

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг беш бараваридан етти бараваригача, мансабдор шахсларга эса — етти бараваридан ўн бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Худди шундай ҳуқуқбузарлик махфий ахборот мавжуд бўлган ахборот тизимидан фойдаланиш вақтида ёки оз миқдорда зарар етказилган ҳолда, содир этилса —

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг етти бараваридан ўн бараваригача, мансабдор шахсларга эса — ўн бараваридан ўн беш бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Ушбу модданинг биринчи ва иккинчи қисмидаги ҳуқуқбузарлик кўп миқдоргача бўлган миқдорда зарар етказиш йўли билан содир этилган бўлса, —

[7] Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваридан юз бараваригача, мансабдор шахсларга эса — юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.”;

“155[1]-модда. Ахборот хавфизлиги ва киберхавфсизликка оид қонунчиликни бузиш

Телекоммуникация ёки интернет тармоғида ёҳуд ундан фойдаланиб қонунга мувофиқ жавобгарликка сабаб бўладиган ҳаракатларни содир этиш, моддий ёки номоддий предметлар, маҳсулотлар, дастурий таъминот, дастурни намойиш қилиш, узатиш, сотиш, олиш, реклама қилиш, тарқатиш, ўтказиш, ахборотни жойлаштириш, тарқатиш ёҳуд шундай харакатлар содир этилишига йўл қўйиб бериш, жиноят аломатлари мавжуд бўлмаган тақдирда, –

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма баравари, мансабдор шахсларга эса – базавий ҳисоблаш миқдорининг ўттиз баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.

Ўзбекистон Республикаси муҳим ахборот инфратузилмаси объектларининг киберхавфсизлигини таъминлашга оид қонунчилик ёки техник жиҳатдан тартибга солиш соҳасидаги норматив ҳужжатлар талабларини бузиш, –

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг ўттиз баравари, мансабдор шахсларга эса — қирқ баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.

Ушбу модданинг биринчи ёки иккинчи қисмидаги ҳаракатлар жамоат тартибига ёки хавфсизлигига таҳдид солса, –

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг қирқ баравари, мансабдор шахсларга эса – базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.

Ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизликка оид қонун бузилишини бартараф этиш бўйича назорат қилувчи органнинг кўрсатмаларини бажармаслик, –

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг ўттиз баравари, мансабдор шахсларга эса – базавий ҳисоблаш миқдорининг қирқ баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.”.

Ушбу таклифларнинг қабул қилиниши қуйидаги муҳим мақсадга хизмат қилади:

Мазкур қонунчилик комплексининг қабул қилиниши баён этилган 10 та фундаментал муаммони тизимли равишда ҳал этиб, кибермуҳитда, шу жумладан, кибермаконда ҳуқуқни қўллаш амалиётини қуйидаги йўналишларда сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқади:

1. Амалдаги тор маънодаги “компьютер ахбороти” тушунчаси кенг қамровли тушунчага ўтилиши қонунчиликнинг технологик бетарафлик принципини таъминлайди. Бу ўзгартириш орқали нафақат анъанавий ҳисоблаш машиналари, балки бугунги кунда жадал ривожланаётган сунъий интеллект (AI) технологиялари, булутли тизимлар (Cloud computing) ва блокчейн платформаларидаги маълумотлар оқими ҳам автоматик тарзда жиноят-ҳуқуқий муҳофаза объектига айланади;

2. Жиноий ва маъмурий жавобгарлик чегараларининг аниқлаштирилиши ва преюдициянинг ўрнатилиши Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва Жиноят кодексининг талабларига амалдаги қонунчилик тўлиқ мослаштирилишига хизмат қилади.

3. Халқаро жиноят ҳуқуқи стандартларига биноан, қилмишнинг оқибатлари тизимли равишда градация қилинди. Модданинг иккинчи қисмида ахборотнинг нафақат йўқ қилиниши, балки Франция тажрибасига мувофиқ тизим ишининг тўхтатилиши, тўсиб қўйилиши, эгасизлантирилиши ва ноқонуний кўчирилиши ёки ўтказилиши мустақил оқибат сифатида киритилди. Бу тергов органларига жиноятнинг субъектив ва объектив томонларини баҳолашда мавҳумликка чек қўйиш имконини беради.

4. Кибержиноятлар хусусиятига кўра кибермуҳит, шу жумладан, кибермаконда яширин ва қасддан содир этилишини инобатга олиб, санкциялар тизими қайта кўриб чиқилди. Анъанавий ахлоқ тузатиш ишлари ўрнига, айбдорга нисбатан мажбурий равишда «муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш» яъни, АКТ соҳасида ишлаш, тармоқ маъмури бўлиш ҳуқуқини чеклаш жазоси тизимли равишда киритилиши таклиф қилинди. Бу чора ЖКнинг 7-моддасидаги инсонпарварлик принципига мос келиб, маҳкумнинг қайта жиноят содир этиши, рақамли далилларни йўқотиши ёки далилларни сохталаштириши хавфини камайтиради.

5. Давлат бошқаруви, банк, энергетика, ҳарбий ва стратегик аҳамиятга молик объектларнинг (МАИ) киберхавфсизлигини таъминлаш мақсадида, уларга нисбатан қилинган ҳужумлар ЖК 278²-моддасининг 4-қисмида алоҳида квалификация белгиси (оғирлаштирувчи ҳолат) сифатида киритилди ва энг оғир санкция (5 йилдан 8 йилгача озодликдан маҳрум қилиш) белгиланди. Бу оддий веб-сайтни бузиб кириш билан стратегик тизимга ҳужум қилиш ўртасидаги ижтимоий хавфлилик даражасини адолатли тақсимлайди.

6. ЖК 278²-моддасининг 3-қисми «г» бандига хизмат мавқеидан фойдаланганлик ҳолатининг киритилиши ушбу нормани махсус норма мақомига ўтказади. Бу ўз навбатида, амалиётда терговчи ва судьялар ўртасида мазкур қилмишни умумий бошқарув жиноятлари (ЖКнинг 192[11]-, 205-206-, 301-моддалари) билан асоссиз равишда идеал тўплам тариқасида нотўғри квалификация қилиш амалиётига барҳам беради ва ягона қасд билан қамраб олинган қилмишга тўғри ҳуқуқий баҳо беришни кафолатлайди.

1.2-§. Компьютер ахборотини модификациялаштириш қилмишини квалификация қилиш ва ушбу соҳада жазо муқаррарлигини таъминлаш масалалари

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278[4]-моддасига асосан, компьютер ахборотини модификациялаштириш, яъни компьютер тизимида сақланаётган ахборотни қонунга хилоф равишда ўзгартириш, унга шикаст етказиш, уни ўчириш, худди шунингдек била туриб унга ёлғон ахборотни киритиш фуқароларнинг ҳуқуқларига ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёхуд жиддий зиён етказилишига сабаб бўлиши[8] жиноий жавобгарликка сабаб бўлади ва ушбу жиноятни кибералогия методи асосида қуйидагича юридик-техник таҳлил қилиш мумкин, хусусан:

1. Жиноятнинг асосий бевосита объекти – ахборот-коммуникация технологияларининг муҳофазаси, шу жумладан, ахборот ва киберхавфсизлик.

2. Жиноятнинг қўшимча бевосита объекти – жамият ва жамоат хавфсизлиги.

3. Жиноятнинг факультатив бевосита объекти – ўзга шахс (лар) ва давлат, шу жумладан, шахсларнинг ҳаёти, соғлиғи, шаъни, қадр-қиммати, мулк дахлсизлиги, тинчлик ва инсоният хавфсизлиги, бошқарув тартиби ва бошқалар;

4. Жиноят субъекти – 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс.

5. Жиноят субъектив томони – қасддан.

6. Жиноят объектив томони – компьютер ахборотини модификациялаштириш, яъни компьютер тизимида сақланаётган ахборотни қонунга хилоф равишда ўзгартириш, унга шикаст етказиш, уни ўчириш, худди шунингдек била туриб унга ёлғон ахборотни киритиш билан содир этилади.

7. Жиноят мақсади – моддий ёки (ва) номоддий манфаат, ғаразли ёки бошқа паст ниятлар, ўч олиш ва хк.

8. Жиноятнинг воситаси (қуроли) – ахборот-коммуникация технологиялари.

9. Жиноятнинг зарурий белгилари:

1) қилмишнинг ижтимоий хавфлилиги;

2) қилмишнинг ҳуқуққа хилофлилиги;

3) қилмишда айбнинг мавжудлиги;

4) қилмишнинг жазога сазоворлиги;

5) қилмишнинг компьютер тизимида сақланаётган ахборотга боғлиқлиги;

6) фуқароларнинг ҳуқуқларига ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёхуд жиддий зиён етказилишига сабаб бўлиши зарурлиги;

---

[8] Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

7) қилмишнинг компьютер тизимида сақланаётган ахборотни қонунга хилоф равишда ўзгартириш, унга шикаст етказиш, уни ўчириш, худди шунингдек била туриб унга ёлғон ахборотни киритиш йўли билан содир этилиши;

8) алоқа;

9) ахборот;

10) кибермуҳит, шу жумладан, кибермакон;

11) ахборот-коммуникация технологиялари.

Ушбу белгиларнинг биронтаси мавжуд эмаслиги қилмишнинг жиноят эканлигини инкор этади.

10. Жиноятнинг тамомланиши –

1) фуқароларнинг ҳуқуқларига кўп миқдорда зарар етган вақтдан;

2) фуқароларнинг қонун билан қўриқланадиган манфаатларига кўп миқдорда зарар етган вақтдан;

3) фуқароларнинг ҳуқуқларига жиддий зиён етган вақтдан;

4) фуқароларнинг қонун билан қўриқланадиган манфаатларига жиддий зиён етган вақтдан;

5) давлат манфаатларига кўп миқдорда зарар етган вақтдан;

6) давлат манфаатларига жиддий зиён етган вақтдан;

7) жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар етган вақтдан;

8) жамоат манфаатларига жиддий зиён етган вақтдан бошлаб.

11. Жиноятнинг тузилишига кўра тури – моддий таркибли жиноят.

12. Жиноятнинг ўз хусусияти ва ижтимоий хавфлилик даражасига кўра тури – ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят.

13. Жазо тизимига кўра тури – ижтимоий хавфли қилмиши учун Жиноят кодексида жарима, ахлоқ тузатиш ишлари, озодликни чеклаш, озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган жиноятлар.

14. Жиноят предмети – компьютер тизимида сақланаётган ахборот, шу билан бирга, уларга боғлиқ бўлган ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмларидаги ахборот, электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари, ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банклари, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимлари, рақамли предметлар, жумладан, онлайн казино платформалари, betting сайтлар, мобил иловалар (gambling apps), ботлар (Telegram/Discord), молиявий элементлар жумладан, электрон пуллар (Click, Payme, crypto), виртуал балансlар, ставкалар (bets), дастурий таъминот, жумладан, gambling software, RNG (random generator) тизимлари, mirror сайтлар, шу билан бирга, матн, видео, аудио, мемлар, постлар, deepfake контент ва бошқа шаклдаги ахборот шунингдек, қуйидагилар ҳам жиноят предмети бўлиши мумкин:

1. Молиявий воситалар – нақдсиз пул, банк ўтказмалари, электрон ҳамёнлар орқали тўловлар (Payme, Click, PayPal, QIWI ва ҳ.к.), криптовалюта (Bitcoin, USDT, Ethereum ва бошқалар), онлайн тўлов тизимлари орқали маблағ, қимматли қоғозлар (акциялар, облигациялар), электрон сертификатлар, баланс тўлдириш (телефон, аккаунт, карта) ва хк.;

2. Рақамли активлар – лицензия калитлари (software key), онлайн сервис аккаунти, Premium обуна, домен номи, веб-сайтга эгалик, ижтимоий тармоқлардаги (Telegram, Instagram, YouTube ва бошқалар) каналлар ва гуруҳлар, NFT активлари, онлайн ўйин аккаунтлари, база маълумотлар, электрон контракт ҳуқуқи, NFTлар, ўйин ичидаги қимматбаҳо виртуал буюмлар (Skins, In-game currency) ва хк.;

3. Ахборот – махфий маълумот, тендер маълумотлари, мижозлар базаси, пароллар, давлат реестри маълумотлари, имтиёзли кириш ҳуқуқи, жумладан, тижорат ёки хизмат сири ҳисобланган маълумотларга имтиёзли кириш ҳуқуқини бериш, касб, хизмат сирлари, текширув натижаларини ўзгартириш ва хк.;

4. Номоддий манфаат – лавозимга тайинлаш, лойиҳада ғолиб қилиш, рейтингни ошириш, файлни ўчириб бериш, маъмурий, молиявий ёки жиноий жазодан қутқариш, солиқ ва бошқа тўловларни камайтириш, давлат ижтимоий буюртмасини бериш, рухсатнома чиқариш ва хк.;

5. Техника ва IT ресурслар – сервер ресурслари, хостинг, VPN кириш, Cloud аккаунт, дастур кодлари, дастурий таъминот лицензияси, API кириш ҳуқуқи, юқори қийматга эга бўлган тижорат дастурларига (масалан, киберхавфсизлик ёки дизайн дастурларига) умрбод ёки узоқ муддатли пуллик обуналарни олиб бериш ва хк.;

6. Аралаш шакллар – қимматбаҳо техника (ноутбук, смартфон ва хк.), онлайн орқали етказилган товар, электрон ваучер, крипто-ҳисоб очиш, тўловни учинчи шахс орқали амалга ошириш, жиноятчи учун бепул яратиб берилган веб-сайтлар, SMM хизматлари, пуллик дастурий таъминотларга лицензиялар ёки обуналар (Subscription), мансабдор шахс ёки унинг яқинлари учун бепул сервер майдони (Hosting) ажратиб бериш ёки веб-сайт ишлаб чиқиб, уни тарғиб қилиш (SMM/SEO) хизматларини бепул кўрсатиш, хизматчининг ижтимоий тармоқлардаги саҳифасини пуллик тарғиб қилиш (Boost), онлайн курслар ёки пуллик веб-сервисларга обуналарни (Premium subscription) совға қилиш ва хк.

15. Жиноятни содир этишнинг энг кўп усуллари:

1) телекоммуникация ёки интернет тармоғида намойишкорона;

2) телекоммуникация ёки интернет тармоғида жойлаштириш орқали;

3) ахборот-коммуникация технологияларидан жиноят қуроли ёки воситаси сифатида фойдаланиш натижасида.

Ушбу жиноят қуйидаги шаклларда содир этилиши мумкин, хусусан:

1) қонунга хилоф равишда ўзгартириш (Data Modification). Масалан:

молиявий, солиқ ёки суд маълумотлар базасига (DB) кириб, мавжуд ёзувларни таҳрирлаш. Мисол учун, UPDATE SQL-сўрови орқали қарздорлик суммасини “0” га айлантириш ёки судланувчининг жазо муддатини ўзгартириш;

оралиқдаги тармоқ ҳужуми (Man-in-the-Middle) орқали жўнатилаётган электрон ҳужжат трафигини йўлда тутиб олиб, ичидаги матнни ўзгартириб, сўнг қабул қилувчига жўнатиш;

2) ёлғон ахборот киритиш (Data Insertion / Spoofing). Мисол учун, тизимда илгари бўлмаган, қалбаки маълумотни яратиш, масалан, INSERT INTO буйруғи орқали давлат реестрига қалбаки диплом маълумотларини ёки кадастр базасига янги, сохта мулкдорни қўшиб қўйиш;

3) ўчириш (Data Deletion). Мисол учун, тизимдаги муҳим маълумотларни тиклаб бўлмайдиган ҳолатга келтириш. Масалан, сервердаги DROP TABLE ёки DELETE FROM буйруқлари орқали бутун бошли архивни ўчириб юбориш;

4) шикаст етказиш (Data Damage / Corruption). Мисол учун, ахборотни тўлиқ ўчирмаган ҳолда, уни ўқиб ёки фойдаланиб бўлмайдиган (Corrupted) ҳолатга келтириш, масалан, файлларнинг кенгайтмасини бузиш ёки Ransomware (шифрловчи вирус) орқали маълумотларни блоклаш йўли билан содир этилиши мумкин.

Ушбу жиноятни фош этишда қуйидаги рақамли излар тўпланиши мумкин, хусусан:

1) хэш-қийматларнинг мос келмаслиги (Hash Mismatch). Мисол учун, электрон ҳужжатнинг дастлабки ҳолатидаги хэш-суммаси (масалан, SHA-256) билан ҳужумдан кейинги хэш-суммаси ўртасидаги фарқ. Бу ўзгаришнинг энг инкор этиб бўлмас математик далилидир;

2) маълумотлар базаси транзакция логлари (Database Transaction Logs). Мисол учун, СУБД (MySQL, PostgreSQL, Oracle ва ҳ.к.) ичида қайси фойдаланувчи, қайси вақтда айнан қандай маълумотни таҳрир қилгани ёки қўшганини кўрсатувчи ички қайдлар;

3) MACE вақт тамғалари аномалияси. Мисол учун, файл тизимида файлнинг модификация қилинган (Modified), мурожаат қилинган (Accessed), яратилган (Created) ва ёзув ўзгарган (Entry Modified) вақтларини таҳлил қилиш, агар ҳужжатнинг ўзгартирилган вақти унинг яратилган вақтидан мантиқсиз равишда фарқ қилса, бу манипуляциядан далолат беради;

4) захира нусхалари (Backups) билан қиёслаш. Мисол учун, тизимнинг бир кун олдинги автоматик захира нусхаси (Snapshot) билан ҳозирги базани солиштириш (Diff analysis) орқали айнан нималар ўзгартирилгани аниқланади.

Жиноятни фош этилиши учун қуйидаги экспертизалар ўтказилиши мумкин, хусусан:

1) суд-компьютер-техникавий экспертизаси ахборотни ўзгартириш, ўчириш ёки тизимга била туриб ёлғон маълумот киритишнинг техник механизмини, қўлланилган дастурий алгоритмларни, маълумотлар базаси структурасидаги ўзгаришларни ва рақамли изларнинг яхлитлигини, ахборотнинг қандай усулда ўзгартирилганлиги ёки ўчирилганлиги, ўзгартириш вақти ва қўлланилган дастурий воситалар, хэш-қийматларни текшириш ва ўчирилган маълумотларни (Data Recovery), компьютер тизимидаги ахборотнинг дастлабки ҳолати ва ўзгартирилгандан кейинги ҳолатини, файлларнинг хэш-суммаларини текшириш орқали ахборотга қачон ва қайси интерфейс орқали ишлов берилганини, била туриб ёлғон ахборот киритиш фактини тизим логлари (журналлари) ва маълумотлар базасидаги

SQL-сўровлар тарихини, тизимдаги вақт штампларининг (time stamps) ҳақиқийлигини, жиноятчи модификация изини яшириш учун тизим вақтини ўзгартирган ёки маълумот киритилган вақтни қалбакилаштирганини, агар ахборотни модификация қилиш учун махсус скриптлар ёки автоматлаштирилган дастурлардан фойдаланилган бўлса, ушбу экспертиза ўша дастурнинг ишлаш алгоритмини, дастурнинг айнан маълумотларни ўчириш ёки ёлғон маълумот киритиш учун мослаштирилганлигини (функционал вазифасини), ахборот масофадан туриб масалан, интернет орқали ўзгартирилган бўлса, трафик пакетларини, бунда ахборот қайси ташқи сервердан келиб, тизимнинг қайси қисмига маълумот киритиш (инъекция) қилинганини ва бу ҳаракат рухсатсиз амалга оширилганини, тизимли даражада маълумотлар базасининг ички тузилишини (transaction logs), унда ахборотнинг ким томонидан эмас, балки қайси босқичда ва қандай техник усул билан ўзгартирилгани, базадаги асл маълумотларнинг қайси қисми қайта тиклаб бўлмайдиган даражада шикастланганини;

2) суд-иқтисодий экспертизаси ахборотнинг модификация қилиниши (ўзгартирилиши) натижасида фуқароларнинг ҳуқуқларига ёки давлат манфаатларига етказилган кўп ёки жуда кўп миқдордаги моддий зарар ҳажмини ва иқтисодий зиён кўламини, модификация оқибатида жабрланувчига етказилган зарар миқдорини;

3) суд-филологик (лингвистик) экспертизаси тизимга киритилган ахборотнинг била туриб ёлғон эканлигини, унинг мазмуни ва контекстини таҳлил қилиш орқали маълумотларнинг ҳақиқатга зидлигини ҳамда шахснинг қадр-қимматига таъсирини, киритилган ёлғон ахборотнинг мазмунини, ундаги маълумотлар шахснинг қадр-қимматини камситишга, давлат манфаатларига путур етказишга ёки жамоатчиликни чалғитишга қаратилганлигини;

4) суд-бухгалтерия экспертизаси бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи ахборот тизимларидаги маълумотларнинг ўзгартирилиши натижасида юзага келган молиявий тафовутларни, камомадларни ёки маблағларни нотўғри ҳисобдан чиқариш операцияларини, агар модификациялаштириш молиявий ҳужжатларга масалан, 1С: Бухгалтерия ёки инвойсларга тегишли бўлса, электрон ҳужжатлардаги ўзгаришларнинг корхона балансига ва молиявий ҳисоботига таъсирини, сохта маълумот киритилиши натижасида келиб чиққан камомад ёки ортиқча маблағларни;

5) суд-психологик экспертизаси айбдорнинг ахборотни модификация қилишдаги қасд йўналишини, унинг муайян ижтимоий ёки профессионал гуруҳ манфаатлари йўлида ҳаракат қилганлигининг психологик мотивларини, айбланувчининг ҳаракатларидаги қасд белгисини, шахс ахборотни ўзгартираётганда унинг ёлғон эканлигини англаганми ёки бу техник хатолик натижасими, шунингдек, жиноят содир этиш вақтидаги руҳий ҳолатини;

6) видеоматериалларнинг суд экспертизаси ахборотни ўзгартириш амалга оширилган вақтда операторлик хоналари ёки терминаллар атрофида бўлган шахсларнинг ҳаракатлари акс этган видеоёзувларнинг ҳаққонийлигини ва монтаж белгиларини;

7) ҳужжатларнинг суд-техникавий экспертизаси модификация қилинган маълумотлар асосида чоп этилган ёки электрон шаклда яратилган ҳужжатларнинг, рақамли реквизитларнинг ва электрон муҳрларнинг ҳақиқийлигини;

8) суд-фонографик экспертизаси тизимга ёлғон ахборот киритиш ёки маълумотларни ўчириш бўйича берилган оғзаки буйруқлар ва телефон сўзлашувларидаги нутқ эгасини идентификация қилишни;

9) суд-портрет экспертизаси ахборот тизимларига рухсатсиз кириб, маълумотларни ўзгартирган шахсларнинг кузатув камералари тасвирларидаги қиёфа белгиларини гумонланувчилар билан идентификация қилишни;

10) суд-электротехникавий экспертизаси техник қурилмаларнинг аппарат қисмига (масалан, хотира блокларига) электр ёки магнит таъсири кўрсатиш орқали ахборотга шикаст етказиш ёки уни ўчиришнинг техник имкониятларини;

11) суд-экологик экспертизаси атроф-муҳит мониторинги ахборот тизимларидаги маълумотларнинг модификация қилиниши натижасида юзага келган жиддий зиённи ва экологик хавфсизликка етказилган зарарли оқибатларни;

12) суд-хатшунослик экспертизаси ахборотни ўзгартиришга асос бўлган қоғоз шаклидаги ҳужжатлардаги, техник қайдлардаги ёки имзолардаги қўлёзмаларнинг айнан қайси шахсга тегишли эканлигини, агар ўзгартирилган ахборот электрон ҳужжат шаклида чиқариб олиниб, юридик оқибат яратган бўлса масалан, сохта электрон шартнома, электрон ва қоғоз кўринишларни;

13) суд-сиёсатшунослик-лингвистик экспертизаси агар модификация давлат аҳамиятига молик ресурсларда масалан, расмий веб-сайтлар ёки давлат реестрларида амалга оширилган бўлса, бу ҳаракатнинг давлат ва жамоат манфаатларига етказган жиддий зиёнини (сиёсий беқарорлик, аҳоли орасида ваҳима ва ҳк.) аниқлайди.

16. Мавжуд муаммо – ЖКнинг 278[4]-моддасида назарда тутилган жиноятнинг юридик-техник таҳлилини тўлиқ амалга оширишда бир қатор муаммолар мавжуд, хусусан:

1) жиноят моддаси номи ва диспозициясида назарда тутилган “**компьютер ахбороти ва компьютер тизими**” тушунчалари жуда тор бўлиб, ахборот-коммуникация технологияларининг кейинги ривожига асосан, компьютер тизими ҳисобланмайдиган бошқа ахборот тизимлари ёки мазкур тизимлардаги ахборотни ҳам ушбу тизимга киритиш билан боғлиқ жиддий технологик муаммо мавжуд. Бу эса, компьютер тизими ва компьютер ахборотига оид бўлмаган воситалар билан боғлиқ қилмиш ЖКнинг 278[4]-моддасида назарда тутилган тартибда содир этилиши айбдор шахсга нисбатан жазо қўлланилиши ўз навбатида ҳеч ким суднинг ҳукми бўлмай туриб жиноят содир қилишда айбли деб топилиши ва қонунга хилоф равишда жазога тортилиши мумкин эмаслиги ҳақидаги принципга зид саналади. Хорижий тажрибага назар ташласак, **Германия** жиноят қонунчилигига кўра, компьютер ахборотининг ўрнига ҳар қандай электрон, магнит ёки бошқа кўринмас шаклда сақланувчи, устидан бошқа шахс тасарруф этиш ҳуқуқига

эга бўлган маълумотлар тушунчаси қўлланилган[9], **АҚШ**нинг федерал даражадаги “Компьютер фирибгарлиги ва суиистеъмоллиги тўғрисида”ги қонунда (CFAA, 18 U.S.C. § 1030) “муҳофаза этиладиган компьютер” тушунчаси штатлараро ёки халқаро тижорат ва алоқада фойдаланиладиган ҳар қандай қурилмани, шу жумладан виртуал булутли серверлар ва IoT қурилмаларини ўз ичига олади[10], **Буюк Британия**нинг “Компьютерларни суиистеъмол қилиш тўғрисида”ги қонуннинг (Computer Misuse Act 1990) 17-моддасида “компьютер” ва “дастур” тушунчалари технологиядан мустақил равишда таърифланган бўлиб, унга кўра марказлашмаган блокчейн тармоқлари ва улардаги смарт-контрактлар ҳам ҳимоя объекти ҳисобланади[11]. **Франция** Жиноят кодексининг 323-1-моддаси “автоматлаштирилган маълумотларни қайта ишлаш тизими” (STAD) тушунчасини қўллайди. Кассация судининг прецедентларига кўра, ушбу тушунча остига тармоққа уланган ҳар қандай смарт-қурилмалар ва сунъий интеллект платформалари киритилган[12], **Сингапур** “Компьютерларни суиистеъмол қилиш тўғрисида”ги қонуннинг (Computer Misuse Act) 2-моддаси компьютер тушунчасини шундай кенг таърифлайдики, у маълумотларга ишлов берувчи ҳар қандай юқори технологик қурилмани, жумладан сунъий интеллектнинг нейротармоқларини қамраб олади[13], **Австралия** Жиноят кодексининг (Criminal Code Act 1995) 477.2-моддасида “электрон алоқа воситасида сақланувчи маълумотлар” ибораси қўлланган бўлиб, бу маълумотнинг жисмоний компьютерда ёки масофавий булутли инфратузилмада эканлигидан қатъи назар бир хил ҳимояланишини таъминлайди[14]. **Канада** Жиноят кодексининг 342.1-моддаси “компьютер тизими” (computer system) тушунчасини маълумотларни қайта ишловчи ва ички хотирага эга қурилмалар мажмуи сифатида таърифлайди, бу эса саноатдаги IoT датчикларини автоматик равишда жиноят предметига айлантиради[15]. **Эстония** Пенал кодексининг (Karistusseadustik) § 206-моддаси компьютер тизими тушунчасини “рақамли маълумотларни қайта ишловчи тизимлар” деб беради ва ушбу давлатнинг рақамли реестрлари (X-Road) ва ундаги блокчейн технологияси ушбу модда билан қўриқланади[16]. **Жанубий Корея** “Ахборот ва алоқа тармоқларидан фойдаланишни рағбатлантириш ва ахборотни ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонуннинг 49-моддаси ахборот тармоқлари орқали узатиладиган ёки сақланадиган барча рақамли маълумотларнинг яхлитлигини булут технологиялари фонида кафолатлайди[17]. **Япония** Жиноят кодексининг 161-2-моддаси “электрон қайдлар” (electronic records) устидан назоратни бузишни тақиқлайди, бу эса маълумотнинг жисмоний ташувчида эмас, балки виртуал серверлар ва сунъий интеллект

[9] gesetze-im-internet.de
[10] govinfo.gov
[11] legislation.gov.uk
[12] legifrance.gouv.fr
[13] sso.agc.gov.sg
[14] legislation.gov.au
[15] laws-lois.justice.gc.ca
[16] riigiteataja.ee
[17] law.go.kr

моделларида жойлашишидан қатъи назар жиноий жавобгарликка сабаб бўлади[18];

2) ЖКнинг 278[4]-моддасида назарда тутилган компьютер тизимида сақланаётган ахборотни қонунга хилоф равишда ўзгартириш бу компьютер ахборотини модификациялаштириш ҳисобланади, бироқ ушбу ахборотга шикаст етказиш, уни ўчириш, худди шунингдек била туриб унга ёлғон ахборотни киритиш том маънода амалдаги таҳрирга кўра, компьютер ахборотини ўзгартиришнинг таркибига кирмайди, қолаверса, компьютер ахбороти шикастланган бўлиши мумкин, бироқ файл ичидаги ахборот бошқа ресурсларда ўқиши мумкин. Мисол учун, компьютерга баъзан флешкадаги ахборотни ўқимай қолади, бироқ Total Commander дастурида флешка очилса, ундаги ахборот ўқилиши мумкин. Мазкур вазиятда, айбдорнинг ҳаракатларини ҳуқуқий ва технологик жиҳатдан тўғри малакалаш учун ушбу модданинг номи ва мазмунини ўзаро мувофиқлаштириш зарур. **Нидерландия** Жиноят кодексининг 350a-моддаси маълумотларни ўзгартиришни (модификация) ва маълумотларни фойдаланиб бўлмайдиган ҳолатга келтиришни (шикастлаш) иккита алоҳида мустақил ҳаракат сифатида диспозицияда ажратиб кўрсатади[19]. **Австрия** Жиноят кодексининг (StGB) 126a-моддаси маълумотларни ўчиришни (Löschen) ва уларни яроқсиз ҳолга келтиришни (Unbrauchbarmachen) модификациядан алоҳида жиноий ҳаракат сифатида квалификация қилади[20]. **Швейцария** Жиноят кодексининг 144bis-моддаси (“Маълумотларга зарар етказиш”) маълумотларни ўзгартириш, ўчириш ёки йўқ қилиш ҳаракатларини тизимли равишда “маълумотлар яхлитлигини бузиш” умумий тушунчаси остида, лекин ҳар бирининг техник чегарасини ажратган ҳолда баён этади[21]. **Италия** Жиноят кодексининг 635bis-моддаси компьютер маълумотларини, дастурларини ва тизимларини бузиш, йўқ қилиш ёки ўзгартириш ҳаракатларини дифференциация қилади, бу эса терговга айбловни аниқ техник ҳаракат масалан, фақат ўчириш бўйича қўйиш имконини беради[22]. **Испания** Жиноят кодексининг 264-моддаси маълумотларга жиддий зарар етказиш, ўчириш ва уларни модификация қилишни алоҳида диспозиция элементлари сифатида кўради ва қалбаки маълумот киритиш (сохталаштириш) ҳаракатини ушбу моддадан чиқариб, компьютер сохтакорлиги (264bis) сифатида алоҳида баҳолайди[23]. **Польша** Жиноят кодексининг 268a-моддаси ахборотни йўқ қилиш, ўчириш ва ўзгартириш ҳаракатлари билан бир қаторда, унга янги маълумот киритиш орқали тизим яхлитлигига тўсқинлик қилишни алоҳида банд билан тартибга солади[24]. **Дания** Жиноят кодексининг (Straffeloven) 263-моддаси маълумотларни ноқонуний модификация қилишни алоҳида, уларни бутунлай йўқ қилиб юборишни эса мулкка зарар етказишнинг махсус шакли сифатида

[18] japaneselawtranslation.go.jp
[19] wetten.overheid.nl
[20] ris.bka.gv.at
[21] fedlex.admin.ch
[22] normattiva.it
[23] boe.es
[24] isap.sejm.gov.pl

баҳолаб, тизимлиликни таъминлаган[25]. **Норвегия** Жиноят кодексининг (Straffeloven) 201-моддаси маълумотларни модификация қилишни тизим ишини сезиларли даражада ўзгартирганлик учун, 203-моддасини эса ахборотни йўқ қилганлик (ўчирганлик) учун алоҳида жавобгарлик сифатида белгилайди[26];

3) ЖКнинг 278[4]-модданинг биринчи қисми диспозицияси технологик жиҳатдан эскирган бўлиб, фақат ўзгартириш, ўчириш, шикаст етказиш ва ёлғон киритиш ҳаракатлари эмас, балки шифрлаш, сунъий интеллект орқали ахборотни заҳарлаш, ахборотни монипуляция қилиш, конфигурация маълумотларини таҳрирлаш, overwrite, suppression каби замонавий ҳужумлар ҳам компьютер ахборотини модификациялаши мумкин. **АҚШ** CFAA қонуни маълумотларни шифрлаш орқали улардан фойдаланишни тўсиб қўйишни (Ransomware ҳужумлари) тизимга зарарли буйруқ юбориш ва ундан фойдаланиш имкониятини чеклаш сифатида баҳолайди, бу эса моддий модификация бўлмаса ҳам жиноят ҳисобланади[27]. **Буюк Британия** 1990 йилдаги “Компьютерларни суиистеъмол қилиш тўғрисида”ги қонуннинг 3-моддаси (Компьютер ишига рухсатсиз тўсқинлик қилиш) маълумотларни ўзгартирмасдан, фақат уларни вақтинча блокга солувчи (Suppression) ёки шифрловчи ҳужумларни тўлиқ қамраб олади[28]. **Сингапур** “Компьютерларни суиистеъмол қилиш тўғрисида”ги қонуннинг 5-моддаси тизимдаги маълумотларни сунъий равишда манипуляция қилишни тақиқлайди, бу эса СИ моделларининг ўқитиш базасини бузишга қаратилган маълумотларни заҳарлаш (data poisoning) ҳужумларини криминаллаштиради[29]. **Германия** илмий ва суд амалиётида StGB 303a-моддасининг маълумотлардан фойдаланиш имкониятини йўқотиш қисми Ransomware шифрлашини тўғридан-тўғри маълумотларни модификация қилиш жинояти сифатида баҳолашга асос бўлади, чунки шифрланган файл ўзининг асл мазмунини йўқотади[30]. **Австралия** Ҳамдўстлик Жиноят кодексининг 477.3-моддаси тизимга маълумотлар киритилишига тўсқинлик қилишни (Suppression) тақиқлайди, бу эса тармоқ трафигини блокловчи ёки логин/пароллар тизимини тўхтатиб қўювчи ҳужумларни ўз ичига олади[31]. **Франция** Жиноят кодексининг 323-2-моддаси тизимга маълумотларни ноқонуний киритиш ёки ундаги маълумотларни сохталаштиришни тақиқлайди, бу эса сунъий интеллект тизимлари алгоритмларини алдаш учун ишлатиладиган Adversarial Attacks (ғаразли ҳужумлар)ни қамраб олади[32]. **Хитой** Жиноят кодексининг 286-моддаси компьютер тизимлари функцияларини бузиш, ўчириш ёки ўзгартиришни тақиқлайди, Олий халқ суди шарҳига кўра, маълумотларни устидан янги файл ёзиш (Overwrite) орқали асл нусхани йўқотиш ушбу модда

[25] retsinformation.dk
[26] lovdata.no
[27] govinfo.gov
[28] legislation.gov.uk
[29] sso.agc.gov.sg
[30] gesetze-im-internet.de
[31] legislation.gov.au
[32] legifrance.gouv.fr

билан жазоланади[33]. **Жанубий Корея** “Ахборот узатиш тармоқлари хавфсизлиги тўғрисида”ги қонуннинг 48-овлоди тизимга ишлаш жараёнини секинлаштирувчи ёки маълумотлар форматини бузувчи махсус кодларни (масалан, Ransomware скриптларини) жойлаштиришни қатъиян ман этади[34]. **Исроил** “Компьютерлар тўғрисида”ги қонуннинг (Computers Law 1995) 2-моддаси компьютер материалига ноқонуний аралашиш, жумладан унинг кодини ўзгартириш ёки шифрлашни тизим устидан назоратни бузиш сифатида баҳолайди[35]. **Канада** Канада Жиноят кодексининг 430(1.1) моддаси (Компьютер маълумотларига зарар етказиш) маълумотлардан қонуний фойдаланувчиларнинг улардан фойдаланиш имкониятини йўқотишини (Suppression) мустақил жиноят деб белгилайди[36]. Шу сабабли ушбу модданинг мазкур диспозициясини бугунги кун талабларига мувофиқлаштириш ва жазо муқаррарлигини таъминлаш бугунги кун талабидир;

4) жиноят диспозициясида назарда тутилган “жиддий зиён” тушунчаси амалдаги қонунчиликда назарда тутилган ва бу эса, ушбу модданинг турлича талқин қилинишига олиб келмоқда. **АҚШ** 18 U.S.C. § 1030(c)(4)(A) моддасига кўра, жиноий жавобгарлик келиб чиқиши учун ҳужум натижасида етказилган молиявий зарарнинг аниқ минимал миқдори белгиланган – 1 йил давомида камида 5 000 АҚШ доллари миқдорида иқтисодий зиён етказилиши шарт[37]. **Германия** тергов амалиётида “жиддий зарар” тушунчаси StGB 303b-моддасида (“Компьютер саботажи”) ишлатилади ва у корхона фаолиятининг камида бир неча соатга бутунлай тўхтаб қолиши ёки қайта тиклаш харажатларининг сезиларли молиявий қиймати (одатда, 2 500 евродан юқори) билан ўлчанади[38]. **Буюк Британия** зиённи баҳолашда фақат бевосита зарар эмас, балки киберҳужумдан кейин тизимни аудит қилиш ва қайта тиклаш учун жалб этилган ташқи IT-компанияларнинг хизмат ҳақи (Incident Response costs) ҳам жиноий зарар миқдорига қўшиб ҳисобланади[39]. **Малайзия** “Компьютер жиноятлари тўғрисида”ги қонунда (Computer Crimes Act 1997) зарар тушунчаси тизимни олдинги ҳолатига келтириш учун сарфланган техник соатлар қиймати билан баҳоланади ва у пул эквивалентида суд томонидан ҳисоблаб чиқилади[40]. **БАА** Жиноят кодексининг кибержиноятларга оид қисмида давлат реестридаги маълумотларни модификация қилишда моддий зарар миқдоридан қатъи назар, тизимнинг юридик мақоми бузилишининг ўзи автоматик равишда оғир оқибат сифатида баҳоланади[41]. **Саудия Арабистони** “Кибержиноятларга қарши курашиш тўғрисида”ги қонуннинг (Anti-Cybercrime Law) 5-моддасида банк ёки молиявий маълумотларни модификация қилишда зарар миқдори муайян пул бирлигига боғланмаган, балки транзакциянинг қонунийлиги бузилган вақтдан бошлаб жиноят

[33] en.npc.gov.cn
[34] elaw.klri.re.kr
[35] nevo.co.il
[36] laws-lois.justice.gc.ca
[37] govinfo.gov
[38] gesetze-im-internet.de
[39] legislation.gov.uk
[40] lom.agc.gov.my
[41] elaws.moj.gov.ae

тамомланган ҳисобланади[42]. **Сингапур** қонунчиликда зарар (damage) тушунчасига аниқ таъриф берилган бўлиб, у тизимнинг ишлаш қобилияти пасайиши, маълумотларнинг махфийлиги бузилиши ва тизимни қайта созлаш харажатларининг йиғиндисини англатади[43]. **Янги Зеландия** Жиноят кодексининг (Crimes Act 1961) 249-моддасига кўра, компьютер тизимига ўзгартириш киритиш орқали етказилган зарар БҲМ каби кўрсаткичларга эмас, балки жабрланувчининг кўрган реал зарари (actual loss) ва бой берилган фойдаси (loss of opportunity) асосида судда исботланади[44]. **Ҳиндистон** "Ахборот технологиялари тўғрисида"ги қонуннинг (IT Act 2000) 43-моддасида маълумотларни модификация қилган шахс жабрланувчига етказилган зарарни компенсация қилиш мажбурияти юкланади, агар зарар 10 миллион рупийдан ошса, у жиноий жавобгарлик мезонига ўтади[45]. **Канада** суд амалиётида компьютер маълумотларини бузишда "жиддий зиён" тизимдан фойдаланувчилар сонига қараб белгиланади: агар ҳужум оммавий давлат хизматлари платформасининг ишини бузган бўлса, моддий зарар кам бўлса ҳам, у ижтимоий хавфи юқори жиноят деб топилади[46];

5) ЖК 278^4-модданинг жазо қисмидаги асосий муаммо жазо тизимининг қилмишга нисбатан номутаносиблиги, енгиллиги ва нотўғри эканлиги билан характерланади. Айбдор компьютер тизимида сақланаётган ахборотни модификация қилганлиги учун унга озодликни чеклаш ёки ахлоқ тузатиш ишлари жазосининг қўлланилиши айбдорга қўшимча тариқасида жазодан қутилиб қолиш мақсадида бошқа қилмиш содир этиши ёки унга қўйилган чекловларни сунъий равишда четлаб ўтиш ҳолатларига бевосита шарт-шароит яратиб бериши мумкин. Қолаверса, айбдорнинг ҳаракатлари кўп миқдорда зарар, яъни базавий ҳисоблаш миқдорининг уч юз бараваридан беш юз бараваригача бўлган миқдордаги зарар келтириб чиқарган ҳолда, унга базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваригача миқдорда жарима қўлланилиши ва унинг қуйи чегаралари ҳам белгиланмаганлиги билан айтиш керакки, жазо ва қилмиш ўртасида жиддий номутаносиблик вужудга келган.

Франция Жиноят кодексининг 323-5-моддасига биноан, компьютер тизимидаги маълумотларни ноқонуний модификация қилган шахсларга нисбатан асосий жазодан ташқари, мажбурий равишда **5 йилгача муддатга жиноят содир этишда фойдаланилган касбий ёки ижтимоий фаолият билан шуғулланишни (яъни IT соҳасини) тақиқлаш** қўшимча жазоси қўлланилади[47]. **Германия** StGB 70-моддасига кўра, агар кибержиноят шахснинг касбий мавқеи (мисол учун, тизим администратори) орқали содир этилган бўлса, суд унга нисбатан камида **1 йилдан 5 йилгача ёки бутун умрга муайян касбий фаолиятни тақиқлаш (Berufsverbot)** тўғрисида ҳукм чиқаради[48]. **Испания** Жиноят кодексининг 264-моддаси санкциясида тизим ва

[42] laws.boe.gov.sa
[43] sso.agc.gov.sg
[44] legislation.govt.nz
[45] indiacode.nic.in
[46] laws-lois.justice.gc.ca
[47] legifrance.gouv.fr
[48] gesetze-im-internet.de

маълумотларга зарар етказган IT соҳаси ходимларига нисбатан мажбурий равишда **муайян касб, ҳунар ёки лавозимни эгаллаш ҳуқуқидан (информатика ва телекоммуникация соҳасида) маҳрум қилиш** жазоси кўрсатилган[49]. **Италия** Жиноят кодексининг 635quater моддаси тизим операторларининг киберҳужум содир этиши учун жавобгарликни кучайтириш билан бирга, уларни IT тизимларини бошқариш ҳуқуқидан узоқ муддатга маҳрум этади[50]. **Польша** Жиноят кодексининг 41-моддаси судларга киберхавфсизлик ва дастурлаш соҳасида ишлаб, тизимдаги маълумотларни сохталаштирган шахсларга нисбатан **муайян касб билан шуғулланишни тақиқлаш (zakaz zajmowania określonego stanowiska)** қўшимча жазосини бериш мажбуриятини юклайди[51]. **Япония** суд прецедентларига кўра, тизимларни модификация қилган хакерларга нисбатан озодликдан маҳрум қилиш жазоси берилганда, уларнинг қамоқхонада ҳам компьютер ва тармоқ ресурсларидан фойдаланиш ҳуқуқлари махсус режим асосида чекланади[52]. **Жанубий Корея** кибержиноят содир этган шахслар рақамли тизимларга оид давлат шартномалари ва лойиҳаларида (тендерларда) иштирок этувчи компанияларда раҳбарлик лавозимларини эгаллаш ҳуқуқидан қонун йўли билан маҳрум қилинади[53]. **Бельгия** Жиноят кодексининг 550bis-моддаси доирасида судланган шахсларга IT-аудит, тизимларни бошқариш ва провайдерлик компанияларида ишлаш тақиқланади ва бу маҳкумларни назорат қилиш пробация хизмати томонидан амалга оширилади[54]. **Сингапур** “Компьютерларни суиистеъмол қилиш тўғрисида”ги қонунга кўра, такроран кибержиноят содир этган шахсларга нисбатан суд муайян муддатга интернетга уланувчи қурилмаларга эгалик қилиш ва улардан фойдаланишни чеклаш ҳуқуқига эга[55]. **Швейцария** илмий ва суд амалиётига кўра, Жиноят кодексининг 67-моддаси асосида киберҳужум усулида маълумотларни ўзгартирган мутахассисларга нисбатан **касбий фаолиятни амалга оширишни тақиқлаш (Tätigkeitsverbot)** фаол қўлланилади[56].

Бу вазиятда қонунийлик адолатлилик принципидан устун келиши ва кенг жамоатчиликнинг жиддий эътирозларига сабаб бўладиган ҳолатларнинг кўпайишига олиб келиши табиийдир.

6) муҳим ахборот инфратузилмаларига нисбатан киберҳужум содир этилиши оқибатида мазкур қилмиш содир этилган бўлса, ушбу вазиятда айбдорнинг қилмиши билан бошқа инфратузилмаларга нисбатан худди шундай қилмишни содир этган шахсга нисбатан қўлланиладиган жазонинг бир хил қўлланилиши ижтимоий адолат мезонларига ва жамият хавфсизлигини ўз вақтида таъминлаш принципларига тўғри келмайди. Ушбу вазиятда жиноятнинг алоҳида белгиси сифатида муҳим ахборот

[49] boe.es
[50] normattiva.it
[51] isap.sejm.gov.pl
[52] japaneselawtranslation.go.jp
[53] law.go.kr
[54] ejustice.just.fgov.be
[55] sso.agc.gov.sg
[56] fedlex.admin.ch

инфратузилмасига ёки ундаги ахборотга нисбатан содир этилган мазкур ҳаракат учун оғирроқ жазони жиноят қонунчилигимизда акс эттириш даркор.

АҚШ CFAA қонунига кўра, агар маълумотларни модификация қилиш ҳужуми давлат мудофааси, миллий хавфсизлик ёки энергетика тизимлари каби "критик инфратузилма"га қаратилган бўлса, максимал жазо муддати оддий тизимларга нисбатан икки баравар оширилиб, 20 йилгача озодликдан маҳрум қилиш этиб белгиланади[57]. **Буюк Британия** 2015 йилда "Компьютерларни суиистеъмол қилиш тўғрисида"ги қонунга киритилган 3ZA-моддасига асосан, муҳим инфратузилмага ҳужум қилиш ва маълумотларни ўзгартириш орқали миллий хавфсизликка ёки ҳаётий муҳим хизматларга (сув, свет, тиббиёт) жиддий зарар етказиш учун бутун умрлик озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган[58]. **Германия** StGB 303b-моддасининг 2-қисмига кўра, агар компьютер саботажи жамият учун ҳаётий муҳим аҳамиятга эга бўлган корхоналар ёки давлат органларининг (масалан, АЭСлар, темир йўл тизимлари) маълумотлар базасига зарар етказса, жазо фақат жарима эмас, балки 5 йилгача озодликдан маҳрум қилиш ҳисобланади[59]. **Франция** Жиноят кодексининг 323-3-моддаси давлат аҳамиятига молик тизимлардаги маълумотларни бузишни тақиқлайди, агар ушбу ҳаракат миллий мудофаа манфаатларига дахлдор тизимларга нисбатан содир этилса (323-4-1 модда), жазо 15 йилгача озодликдан маҳрум қилиш ва 300 000 евро жаримага кўтарилади[60]. **Украина** Жиноят кодексининг 361-моддаси уруш ҳолати даврида ёки критик инфратузилма объектларига нисбатан маълумотларни ноқонуний модификация қилиш ва тизим ишини бузиш ҳаракатлари учун жавобгарликни кескин кучайтириб, 10 йилдан 15 йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазосини белгилайди[61]. **Сингапур** "Компьютерларни суиистеъмол қилиш тўғрисида"ги қонуннинг 7-моддаси муҳим ахборот инфратузилмасига (хоҳ давлат, хоҳ хусусий сектор бўлсин) кириш ҳуқуқини суиистеъмол қилиб, маълумотларни ўзгартирганлик учун жазони 20 йилгача озодликдан маҳрум қилиш ва 100 000 доллар жарима қилиб белгилаган[62]. **Исроил** суд ва тергов амалиётида сув таъминоти, ҳарбий тизимлар ёки банк сектори маълумотларига ноқонуний ўзгартириш киритиш ҳаракатлари Давлат хавфсизлиги тўғрисидаги қонун ва "Компьютерлар тўғрисида"ги қонуннинг энг оғир санкциялари остида квалификация қилинади[63]. **Япония** Жиноят кодексининг тегишли бандларида давлат бошқаруви ва муҳим иқтисодий тармоқларнинг (масалан, Shinkansen тезюрар поездлари тизими) рақамли маълумотларини сохталаштириш ижтимоий хавфи ўта юқори бўлган диверсия сифатида баҳоланади[64]. **Австралия** Ҳамдўстлик Жиноят кодексининг 477.1-моддаси тизим маълумотларини ўзгартириш орқали иқтисодий ёки

[57] govinfo.gov
[58] legislation.gov.uk
[59] gesetze-im-internet.de
[60] legifrance.gouv.fr
[61] zakon.rada.gov.ua
[62] sso.agc.gov.sg
[63] nevo.co.il
[64] japaneselawtranslation.go.jp

инфратузилмавий барқарорликка таҳдид солиш ҳаракатларини оғир кибертеррорчилик усули сифатида баҳолаб, узоқ муддатли қамоқ жазосини назарда тутади[65];

7) ЖКнинг 278^4-моддасидаги қилмиш ЖКнинг 278^2-моддасида назарда тутилган қилмишга нисбатан оғирроқ эканлиги инобатга олинмаган. Компьютер ахборотини модификациялаштириш ЖКнинг 278^2-моддасида оқибат нуқтаи назаридан баён этилган бўлса, ЖКнинг 278^4-моддасида бу қилмиш ҳаракат нуқтаи назаридан баён этилган.

Австрия Будапешт конвенцияси принциплари асосида Жиноят кодексида тизимли иерархия яратилган: 118а-модда (Тизимга ноқонуний кириш) формал таркибли жиноят бўлиб, агар у маълумотларнинг ўзгаришига олиб келса, у автоматик равишда оғирроқ модда бўлган 126а-модда (Маълумотларни ўзгартириш) билан қамраб олинади ва икки марта квалификация қилинмайди[66]. **Чехия** Жиноят кодексининг 230-моддаси компьютер тизими ва маълумотларига ноқонуний киришни ҳамда ундан кейинги маълумотларни ўчириш/ўзгартириш ҳаракатларини ягона модданинг турли қисмлари (иерархик қисмлари) сифатида тартибга солади, бу эса коллизияларни истисно этади[67]. **Венгрия** Жиноят кодексининг 423-моддаси ахборот тизимига ноқонуний киришни (1-қисм) ва ушбу кириш орқали маълумотларни модификация қилишни (2-қисм) битта умумий жиноят таркиби сифатида баҳолайди, бу эса жиноятлар мажмуи муаммосини ҳал қилади[68]. **Словакия** Жиноят кодексининг 247-моддаси (Электрон маълумотлар базасига рухсатсиз кириш ва шикаст етказиш) жиноят содир этиш усули ва оқибатини ягона нормада бирлаштирган, натижада тергов органлари мажмуавий квалификация қилишга мажбур бўлмайди[69]. **Румыния** Жиноят кодексининг 360-моддаси (рухсатсиз кириш) ва 362-моддаси (маълумотлар яхлитлигини бузиш) ўртасида қатъий субсидиарлик қоидаси амал қилади: агар модификация содир бўлган бўлса, кириш моддаси ўз кучини йўқотади[70]. **Болгария** Жиноят кодексининг 319а-моддаси компьютер тизимига киришни ва ундаги маълумотларни модификация қилишни ягона жиноий қасд билан содир этилган қилмиш сифатида кўради[71]. **Греция** кибержиноятларга оид қонунчилик тизимида рухсатсиз кириш кейинги маълумотларни бузиш жиноятининг таркибий қисми (содир этиш усули) сифатида ютиб юборилади ва жазо энг оғир оқибат бўйича берилади[72]. **Португалия** “Кибержиноятлар тўғрисида”ги қонуннинг (Lei do Cibercrime) 6 ва 7-моддалари ноқонуний кириш ва маълумотларни ўзгартириш ўртасидаги нисбатни тартибга солади: маълумотлар ўзгартирилган тақдирда, фақат 7-модда (маълумотларни сохталаштириш/ўзгартириш) қўлланилади[73].

[65] legislation.gov.au
[66] ris.bka.gv.at
[67] zakonyprolidi.cz
[68] njt.hu
[69] slov-lex.sk
[70] legislatie.just.ro
[71] lex.bg
[72] kodiko.gr
[73] dre.pt

Хорватия Жиноят кодексининг 272-моддаси компьютер тизимининг мазмунини ноқонуний ўзгартиришни мустақил оғир таркиб сифатида белгилайди, тизимга кириш эса ушбу жиноятнинг объектив томони элементларидан бири ҳисобланади[74]. **Словения** Жиноят кодексининг 221-моддаси ахборот тизимлари хавфсизлигини бузиш умумий номи остида кириш ва модификация ҳаракатларини бирлаштиради ва уларни оқибатига қараб тизимли равишда тақсимлайди[75].

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 20-моддасига асосан, инсон билан давлат органларининг ўзаро муносабатларида юзага келадиган қонунчиликдаги барча зиддиятлар ва ноаниқликлар инсон фойдасига талқин этилади[76].

Бу эса, ўз навбатида жиноят учун жазо муқарраплиги принципига зид саналади.

8) ЖКнинг 278^4-моддасида назарда тутилган қилмиш хизмат мавқеидан фойдаланиб содир этилганлиги номаълум бўлиб қолганлиги сабабли амалда шу пайтга қадар ушбу қилмиш жиноятлар мажмуи сифатида айбдорнинг ҳаракатлари ЖКнинг 192^{11}-, 205-206-, 301-моддаларида назарда тутилган ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш ёки ваколат доирасидан четга чиқиш жиноятлари билан бирга квалификацияланиб келинмоқда ва бу эса, бир қилмиш учун икки хил жазо қўлланилишига сабаб бўлмоқда. Бу ҳолат эса, одиллик принципи талабларига зид саналади.

АҚШ суд амалиётида (масалан, АҚШ Олий судининг Van Buren v. United States иши бўйича қарори) тизимга қонуний кириш ҳуқуқига эга бўлган ходимнинг (инсайдер) ўз ваколатини суиистеъмол қилиб, маълумотларни модификация қилиши умумий фирибгарлик эмас, балки CFAA қонунининг махсус “exceeding authorized access” (ваколат доирасидан чиқиш) банди билан квалификация қилинишини қатъий белгилаб берган[77]. **Буюк Британия** “Компьютерларни суиистеъмол қилиш тўғрисида”ги қонуннинг 1-моддаси тизимга кириш ҳуқуқи бор, лекин ундаги маълумотларни ўзгартиришга ҳуқуқи бўлмаган ходимларга нисбатан қўлланилади ва бу умумий хизмат ваколатини суиистеъмол қилиш моддаларини истисно этади[78]. **Сингапур** қонунчилик тизимида ходим томонидан тизим маълумотларини ўзгартириш ҳаракати содир этилса, умумий Коррупция ва суиистеъмоллик тўғрисидаги қонун эмас, балки Компьютерларни суиистеъмол қилиш тўғрисидаги қонуннинг “тизим операторлари жавобгарлиги” ҳақидаги махсус бандлари қўлланилади[79]. **Австралия** Жиноят кодексининг 477.2-моддаси доирасида давлат ёки тижорат ташкилоти ходими тизимдаги маълумотларни қонунга хилоф равишда таҳрир қилса, унга нисбатан умумий мансабдорлик жинояти

[74] zakon.hr
[75] pisrs.si
[76] Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
[77] govinfo.gov
[78] legislation.gov.uk
[79] sso.agc.gov.sg

эмас, балки кибержиноятнинг оғирлаштирувчи ҳолати қўлланилади[80]. **Канада** Жиноят кодексининг 342.1-моддаси шарҳига кўра, инсайдер томонидан маълумотлар яхлитлигини бузиш ҳаракати компьютер тизимидан ноқонуний фойдаланиш деб топилади ва умумий ишончни суиистеъмол қилиш моддалари билан мажмуа ҳосил қилмайди[81]. **Германия** StGB 303a ва 303b моддалари тизим администраторлари ёки ходимлар томонидан содир этилса, умумий хизмат жиноятлари (Amtsdelikte) билан эмас, балки ушбу махсус моддаларнинг квалификация қилувчи белгилари билан жазоланади[82]. **Франция** Жиноят кодексининг 323-3-моддаси тизимга кириш ҳуқуқи мавжуд бўлган шахс (инсайдер) томонидан маълумотлар сохталаштирилганда тўғридан-тўғри қўлланилади, бу эса умумий давлат хизматчиси жавобгарлиги нормаларига нисбатан махсус норма (lex specialis derogat legi generali) сифатида устуворликка эга бўлади[83]. **ЖАР** "Кибержиноятлар тўғрисида"ги қонуннинг (Cybercrimes Act 2020) 6-моддаси тизим ва маълумотларни модификация қилишни тақиқлайди, агар ушбу жиноят тизимга қонуний кириш ҳуқуқи бор шахс томонидан содир этилса, жазо сезиларли даражада кучайтирилади[84]. **БАА** Кибержиноятларга қарши курашиш тўғрисидаги Федерал қонунга кўра, банк ходимлари ёки давлат хизматчилари томонидан тизим маълумотларини ўзгартириш ҳаракати умумий мансабдорлик моддаларини четлаб ўтган ҳолда, тўғридан-тўғри махсус кибержиноят сифатида малакаланади[85].

Ўзбекистондаги юқоридаги ҳолат эса, қонун фойдаланувчилари ўртасида қилмишнинг турлича талқин қилинишига ва қонунни қўллаш жараёнида зиддиятларнинг вужудга келишига сабаб бўлмоқда. Амалиётда, қонун фойдаланувчилари мазкур жиноятнинг умумий қасд билан ўзаро боғлиқлиги жиҳатидан ўзаро фарқ қилишини тушунтириб ўтишади. Бироқ, бу ҳолатнинг қонунда аниқ акс эттирилмаганлиги кенг жамоатчиликнинг асосли эътирозларига сабаб бўлмоқда.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, мавжуд муаммони ҳал қилиш учун қуйидагилар таклиф этилади:

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278^4-моддасини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

"**278^4-модда. Ахборот-коммуникация тизими, тармоғи ва унинг таркибий қисмидаги ахборотнинг яхлитлигига қонунга хилоф тажовуз қилиш**

Ахборот-коммуникация тизими ёки тармоғи ёҳуд унинг таркибий қисмидаги ахборотни қонунга хилоф равишда ўзгартириш, йўқ қилиш, бузиш, сохталаштириш, алмаштириш, шифрлаш, фойдаланиш имкониятини чеклаш ёки бошқа тарзда унинг яхлитлиги, ҳаққонийлиги ёки тўлиқлигига путур

[80] legislation.gov.au
[81] laws-lois.justice.gc.ca
[82] gesetze-im-internet.de
[83] legifrance.gouv.fr
[84] gov.za
[85] elaws.moj.gov.ae

етказиш, шунингдек ушбу ахборотга била туриб ёлғон маълумотларни киритиш, агар бу ҳаракатлар фуқароларнинг ҳуқуқларига ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар етказилишига сабаб бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан икки юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;

г) хизмат мавқеидан ёки ахборот-коммуникация тизимига қонуний кириш ҳуқуқидан фойдаланган ҳолда;

д) ғаразли ёки бошқа паст ниятларда;

е) автоматлаштирилган дастурий воситалар, сунъий интеллект технологиялари ёки бошқа техник воситалардан фойдаланган ҳолда содир этилган бўлса, —

уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг биринчи ёки иккинчи қисмида назарда тутилган ҳаракатлар:

а) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб;

б) муҳим ахборот инфратузилмаси объектларига, давлат ахборот ресурсларига ёки давлат ахборот тизимларига нисбатан;

в) ўта хавфли рецидивист томонидан содир этилган бўлса;

г) инсон ҳаёти ёки соғлиғига, давлат хавфсизлигига, мудофаа қобилиятига, жамоат хавфсизлигига ёки иқтисодиётнинг муҳим тармоқларига хавф туғдирган ёхуд бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлган ҳолда содир этилган бўлса, —

беш йилдан ўн йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Етказилган моддий зарарнинг ўрни икки ҳисса қопланган тақдирда озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо жарима жазоси билан алмаштирилади.”.

Мазкур қонунчилик комплексининг қабул қилиниши баён этилган 8 та фундаментал муаммони тизимли равишда ҳал этиб, кибермуҳитда, шу жумладан, кибермаконда ҳуқуқни қўллаш амалиётини қуйидаги йўналишларда сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқади:

1) жиноят қонунчилигидаги “компьютер тизими ва ахбороти” тушунчасининг технологик жиҳатдан бетараф ва кенг кўламли (Cloud, IoT, AI, Блокчейн) янги таҳрирда баён этилиши миллий рақамли экотизимни концептуал ҳимоя қилишга ҳамда пайдо бўлаётган янги турдаги киберҳужумлар фонида қонунчиликда бўшлиқлар қолишининг олдини олишга;

2) ахборотни модификациялаш, шикастлаш ва ёлғон маълумот киритиш ҳаракатларининг техник чегараларини аниқ ажратиш, шунингдек, “жиддий зиён” мезонига моддий ва функциявий баҳо бериш тизимини жорий этиш

ҳуқуқни қўллаш амалиётида (тергов ва судда) қонун нормаларини турлича талқин қилиш ва суиистеъмолчилик имкониятларини бутунлай чеклашга;

3) давлат ахборот ресурслари ва муҳим ахборот инфратузилмаси объектларига (МАИО) қарши қаратилган киберҳужумлар ҳамда замонавий Ransomware (шифрлаш) ва Data Poisoning (маълумотларни заҳарлаш) ҳаракатлари учун махсус оғирлаштирувчи бандларнинг киритилиши миллий хавфсизлик, мудофаа ва иқтисодиётнинг стратегик тармоқлари барқарорлигини кафолатлашга;

4) хизмат мавқеидан фойдаланиб содир этилган кибержиноятларни умумий мансабдорлик моддаларидан ажратиб, махсус норма сифатида квалификация қилиш ҳамда илғор хорижий тажриба асосида айбдорларга нисбатан **“муайян муддатга IT соҳасида ишлаш ва тизимларни бошқариш ҳуқуқидан маҳрум қилиш”** мажбурий қўшимча жазосини жорий этиш кибермаконда жазонинг муқаррарлиги ва профилактика таъсирини сезиларли даражада оширишга хизмат қилади.

2-БОБ. КИБЕРҚУРОЛЛАР ВА ТЕХНИК ВОСИТАЛАРНИНГ АЙЛАНМАСИ ВА ТЕХНИК ҲИМОЯСИНИ ТАЪМИНЛАШ ТАРТИБИНИ БУЗИШ ЖИНОЯТЛАРИНИНГ ЖИНОИЙ-ҲУҚУҚИЙ ВА ТЕХНИК ТАВСИФИ

2.1-§. Ахборотлаштириш қоидаларини бузиш жиноятининг юридик-техник таҳлили ва ушбу қилмиш учун жазо муқаррарлигини таъминлаш механизми

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278[1]-моддасига асосан, ахборотлаштириш қоидаларини бузиш, яъни белгиланган ҳимоя чораларини кўрмаган ҳолда ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банкларини, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимларини яратиш, жорий этиш ва улардан фойдаланиш ҳамда ахборот тизимларидан рухсат билан фойдаланиш фуқароларнинг ҳуқуқларига ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёхуд жиддий зиён етказилишига сабаб бўлса ёки ўша ҳаракатлар жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда содир этилган бўлса[86], ушбу қилмиш жиноят деб топилиши назарда тутилган ва ушбу жиноятни кибералогия методи асосида қуйидагича юридик-техник таҳлилини амалга ошириш мумкин, хусусан:

1. Жиноят асосий бевосита объекти – ахборот-коммуникация технологияларининг муҳофазаси, шу жумладан, ахборот ва киберхавфсизлик.

2. Жиноят қўшимча бевосита объекти – жамият ва жамоат хавфсизлиги.

3. Жиноят факультатив бевосита объекти – ўзга шахс (лар) ва давлат, шу жумладан, шахсларнинг ҳаёти, соғлиғи, шаъни, қадр-қиммати, мулк дахлсизлиги, тинчлик ва инсоният хавфсизлиги, бошқарув тартиби ва бошқалар;

4. Жиноят субъекти – 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс.

5. Жиноят субъектив томони – қасд ёки эҳтиётсизликдан.

6. Жиноят объектив томони – ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб ёки қонунга хилоф равишда ахборот-коммуникация тизимига кириб, белгиланган ҳимоя чораларини кўрмаган ҳолда ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банкларини, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимларини яратиш, жорий этиш ва улардан фойдаланиш ҳамда ахборот тизимларидан рухсат билан фойдаланиш фуқароларнинг ҳуқуқларига ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёхуд жиддий зиён етказиш йўли билан содир этилади.

7. Жиноят мақсади – моддий ёки (ва) номоддий манфаат, ғаразли ёки бошқа паст ниятлар, ўч олиш ва хк.

---

[86] Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

8. Жиноят воситаси (қуроли) – ахборот-коммуникация технологиялари.

9. Жиноятнинг зарурий белгилари:

1) қилмишнинг ижтимоий хавфлилиги;

2) қилмишнинг ҳуқуққа хилофлилиги;

3) қилмишда айбнинг мавжудлиги;

4) қилмишнинг жазога сазоворлиги;

5) қилмишнинг ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банклари, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимлари билан боғлиқлиги;

6) қилмиш белгиланган ҳимоя чораларини кўрмаган ҳолда ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банкларини, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимларини яратиш, жорий этиш ва улардан фойдаланиш ҳамда ахборот тизимларидан рухсат билан фойдаланиш фуқароларнинг ҳуқуқларига ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёхуд жиддий зиён етказиш йўли билан содир этилиши;

7) қилмиш натижасида фуқароларнинг ҳуқуқларига ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёхуд жиддий зиён етказиш ҳолати вужудга келиши зарурлиги;

8) алоқа;

9) ахборот;

10) кибермуҳит, шу жумладан, кибермакон;

11) ахборот-коммуникация технологиялари.

Ушбу белгиларнинг биронтаси мавжуд эмаслиги қилмишнинг жиноят эканлигини инкор этади.

10. Жиноятнинг тамомланиши –

1) фуқароларнинг ҳуқуқларига кўп миқдорда зарар етган вақтдан;

2) фуқароларнинг қонун билан қўриқланадиган манфаатларига кўп миқдорда зарар етган вақтдан;

4) фуқароларнинг ҳуқуқларига жиддий зиён етган вақтдан;

5) фуқароларнинг қонун билан қўриқланадиган манфаатларига жиддий зиён етган вақтдан;

6) давлат манфаатларига кўп миқдорда зарар етган вақтдан;

7) давлат манфаатларига жиддий зиён етган вақтдан;

8) жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар етган вақтдан;

9) жамоат манфаатларига жиддий зиён етган вақтдан бошлаб.

11. Жиноятнинг тузилишига кўра тури – моддий таркибли.

12. Жиноятнинг ўз хусусияти ва ижтимоий хавфлилик даражасига кўра тури – ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят.

13. Жазо тизимига кўра тури – ижтимоий хавфли қилмиши учун Жиноят кодексида жарима, ахлоқ тузатиш ишлари жазоси назарда тутилган жиноятлар.

14. Жиноят предмети – ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банклари, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимлари, шу билан бирга уларга боғлиқ бўлган рақамли предметлар, жумладан, онлайн казино

платформалари, betting сайтлар, мобил иловалар (gambling apps), ботлар (Telegram/Discord), молиявий элементлар жумладан, электрон пуллар (Click, Payme, crypto), виртуал балансlар, ставкалар (bets), дастурий таъминот, жумладан, gambling software, RNG (random generator) тизимлари, mirror сайтлар, шу билан бирга, матн, видео, аудио, мемлар, постлар, deepfake контент ва бошқа шаклдаги ахборот шунингдек, қуйидагилар ҳам жиноят предмети бўлиши мумкин:

1. Молиявий воситалар – нақдсиз пул, банк ўтказмалари, электрон ҳамёнлар орқали тўловлар (Payme, Click, PayPal, QIWI ва ҳ.к.), криптовалюта (Bitcoin, USDT, Ethereum ва бошқалар), онлайн тўлов тизимлари орқали маблағ, қимматли қоғозлар (акциялар, облигациялар), электрон сертификатлар, баланс тўлдириш (телефон, аккаунт, карта) ва хк.;

2. Рақамли активлар – лицензия калитлари (software key), онлайн сервис аккаунти, Premium обуна, домен номи, веб-сайтга эгалик, ижтимоий тармоқлардаги (Telegram, Instagram, YouTube ва бошқалар) каналлар ва гуруҳлар, NFT активлари, онлайн ўйин аккаунтлари, база маълумотлар, электрон контракт ҳуқуқи, NFTлар, ўйин ичидаги қимматбаҳо виртуал буюмлар (Skins, In-game currency) ва хк.;

3. Ахборот – махфий маълумот, тендер маълумотлари, мижозлар базаси, пароллар, давлат реестри маълумотлари, имтиёзли кириш ҳуқуқи, жумладан, тижорат ёки хизмат сири ҳисобланган маълумотларга имтиёзли кириш ҳуқуқини бериш, касб, хизмат сирлари, текширув натижаларини ўзгартириш ва хк.;

4. Номоддий манфаат – лавозимга тайинлаш, лойиҳада ғолиб қилиш, рейтингни ошириш, файлни ўчириб бериш, маъмурий, молиявий ёки жиноий жазодан қутқариш, солиқ ва бошқа тўловларни камайтириш, давлат ижтимоий буюртмасини бериш, рухсатнома чиқариш ва хк.;

5. Техника ва IT ресурслар – сервер ресурслари, хостинг, VPN кириш, Cloud аккаунт, дастур кодлари, дастурий таъминот лицензияси, API кириш ҳуқуқи, юқори қийматга эга бўлган тижорат дастурларига (масалан, киберхавфсизлик ёки дизайн дастурларига) умрбод ёки узоқ муддатли пуллик обуналарни олиб бериш ва хк.;

6. Аралаш шакллар – қимматбаҳо техника (ноутбук, смартфон ва хк.), онлайн орқали етказилган товар, электрон ваучер, крипто-ҳисоб очиш, тўловни учинчи шахс орқали амалга ошириш, жиноятчи учун бепул яратиб берилган веб-сайтлар, SMM хизматлари, пуллик дастурий таъминотларга лицензиялар ёки обуналар (Subscription), мансабдор шахс ёки унинг яқинлари учун бепул сервер майдони (Hosting) ажратиб бериш ёки веб-сайт ишлаб чиқиб, уни тарғиб қилиш (SMM/SEO) хизматларини бепул кўрсатиш, хизматчининг ижтимоий тармоқлардаги саҳифасини пуллик тарғиб қилиш (Boost), онлайн курслар ёки пуллик веб-сервисларга обуналарни (Premium subscription) совға қилиш ва хк.

15. Жиноятни содир этишнинг энг кўп усуллари:

1) телекоммуникация ёки интернет тармоғида намойишкорона;

2) телекоммуникация ёки интернет тармоғида жойлаштириш орқали;

3) ахборот-коммуникация технологияларидан жиноят қуроли ёки воситаси сифатида фойдаланиш натижасида.

Ушбу жиноят қуйидаги шаклларда содир этилиши мумкин, хусусан:

1) яратиш ва жорий этиш босқичида. Масалан:

Security by Design принципига амал қилмаслик. Мисол учун, маълумотлар базасини яратишда паролларни шифрламасдан (MD5/SHA-256 ишлатмасдан) очиқ матн кўринишида сақлаш;

заиф архитектура. Мисол учун, тизимга киришда кўп босқичли аутентификацияни (MFA) назарда тутмаслик ёки орқа эшиклар (backdoors) қолдириш;

2) фойдаланиш ва техник хизмат кўрсатиш босқичида. Масалан:

Patch Management (янгилаш) қоидаларини бузиш. Мисол учун, сервер дастурий таъминотидаги маълум бўлган заифликлар (CVE) учун чиқарилган хавфсизлик янгиланмаларини вақтида ўрнатмаслик;

конфигурациядаги хатолар. Мисол учун, маълумотлар базасини ташқи Интернет тармоғига очиқ қолдириш ёки завод паролларини (admin/12345) ўзгартирмаслик;

ҳимоя воситаларини ўчириш. Мисол учун, сервер тезлигини ошириш мақсадида брандмауэр (Firewall) ёки антивирус тизимларини атайлаб ўчириб қўйиш;

3) рухсат билан фойдаланиш жараёнида. Масалан, маълумотларни ҳимояланмаган канал орқали узатиш. Мисол чун, хизмат доирасидаги махфий маълумотларни очиқ Wi-Fi ёки шахсий мессенжерлар орқали шифрланмаган ҳолда юбориш, натижада уларнинг учинчи шахсларга сизиб чиқиши йўли билан содир этилиши мумкин.

Ушбу жиноятни фош этишда қуйидаги рақамли излар тўпланиши мумкин, хусусан:

1) лог-файллар (Audit Logs). Мисол учун, сервер ва база маълумотларига ким, қачон ва қайси IP-манзилдан кирганлиги ҳақидаги ёзувлар, хавфсизлик созламалари қачон ва ким томонидан ўзгартирилганлиги (масалан, ҳимоя тизимини ўчирганлик изи);

2) манба коди (Source Code). Мисол учун, дастур коди ичида хавфсизлик стандартларига жавоб бермайдиган функцияларнинг мавжудлиги, код репозиторийларидаги (Git/GitLab) коммитлар тарихи;

3) тармоқ трафиги қайдлари (PCAP Files). Мисол учун, маълумотларнинг шифрланмаган ҳолда (HTTP протоколи орқали) узатилганини тасдиқловчи тармоқ пакетлари;

4) конфигурация файллари. Мисол учун, сервер созламаларида очиқ қолдирилган заиф нуқталарнинг техник қайдлари.

Жиноятни фош этилиши учун қуйидаги экспертизалар ўтказилиши мумкин, хусусан:

1) суд-компьютер-техникавий экспертизаси ахборот тизимлари ва маълумотлар базаларининг техник архитектурасини, тизимда мавжуд бўлган заифликларни (vulnerabilities), ҳимоя тизимларининг (Firewall, IDS/IPS) мавжуд эмаслигини ёки нотўғри созланганлигини ҳамда тизим логларидаги

(audit logs) қоидабузарлик изларини, ахборот хавфсизлиги сиёсатининг (ISMS) амалдаги давлат стандартларига ва техник регламентларга мувофиқлигини, белгиланган ҳимоя чораларининг (шифрлаш, антивирус, заҳиралаш) жорий этилмаганлик даражасини ва тизимнинг ташқи ёки ички таҳдидларга нисбатан ҳимояланганлик ҳолатини, ахборотга ишлов бериш ва узатиш тизимларида қўлланилган дастурий кодларнинг хавфсизлик талабларига мувофиқлигини, улардаги қасддан қолдирилган дарчаларни (backdoors) ёки белгиланган ҳимоя чораларини четлаб ўтишга имкон берувчи функционал камчиликларни, тизимда ҳимоя чоралари амалда мавжуд бўлганлигини, зарар етказилишига айнан қайси техник камчилик сабаб бўлганлигини, ахборот тизими ёки маълумотлар базасининг техник ҳолатини, тизимда хавфсизлик деворлари (Firewall), антивирус ҳимояси ёки аутентификация механизмлари ўрнатилганлигини, маълумотларни шифрлаш қоидаларига риоя қилинганлигини, ахборот тизимидаги рухсат бериш (Access Control) тизимининг ишлашини, кимга, қачон ва қандай ҳуқуқлар берилганлигини, рухсат билан фойдаланиш жараёнида қайси босқичда қоида бузилганлигини, маълумотлар базасини бошқариш тизимларининг (DBMS) ички созламаларини, агар зарар дастурий хатолик туфайли келиб чиққан бўлса, бу хатолик дастурчининг айбими ёки тизимни жорий этган мутахассиснинг эътиборсизлиги бўлганлигини;

2) суд-иқтисодий экспертизаси тизимнинг нотўғри ишлаши ёки маълумотлар базаларининг шикастланиши натижасида фуқаролар ва давлатга етказилган кўп ёки жуда кўп миқдордаги бевосита моддий зарарни ҳамда тизимни қайта тиклаш учун талаб этиладиган молиявий харажатларни, маълумотларни тиклаш харажатлари, тизим тўхтаб қолгани учун кўрилган зарар ва ҳ.к.ни;

3) ҳужжатларнинг суд-техникавий экспертизаси ахборот тизимини яратиш, жорий этиш ва фойдаланиш бўйича техник топшириқлар (ТЗ), лойиҳа ҳужжатлари, хавфсизлик сертификатлари ва тизимни фойдаланишга топшириш далолатномаларининг ҳақиқийлигини ҳамда улардаги имзоларнинг мансублигини;

4) суд-фонографик экспертизаси ахборот тизимларидан фойдаланиш жараёнида масъул шахслар ўртасидаги алоқа каналлари орқали берилган ва хавфсизлик қоидаларининг бузилишига олиб келган оғзаки кўрсатмаларни ҳамда ушбу нутқ эгаларининг шахсини;

5) видеоматериалларнинг суд экспертизаси маълумотлар марказлари (Data Center) ёки сервер хоналарида хавфсизлик қоидаларига риоя этилмаганлик ҳолатлари, техник қурилмаларга рухсатсиз жисмоний кириш жараёни акс этган рақамли тасвирларнинг ҳаққонийлигини;

6) суд-портрет экспертизаси ахборот тизимларидан фойдаланиш қоидаларини бузиб, тизимга рухсатсиз кирган ёки ҳимоя чораларини четлаб ўтган шахсларнинг видеокузатув тизимларидаги тасвирлари асосида уларнинг қиёфасини идентификация қилишни;

7) суд-филологик (лингвистик) экспертизаси ахборот тизимларидан фойдаланиш бўйича ички йўриқномалар, регламентлар ва буйруқлар матнини

таҳлил қилиб, улардаги хавфсизлик чораларини кўриш бўйича мажбуриятларнинг аниқ белгиланганлигини ва масъул шахслар томонидан нотўғри талқин қилиниш эҳтимолини, ахборотлаштириш соҳасидаги ички буйруқлар, йўриқномалар ва техник топшириқларнинг мазмунини, масъул шахснинг вазифалари матнда қанчалик аниқ кўрсатилганлигини ва у айнан қайси қоидани бузган деб баҳоланиши мумкинлигини;

8) суд-психологик экспертизаси ахборотлаштириш қоидаларини бузишда айбланаётган шахсларнинг белгиланган ҳимоя чораларини кўрмасликдаги қасд ёки эҳтиётсизлик шаклини белгиловчи ички мотивларини ва уларнинг касбий масъулиятга бўлган муносабатини;

9) суд-криптографик экспертизаси (агар моддада назарда тутилган ахборот тизимида маълумотларни шифрлаш мажбурий бўлса) қўлланилган шифрлаш алгоритмларининг чидамлилигини, калитларни бошқариш тизимидаги камчиликларни ва маълумотларнинг ҳимояланмаган ҳолда узатилганлиги механизмини;

10) суд-социологик экспертизаси ахборот тизимлари ёки маълумотлар базаларининг ҳимояланмаганлиги натижасида фуқароларнинг қонун билан қўриқланадиган манфаатларига, жамиятнинг рақамли хавфсизликка бўлган ишончига ва давлатнинг ахборот суверенитетига етказилган “жиддий зиён” кўламини;

11) суд-электротехникавий экспертизаси ахборотга ишлов бериш ва узатиш тизимларидаги жисмоний ҳимоя воситаларининг ҳолатини, масалан, сервер хоналарининг хавфсизлик тизимлари, электр таъминотидаги узилишлардан ҳимоя (UPS) ва тармоқ қурилмаларининг техник созлигини аниқлайди.

16. Мавжуд муаммо – ЖКнинг 278[1]-моддасида назарда тутилган жиноятнинг юридик-техник таҳлилини тўлиқ амалга оширишда бир қатор муаммолар мавжуд, хусусан:

1) жиноят моддаси номи ва диспозициясида назарда тутилган ахборотлаштириш қоидалари амалда мавжуд эмас ва у Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонуни ва улар асосида қабул қилинган қонунчилик ҳужжатлари ва техник жиҳатдан тартибга солиш соҳасидаги норматив ҳужжатлардан иборатдир;

2) жиноят диспозициясида назарда тутилган “жиддий зиён” тушунчаси амалдаги қонунчиликда назарда тутилган ва бу эса, ушбу модданинг турлича талқин қилинишига олиб келмоқда;

3) Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 8-моддасига асосан, жиноят содир этишда айбдор бўлган шахсга нисбатан қўлланиладиган жазо ёки бошқа ҳуқуқий таъсир чораси одилона бўлиши, яъни жиноятнинг оғир-енгиллигига, айбнинг ва шахснинг ижтимоий хавфлилик даражасига мувофиқ бўлиши керак.

Бироқ, ЖК 278[1]-моддасида назарда тутилган қилмиш учун жазо базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилгача ахлоқ тузатиш ишлари билан чекланади холос.

Ваҳоланки, Жиноят кодексининг VIII бўлимида назарда тутилган базавий ҳисоблаш миқдорининг беш юз баравари ва ундан ортиқ бўлган миқдор саналади.

Мазкур ҳолатда, базавий ҳисоблаш миқдорининг беш юз баравари ва ундан ортиқ бўлган миқдорда зарар келтирган айбдорга базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваригача миқдорда жарима қўллаш адолат мезонларига тўғри келмайди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 20-моддасига асосан, давлат органлари томонидан инсонга нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқий таъсир чоралари мутаносиблик принципига асосланиши ва қонунларда назарда тутилган мақсадларга эришиш учун етарли бўлиши керак[87].

Демак, ЖК 278[1]-моддасини Конституция нормаларига мувофиқлаштириш зарур;

4) ЖК 278[1]-моддасидаги қилмишлар учун айбдорга жарима ва ахлоқ тузатиш ишлари жазоси назарда тутилган. Бироқ, жуда кўп миқдорда кибержиноят содир этган шахсга қўлланилган ахлоқ тузатиш ишлари жазосидан айбдор қутилиб қолиш учун у сохта ҳужжатлар тайёрлаши, сохта маълумотлар асосида жазо ўтаётганлигини ёки ўтиб бўлганлигини ташкил қилиши ёҳуд жазодан қутилиб қолиши мумкинлиги инобатга олинмаган.

Мазкур вазиятда, ушбу жиноят учун ягона тўғри жазо бу жарима ва озодликдан маҳрум қилиш жазоси саналади.

Башарти, келтирилган зарар бартараф этилса, унга озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазо қўллаш мумкинлигини ҳам белгилаш фойдадан ҳоли бўлмайди.

5) муҳим ахборот инфратузилмаларига нисбатан киберҳужум содир этилиши оқибатида ахборотлаштириш қоидалари бузилган бўлса, ушбу вазиятда айбдорнинг қилмиши билан бошқа инфратузилмаларга нисбатан худди шундай қилмишни содир этган шахсга нисбатан қўлланиладиган жазонинг бир хил қўлланилиши ижтимоий адолат мезонларига ва жамият хавфсизлигини ўз вақтида таъминлаш принципларига тўғри келмайди;

6) ахборотлаштириш қоидаларини камида кўп миқдорда бузганлик учун жавобгарлик белгиланган, бироқ кўп миқдордан камроқ миқдорда зарар келтирганлик учун Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексда бевосита жавобгарлик назарда тутилмаган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 20-моддасига асосан, Инсон билан давлат органларининг ўзаро муносабатларида юзага келадиган қонунчиликдаги барча зиддиятлар ва ноаниқликлар инсон фойдасига талқин этилади[88].

Бу эса, ўз навбатида жиноят учун жазо муқаррарлиги принуипига зид саналади.

---

[87] Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[88] Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

Шу сабабдан маъмурий преюдицияга оид масалаларга аниқлик киритиш, қилмишнинг ижтимоий хавфлилик мезонларини ўзаро кодексларда тўғри тақсимлаш даркор.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, мавжуд муаммони ҳал қилиш учун қуйидагилар таклиф этилади:

1) Ўзбекистон Республикасининг 278^1-моддасини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

“**278^1-модда. Ахборотлаштириш тўғрисидаги қонунчиликни бузиш**

Ахборотлаштириш тўғрисидаги қонунчиликни бузиш, яъни ушбу кодексда назарда тутилган ҳоллардан ташқари белгиланган ҳимоя чораларини кўрмаган ҳолда ахборот-коммуникация тизимлари, маълумотлар базалари ва банкларини, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимларини яратиш, жорий этиш ва улардан фойдаланиш ҳамда ахборот тизимларидан рухсат билан фойдаланиш фуқароларнинг ҳуқуқларига ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар етказилишига сабаб бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг тўрт юз бараваридан олти юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда содир этилган бўлса, —

беш йилдан етти йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг биринчи ва иккинчи қисмидаги қилмишлар муҳим ахборот инфратузилмасига нисбатан содир этилган бўлса, —

етти йилдан ўн йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Етказилган моддий зарарнинг ўрни икки ҳисса қопланган тақдирда озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо жарима жазоси билан алмаштирилади.”.

2) Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси[89]нинг 155^1-моддасини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

“**155^1-модда. Ахборотлаштириш тўғрисидаги қонунчиликни бузиш**

Ахборот тизимидан фойдаланишга рухсати бўлган шахснинг ушбу тизимдан фойдаланишнинг белгиланган қоидаларини бузиши компьютер ахборотининг йўқ қилиб юборилишига, тўсиб қўйилишига, модификациялаштирилишига, компьютер ускунаси ишлашининг бузилишига сабаб бўлса, —

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг беш бараваридан етти бараваригача, мансабдор шахсларга эса — етти бараваридан ўн бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Худди шундай ҳуқуқбузарлик махфий ахборот мавжуд бўлган ахборот тизимидан фойдаланиш вақтида ёки оз миқдорда зарар етказилган ҳолда, содир этилса —

---

[89] Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг етти бараваридан ўн бараваригача, мансабдор шахсларга эса — ўн бараваридан ўн беш бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Ушбу модданинг биринчи ва иккинчи қисмидаги ҳуқуқбузарлик кўп миқдоргача бўлган миқдорда зарар етказиш йўли билан содир этилган бўлса, —

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваридан юз бараваригача, мансабдор шахсларга эса — юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.”.

Ушбу таклифларнинг қабул қилиниши қуйидаги муҳим мақсадга хизмат қилади:

етказилган зарар миқдори ва белгиланган жазо ўртасидаги номутаносиблик бартараф этилиб, “ижтимоий адолат” принципи қарор топади;

давлат ва жамият учун стратегик аҳамиятга эга бўлган тизимларга нисбатан содир этилган қилмишлар учун алоҳида (оғирроқ) жавобгарлик белгиланиши миллий хавфсизликни мустаҳкамлайди;

“жиддий зиён” каби мавҳум тушунчалар ўрнига аниқ миқдор ва мезонларнинг киритилиши тергов ва суд жараёнида турлича талқинларга чек қўяди;

кичик миқдордаги зарар учун маъмурий, катта миқдор учун жиноий жавобгарликнинг изчил занжири яратилиши орқали жазонинг муқаррарлиги таъминланади;

рақамли активлар (крипто-валюта, NFT, аккаунтлар) жиноят предмети сифатида аниқ кўрсатилиши виртуал мулк дахлсизлигини кафолатлайди.

2.2-§. Компьютер тизимидан, шунингдек телекоммуникация тармоқларидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус воситаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш ёхуд ўтказиш ва тарқатиш жиноятининг жиноий-ҳуқуқий тавсифи

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278^3-моддасига асосан, ҳимояланган компьютер тизимидан, шунингдек телекоммуникация тармоқларидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус дастурий ёки аппарат воситаларини ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш ёхуд ўтказиш ва тарқатиш[90] қилмиши жиноят деб топилиши назарда тутилган ва ушбу жиноятни кибералогия методи асосида қуйидагича юридик-техник таҳлил қилиш мумкин, хусусан:

1. Жиноятнинг асосий бевосита объекти – ахборот-коммуникация технологияларининг муҳофазаси, шу жумладан, ахборот ва киберхавфсизлик.

2. Жиноятнинг қўшимча бевосита объекти – жамият ва жамоат хавфсизлиги.

3. Жиноятнинг факультатив бевосита объекти – ўзга шахс (лар) ва давлат, шу жумладан, шахсларнинг ҳаёти, соғлиғи, шаъни, қадр-қиммати, мулк дахлсизлиги, тинчлик ва инсоният хавфсизлиги, бошқарув тартиби ва бошқалар;

4. Жиноят субъекти – 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс.

5. Жиноят субъектив томони – қасддан.

6. Жиноят объектив томони – ҳимояланган компьютер тизимидан, шунингдек телекоммуникация тармоқларидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус дастурий ёки аппарат воситаларини ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш ёхуд ўтказиш ва тарқатиш йўли билан содир этилади.

7. Жиноят мақсади – ҳимояланган компьютер тизимидан, шунингдек телекоммуникация тармоқларидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус дастурий ёки аппарат воситаларини ўтказиш ва (ёки) у билан боғлиқ ҳолда, моддий ёки (ва) номоддий манфаат, ғаразли ёки бошқа паст ниятлар, ўч олиш ва хк.

8. Жиноятнинг воситаси (қуроли) – ахборот-коммуникация технологиялари.

9. Жиноятнинг зарурий белгилари:

1) қилмишнинг ижтимоий хавфлилиги;

2) қилмишнинг ҳуқуққа хилофлилиги;

3) қилмишда айбнинг мавжудлиги;

4) қилмишнинг жазога сазоворлиги;

5) қилмишнинг ҳимояланган компьютер тизими, шунингдек телекоммуникация тармоқларига боғлиқлиги;

---

[90] Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

6) қилмишнинг ҳимояланган компьютер тизимидан, шунингдек телекоммуникация тармоқларидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус дастурий ёки аппарат воситаларини ўтказиш мақсадида содир этилиши;

7) жиноят предмети ҳимояланган компьютер тизимидан, шунингдек телекоммуникация тармоқларидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш мўлжалланган махсус дастурий ёки аппарат воситалари бўлиши;

8) алоқа;

9) ахборот;

10) кибермуҳит, шу жумладан, кибермакон;

11) ахборот-коммуникация технологиялари.

Ушбу белгиларнинг биронтаси мавжуд эмаслиги қилмишнинг жиноят эканлигини инкор этади.

10. Жиноятнинг тамомланиши –

1) ҳимояланган компьютер тизимидан, шунингдек телекоммуникация тармоқларидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус дастурий ёки аппарат воситаларини ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрланган вақтдан;

2) ҳимояланган компьютер тизимидан, шунингдек телекоммуникация тармоқларидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус дастурий ёки аппарат воситаларини ўтказиш мақсадини кўзлаб ўтказилган вақтдан; бунда, ушбу воситанинг сотилган, сақлаш учун берилган, вақтинча фойдаланиш учун берилган, айирбошланган ва бошқача усуллардан берилганлиги аҳамиятга эга эмас, энг муҳими бир шахсдан иккинчи шахсга ўтган вақтдан бошлаб жиноят тамомланган деб топилади;

3) ҳимояланган компьютер тизимидан, шунингдек телекоммуникация тармоқларидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус дастурий ёки аппарат воситаларини ўтказиш мақсадини кўзлаб тарқатилган вақтдан бошлаб. Бунда, ушбу тарқатиш илова кўринишида телекоммуникация ёки Интернет тармоғида, жумладан, ижтимоий тармоқлар ёки мессенжерлар, уларнинг канал ва гуруҳларида, шахсий ёзишмалар қисмида, веб-сайт ва бошқа ахборот тизимлари орқали ёки бошқа усулларда тарқатилганлигидан қатъий назар қилмиш жиноят предмети тарқатилган вақтдан бошлаб тамомланган саналади.

11. Жиноятнинг тузилишига кўра тури – формал таркибли жиноят.

12. Жиноятнинг ўз хусусияти ва ижтимоий хавфлилик даражасига кўра тури – ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят.

13. Жазо тизимига кўра тури – ижтимоий хавфли қилмиши учун Жиноят кодексида жарима, ахлоқ тузатиш ишлари жазоси назарда тутилган жиноятлар.

14. Жиноят предмети – махсус дастурий ёки аппарат воситалари, шу билан бирга, уларга боғлиқ бўлган ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмларидаги ахборот, электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари, ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банклари, ахборотга ишлов бериш ҳамда

уни узатиш тизимлари, рақамли предметлар, жумладан, онлайн казино платформалари, betting сайтлар, мобил иловалар (gambling apps), ботлар (Telegram/Discord), молиявий элементлар жумладан, электрон пуллар (Click, Payme, crypto), виртуал балансlар, ставкалар (bets), дастурий таъминот, жумладан, gambling software, RNG (random generator) тизимлари, mirror сайтлар, шу билан бирга, матн, видео, аудио, мемлар, постлар, deepfake контент ва бошқа шаклдаги ахборот шунингдек, қуйидагилар ҳам жиноят предмети бўлиши мумкин:

1. Молиявий воситалар – нақдсиз пул, банк ўтказмалари, электрон ҳамёнлар орқали тўловлар (Payme, Click, PayPal, QIWI ва ҳ.к.), криптовалюта (Bitcoin, USDT, Ethereum ва бошқалар), онлайн тўлов тизимлари орқали маблағ, қимматли қоғозлар (акциялар, облигациялар), электрон сертификатлар, баланс тўлдириш (телефон, аккаунт, карта) ва хк.;

2. Рақамли активлар – лицензия калитлари (software key), онлайн сервис аккаунти, Premium обуна, домен номи, веб-сайтга эгалик, ижтимоий тармоқлардаги (Telegram, Instagram, YouTube ва бошқалар) каналлар ва гуруҳлар, NFT активлари, онлайн ўйин аккаунтлари, база маълумотлар, электрон контракт ҳуқуқи, NFTлар, ўйин ичидаги қимматбаҳо виртуал буюмлар (Skins, In-game currency) ва хк.;

3. Ахборот – махфий маълумот, тендер маълумотлари, мижозлар базаси, пароллар, давлат реестри маълумотлари, имтиёзли кириш ҳуқуқи, жумладан, тижорат ёки хизмат сири ҳисобланган маълумотларга имтиёзли кириш ҳуқуқини бериш, касб, хизмат сирлари, текширув натижаларини ўзгартириш ва хк.;

4. Номоддий манфаат – лавозимга тайинлаш, лойиҳада ғолиб қилиш, рейтингни ошириш, файлни ўчириб бериш, маъмурий, молиявий ёки жиноий жазодан қутқариш, солиқ ва бошқа тўловларни камайтириш, давлат ижтимоий буюртмасини бериш, рухсатнома чиқариш ва хк.;

5. Техника ва IT ресурслар – сервер ресурслари, хостинг, VPN кириш, Cloud аккаунт, дастур кодлари, дастурий таъминот лицензияси, API кириш ҳуқуқи, юқори қийматга эга бўлган тижорат дастурларига (масалан, киберхавфсизлик ёки дизайн дастурларига) умрбод ёки узоқ муддатли пуллик обуналарни олиб бериш ва хк.;

6. Аралаш шакллар – қимматбаҳо техника (ноутбук, смартфон ва хк.), онлайн орқали етказилган товар, электрон ваучер, крипто-ҳисоб очиш, тўловни учинчи шахс орқали амалга ошириш, жиноятчи учун бепул яратиб берилган веб-сайтлар, SMM хизматлари, пуллик дастурий таъминотларга лицензиялар ёки обуналар (Subscription), мансабдор шахс ёки унинг яқинлари учун бепул сервер майдони (Hosting) ажратиб бериш ёки веб-сайт ишлаб чиқиб, уни тарғиб қилиш (SMM/SEO) хизматларини бепул кўрсатиш, хизматчининг ижтимоий тармоқлардаги саҳифасини пуллик тарғиб қилиш (Boost), онлайн курслар ёки пуллик веб-сервисларга обуналарни (Premium subscription) совға қилиш ва хк.

15. Жиноятни содир этишнинг энг кўп усуллари:

1) телекоммуникация ёки интернет тармоғида намойишкорона;

2) телекоммуникация ёки интернет тармоғида жойлаштириш орқали;

3) ахборот-коммуникация технологияларидан жиноят қуроли ёки воситаси сифатида фойдаланиш натижасида.

Ушбу жиноят қуйидаги шаклларда содир этилиши мумкин, хусусан:

1) дастурий воситалар (Software-based tools). Масалан:

malware-as-a-Service (MaaS). Мисол учун, хакерлик дастурларини (Ransomware, RAT – Remote Access Trojan, Кейлоггерлар) яратиш ва уларни DarkNet форумларида ёки Telegram каналларида ижарага бериш ёки сотиш;

phishing kits. Мисол учун, тайёр фишинг сайтларининг масалан, сохта Click ёки Payme саҳифалари кодларини пакет кўринишида бошқа фирибгарларга пуллаш;

brute-force ва exploit паклар. Мисол учун, паролларни бузувчи дастурлар ва тизимдаги заифликларни ишга туширувчи тайёр алгоритмларни ёзиш;

2) аппарат воситалар (Hardware-based tools). Масалан:

скиммерлар (Skimmers). Мисол учун, банкоматлардан банк картаси маълумотларини ўғирлаш учун мўлжалланган яширин ўқувчи қурилмаларни йиғиш ва сотиш;

хакерлик флешкалари. Мисол учун, USB Rubber Ducky ёки шунга ўхшаш, компьютер портига тиқилиши билан автоматик равишда зарарли кодни ишга тушурадиган қурилмаларни яратиш;

GSM Sniffers ва Wi-Fi Pineapples. Мисол учун, мобил алоқа ёки интернет трафигини тутиб олиш ва ундан нусха кўчириш учун махсус антенна/роутерларни созлаш йўли билан содир этилиши мумкин.

Ушбу жиноятни фош этишда қуйидаги рақамли излар тўпланиши мумкин, хусусан:

1) ишланмалар муҳити излари (IDE & Compiler Logs). Мисол учун, гумондорнинг компьютеридаги Visual Studio, PyCharm ёки бошқа дастурлаш муҳитларида қолган кодлар, компиляция қилинган вақт тамғалари (Timestamps);

2) репозиторий ва булутли сақлаш. Мисол учун, GitHub, GitLab ёки хусусий серверларда сақланаётган зарарли код манбалари (Source code);

3) тарқатиш ва маркетинг излари. Мисол учун, телеграм гуруҳларидаги реклама постлари, харидорлар билан ёзишмалар (чат логлари), форумлардаги профил маълумотлари;

4) молиявий транзакциялар (криптоизлар). Мисол учун, дастурни сотганлик учун олинган тўловлар (одатда USDT, Bitcoin ёки Monero орқали) ва уларнинг блокчейн тармоғидаги ҳаракати.

Жиноятни фош этилиши учун қуйидаги экспертизалар ўтказилиши мумкин, хусусан:

1) суд-компьютер-техникавий экспертизаси ахборот тизимлари ҳимоясини четлаб ўтишга мўлжалланган махсус дастурий кодларни (вируслар, троянлар, эксплоитлар), уларнинг функционал имкониятларини, яратилган вақти ва манбасини ҳамда ушбу воситаларнинг компьютер тизимига таъсир қилиш механизмини, дастурнинг функционал вазифасини,

унда рухсатсиз киришни амалга оширувчи, маълумотларни яширинча йиғувчи ёки ҳимояни четлаб ўтувчи алгоритмлар (Payload) мавжудлигини;

2) суд-электротехникавий экспертизаси телекоммуникация тармоқларига рухсатсиз уланиш ёки сигналларни тутиб олиш (intercept) учун ишлатиладиган махсус аппарат воситаларининг (масалан, код-грабберлар, шим мосламалари) техник тузилишини, ишлаш принципини ва аппарат қисмининг жиноий мақсадларга мослаштирилганлигини;

3) суд-филологик (лингвистик) экспертизаси махсус воситаларни тарқатиш мақсадида ёзилган техник йўриқномалар, DarkNet форумларидаги эълонлар ва мессенжерлардаги ўзаро ёзишмалар мазмунини таҳлил қилиб, улардаги ўтказиш мақсадини ифодаловчи лингвистик белгиларни, дастурга илова қилинган қўлланма (Manual) ёки реклама матнида уни айнан жиноий мақсадда ишлатишга қаратилган кўрсатмалар борлигини;

4) суд-иқтисодий экспертизаси махсус дастурий ёки аппарат воситаларини сотиш ва тарқатишдан келиб тушган маблағларнинг ҳажмини, криптовалюталардаги транзакцияларни ҳамда ушбу воситаларнинг қора бозордаги қийматини, сотувчи (дастурчи) ва харидор ўртасидаги тўлов занжирини, жиноий даромад миқдорини;

5) видеоматериалларнинг суд экспертизаси махсус аппарат воситаларини тайёрлаш (йиғиш) жараёни ёки уларни бошқа шахсларга бериш (ўтказиш) ҳолатлари акс этган рақамли видеоёзувларнинг ҳаққонийлигини ва улардаги техник деталларни;

6) суд-психологик экспертизаси айбдорнинг махсус воситаларни тайёрлашдаги қасд йўналишини, кибермуҳитдаги хулқ-атворини ҳамда хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда содир этилган ҳаракатларнинг психологик мотивларини;

7) суд-фонографик экспертизаси махсус воситаларни сотиш ёки тарқатиш бўйича оғзаки келишувлар акс этган аудиоёзувлардаги нутқ эгасини идентификация қилишни ва ушбу ёзувларнинг техник яхлитлигини;

8) суд-портрет экспертизаси махсус техник воситаларни тайёрлаш ёки тарқатиш вақтида кузатув камералари тасвирига тушган шахсларнинг қиёфа белгиларини гумонланувчилар билан идентификация қилишни;

9) ҳужжатларнинг суд-техникавий экспертизаси махсус воситаларни қонуний ниқоблаш учун ишлатилган техник паспортлар, сертификатлар ва божхона ҳужжатларидаги сохталаштириш аломатларини ҳамда улардаги рақамли имзоларнинг ҳақиқийлигини;

10) суд-санъатшунослик экспертизаси махсус воситаларнинг рекламаси сифатида тарқатилган мультимедиа маҳсулотларининг бадиий ёки тарғибот мазмунини таҳлил қилиб, уларнинг ижтимоий хавфлилик даражасини;

11) металл буюмлари ва қотишмаларининг суд экспертизаси махсус аппарат воситаларини ясашда ишлатилган қўлбола деталларнинг, микросхема корпусларининг таркибини ва уларнинг тайёрланиш усулини;

12) суд-хатшунослик экспертизаси махсус воситаларни ўтказиш билан боғлиқ бўлган норасмий тилхатлар, техник чизмалар ёки қўлёзма қайдлардаги хат-хабарларнинг айнан қайси шахс томонидан ёзилганлигини аниқлайди.

16. Мавжуд муаммо – ЖКнинг 278[3]-моддасида назарда тутилган жиноятнинг юридик-техник таҳлилини тўлиқ амалга оширишда бир қатор муаммолар мавжуд, хусусан:

1) жиноят моддаси номи ва диспозициясида назарда тутилган "**компьютер тизими**" тушунчаси жуда тор бўлиб, ахборот-коммуникация технологияларининг кейинги ривожига асосан, компьютер тизими ҳисобланмайдиган бошқа ахборот тизимларини ҳам ушбу тизимга киритиш билан боғлиқ жиддий технологик муаммо мавжуд. Бу эса, компьютер тизимига оид бўлмаган махсус техник воситаларни ўтказишни мақсад қилиб тайёрлаган, ўтказган ёки тарқатган шахсга нисбатан жазо қўлланилиши ўз навбатида ҳеч ким суднинг ҳукми бўлмай туриб жиноят содир қилишда айбли деб топилиши ва қонунга хилоф равишда жазога тортилиши мумкин эмаслиги ҳақидаги принципга зид саналади;

2) Ўзбекистон Республикасининг "Киберхавфсизлик тўғрисида" 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонунига асосан, киберҳужум – кибермаконда аппарат, аппарат-дастурий ва дастурий воситалардан фойдаланган ҳолда қасддан амалга ошириладиган, киберхавфсизликка таҳдид соладиган ҳаракат ҳисобланади[91]. Демак, киберҳужум фақатгина аппарат ёки дастурий восита билан эмас, балки **аппарат, аппарат-дастурий ва дастурий воситалар**дан фойдаланган ҳолда амалга оширилиши мумкин. Бироқ, ЖКнинг 278[3]-моддасида бу техник воситаларнинг номи тўлиқ кўрсатилмаган. Мазкур вазиятда, мазкур техник воситалардан ўзга воситаларни ўтказиш мақсадида тайёрлаш, ўтказиш ёки тарқатиш ҳолати содир этилса, бу ҳолатни жиноят деб топиш Конституцияга зид саналиб қолади, бироқ уни жиноят деб топмасак жамоат ва жамият хавфсизлигига таҳдид остида қолиши мумкин;

3) ЖКнинг 278[3]-моддасининг биринчи қисми диспозициясида ушбу қилмишнинг қонунга хилоф равишда ёки рухсатсиз ҳимояланган компьютер тизимидан, шунингдек телекоммуникация тармоқларидан фойдаланиш ҳолати аниқ баён этилмаган. Маълумки, қилмиш рухсат билан содир этилиши мумкин, аммо у қонунга хилоф бўлиши мумкин. Бу вазиятда, рухсат билан боғлиқ ҳолда амалга оширилган мазкур қилмиш оқибатлари оғир бўлиши мумкинлигини инобатга олиш ва қонуннинг нормасини аниқ баён этиш мақсадга мувофиқдир;

4) ЖКнинг 278[3]-моддасининг биринчи қисми санкциясида жарима жазосининг қуйи ва юқори чегаралари аниқ белгиланган ҳолда, унга мутаносиб равишда назарда тутилатёган ахлоқ тузатиш ишлари жазосининг қуйи чегараси аниқ белгиланмаган, бу ҳолатда турли хил суистеъмолчиликларнинг вужудга келишига шароит яратиб берилган;

5) ЖКнинг 278[3]-моддасида назарда тутилган жиноят предмети "махсус" бўлиши керак ва бу эса, суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлардан тегишли воситанинг махсус эканлигини исботлашни талаб қилади. Бироқ, воситалар кибертехник восита сифатида ўзларининг техник хусусиятига кўра, икки томонлама бўлиши мумкинлигини унутмаслигимиз керак. Масалан,

[91] Ўзбекистон Республикасининг "Киберхавфсизлик тўғрисида" 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

Metasploit, Nmap, Wireshark, Burp Suite, Cobalt Strike, Python скриптлари икки томонлама фойдали бўлиши билан бир қаторда у бошқа жиҳатидан зарарли бўлиши мумкинлигини инобатга олсак, бу фойдали техник воситани тайёрлаган, ўтказган ва тарқатган шахсларни ҳам ЖКнинг 278^3-моддаси билан жиноий жавобгарликка тортишга эҳтиёж туғилган ҳолда, ушбу воситаларга нисбатан кириш ҳуқуқига эга бўлган субъект унга кириш имкониятини бермаслиги ёки логин ва паролларни айтмаслиги оқибатида ушбу воситаларни махсус техник восита эканлигини исботлашда қийинчиликлар пайдо бўлиши мумкин. Шу сабабли қонундаги "махсус" сўзини чиқариб ташлаш масаласини ўйлаб кўриш керак;

6) таъкидлаш керакки, бугунги кунда ЖКнинг 278^3-моддасида назарда тутилган қилмиш фақатгина компьютер тизими ёки телекоммуникация тармоғига нисбатан содир этилмайди, замонавий ҳужумлар cloud infrastructure (AWS, Azure), IoT, mobile apps, blockchain, AI systems, SCADA/ICS (саноат бошқарув тизимлари) ва бошқа тизимлар ва технологияларга қаратилган.

Демак, бу ҳолатни ушбу жиноятни бугунги кун талаблари асосида кенгроқ баён этишга эҳтиёж мавжуд;

7) ЖКнинг 278^3-моддасининг номи ва биринчи қисми диспозицияси мазмуни турлича талқин қилиш мумкин. Ушбу модданинг номланиши ва диспозиция ўртасидаги номувофиқлик, яъни юридик коллапс мавжуд. Модданинг номида ҳимояланган ёки ҳимояланмаганлигидан қатъий назар, барча компьютер тизимлари ва телекоммуникация тармоқлари назарда тутилган бўлса, унинг диспозициясида, бу ҳолат аниқ белгиланиб, қачонки улар ҳимояланган бўлгандагига жавобгарлик бўлиши аниқлаштирилган. Бу ҳолат модданинг номи ва унинг мазмуни ўртасида жиддий тафовутни вужудга келтирган. Бу жуда хавфли ҳуқуқий бўшлиқ (loophole)ни яратади. Агар компьютер тизимида махсус техник ҳимоя воситалари масалан, брандмауэр ёки парол ўрнатилмаган бўлса, унга ҳужум қилиш учун мўлжалланган зарарли дастурларни тайёрлаш ёки тарқатиш ушбу модда таркибига кирмай қолиши мумкин. Жиноий ҳуқуқида эса кенгайтирилган талқин тақиқланади.

8) ЖКнинг 278^3-моддасининг диспозициясида "махсус дастурий ёки аппарат воситалари" ибораси ишлатилган. Киберхавфсизлик соҳасида кўплаб воситалар масалан, Nmap, Wireshark, Burp Suite, Metasploit, Flipper Zero ҳам тизимни аудит қилиш (оқ хакерлар), ҳам ҳужум уюштириш (қора хакерлар) учун ишлатилади. Ушбу модданинг етарлича аниқ мезонлар асосида баён этилмаганлиги тизим хавфсизлигини текширувчи пентестерлар ёки тадқиқотчиларнинг қонуний фаолияти жиноят деб баҳоланиши хавфини юзага келтиради. Халқаро амалиётда воситанинг "асосан кибержиноят содир этиш учун мўлжалланган ёки мослаштирилган" бўлиши ва "жиноий қасд" (mens rea) мавжудлиги мажбурий мезон ҳисобланади. Шу сабабли жиноят предметларига оид масалага аниқлик киритиш даркор;

9) ЖК 278^3-моддасида унда назарда тутилган жиноят предметларини ўтказиш мақсадида фақат тайёрлаш, ўтказиш ва тарқатиш ҳолати бўйича жавобгарлик белгиланган. Бироқ, Ўзбекистон Республикасига олиб кириш, олиш, сақлаш, эгалик килиш бўйича бирон бир жавобгарлик белгиланмаган.

Бу вазиятда, ҳакерлик форумларидан зарарли кодларни, эксплоит-китларни ёки логин-пароллар базасини сотиб олиб, ўз серверида сақлаб турган шахсни ушбу модда билан жавобгарликка тортиб бўлмайди, чунки у ҳали тарқатмаган ёки ўзи тайёрламаган. Шу билан бирга, зарарли аппарат воситаларини масалан, хакерлик қурилмалари Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириш босқичи назоратдан ташқарида қолган. Масалан, **Германия** жиноят қонунчилигига асосан, бу турдаги воситаларни сотиб олиш ва сақлаш учун ҳам жиноий жавобгарлик[92], **Франция** жиноят қонунчилигига кўра, зарарли дастурларни ишлаб чиқиш, импорт қилиш, таклиф қилиш ёки эгалик қилиш (сақлаш) учун 5 йилгача озодликдан маҳрум қилиш[93], хатто **Буюк Британия**да фақатгина техник воситаларни эмас, балки киберҳужум содир этиш учун дастур ёки ҳар қандай ахборотни ишлаб чиқариш, етказиб бериш, эгалик килиш[94], **АҚШ**да пароллар, логинлар ёки тизимга кириш кодларини сотиш ёки тарқатиш[95], **Австралия**да шахс компьютер жинояти содир этиш ниятида махсус маълумотлар (эксплоитлар)га эгалик қилганлик[96], **Австрияда** бошқа шахсларнинг маълумотларига кириш ҳуқуқини берувчи воситаларни ноқонуний сотиш ва тарқатиш[97] учун жиноий жавобгарлик белгиланган. **Сингапур**да кибержиноят содир этиш учун мослаштирилган қурилма ёки дастурларни таклиф қилиш, сотиш ёки сақлаш учун қаттиқ молиявий ва қамоқ жазолари бор[98]. **Хитой**да компьютер ахборот тизимларига киберҳужум қилиш учун дастур ва воситаларни тақдим этганлик учун 7 йилгача қамоқ жазоси назарда тутилган[99]. **Италияда** тизимларга кириш учун махсус калитлар, пароллар ёки кириш тизимларини тарқатиш ва эгалик қилишни криминаллаштирилган[100]. **Швейцария** ноқонуний равишда олинган маълумотларни ёки уларни олиш воситаларини тижорат мақсадида тарқатишни оғирлаштирувчи ҳолат деб билади. **Польша** хакерлик кодлари ва парольларни ишлаб чиқиш ёки улардан тижорат фойдаси кўришни[101], **Бразилия** қурилмаларни бузиб кириш (инвасион де диспозитиво) мақсадида махсус дастурлар яратиш ва уларни тижоратлаштиришни[102], **Малайзия** ноқонуний киришни енгиллаштирувчи ҳар қандай восита ёки хизматни (Cybercrime-as-a-Service), **Саудия Арабистони** бошқаларнинг шахсий ҳаётига дахл қилувчи жосус дастурларни (Spyware) тайёрлаш ва тарқатишни[103], **ЖАР** киберфирибгарлик воситалари ва зарарли кодларни яратиш, сотиш ҳамда сақлашни[104] тақиқлайди. **Аргентина** маълумотлар хавфсизлигини бузувчи ва

[92] https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/__202c.html.
[93] https://www.legifrance.gouv.fr/.
[94] https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/section/3A.
[95] https://www.govinfo.gov/app/collection/uscode/2024.
[96] https://www.legislation.gov.au/.
[97] https://sso.agc.gov.sg/.
[98] http://en.npc.gov.cn.cdurl.cn/.
[99] https://www.normattiva.it/.
[100] https://www.fedlex.admin.ch/de/home?news_period=last_day&news_pageNb=1&news_order=desc&news_itemsPerPage=10.
[101] https://isap.sejm.gov.pl/.
[102] https://www.gov.br/planalto/pt-br.
[103] https://lom.agc.gov.my/.
[104] https://laws.boe.gov.sa/.

тизимларни ишдан чиқарувчи воситалар айланмасини чеклайди[105]. **Чили** жиноят қонунчилигига кибержиноят воситаларини тайёрлаш, адаптация қилиш (мослаштириш) ва тарқатиш тушунчалари киритилган[106];

10) ЖКнинг 278^3-моддасининг иккинчи қисмига асосан, бу турдаги жиноят хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда содир этилган бўлса-да, ушбу модданинг ўзида муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш жазоси қўлланилиши назарда тутилмаган. **Испания**да кибержиноят учун мўлжалланган дастурий таъминотни ишлаб чиққанлик учун "IT соҳасида ишлаш ҳуқуқидан маҳрум қилиш" қўшимча жазоси қўлланилади[107]. Бу ҳолатда, ЖК XX^1-бобнинг номи ва ундаги жиноятларнинг аксарияти ахборот-коммуникация технологиялари соҳаси мутахассиси ёки ходими томонидан содир этилишини ва бу турдаги жиноят учун тўғри жазо қўллаш зарурлигини инобатга олсак, ушбу модданинг иккинчи қисмини қайта кўриб чиқиш зарурлигига амин бўламиз;

11) ЖКнинг 278^3-моддасининг диспозициясида назарда тутилган ахлоқ тузатиш ишлари жазоси ўзининг мазмуни ва амалиётда қўлланилиши жиҳатидан ушбу турдаги жиноятни содир этган шахсларни тарбиялашга эмас, балки бошқа жиноятлар содир этишга ёки жазони ўташдан бўйин товлашга хизмат қилиши мумкин. Шу сабабли хорижий давлатларда бу турдаги жиноятлар учун оғирроқ жазо назарда тутилган. Хусусан, **БАА**да кредит карталари маълумотларини ёки крипто-ҳамён калитларини ўғриловчи воситаларни яратишни умрбод қамоқ жазосигача олиб бориши мумкин[108].

Жиноят кодексининг 9-моддасига асосан, шахс қонунда белгиланган тартибда айби исботланган ижтимоий хавфли қилмишлари учунгина жавобгар бўлади. Демак, юқоридаги муаммолар ечимига мос бўлган таҳрир асосида айбдорнинг қилмишини тўғри квалификациялаш муҳим аҳамиятга эга.

12) муҳим ахборот инфратузилмаларига нисбатан киберҳужум содир этилиши оқибатида мазкур қилмиш содир этилган бўлса, ушбу вазиятда айбдорнинг қилмиши билан бошқа инфратузилмаларга нисбатан худди шундай қилмишни содир этган шахсга нисбатан қўлланиладиган жазонинг бир хил қўлланилиши ижтимоий адолат мезонларига ва жамият хавфсизлигини ўз вақтида таъминлаш принципларига тўғри келмайди. Ушбу вазиятда жиноятнинг алоҳида белгиси сифатида муҳим ахборот инфратузилмасига ёки ундаги ахборотга нисбатан содир этилган мазкур ҳаракат учун оғирроқ жазони жиноят қонунчилигимизда акс эттириш даркор;

13) маълумки, ЖКнинг 278^3-моддасидаги қилмиш формал ҳолатда содир этилса, ушбу вазиятда, содир этилган қилмиш учун оқибати нима бўлиши бўйича ҳуқуқий бўшлиқ бўлиб, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексда ҳам бу бўйича бевосита жавобгарлик назарда тутилмаган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 20-моддасига асосан, инсон билан давлат органларининг ўзаро муносабатларида юзага келадиган

---

[105] https://www.gov.za/documents/acts/cybercrimes-act-19-2020-english-afrikaans-01-jun-2021.
[106] https://www.infoleg.gob.ar/.
[107] https://www.bcn.cl/portal/.
[108] https://www.boe.es/.

қонунчиликдаги барча зиддиятлар ва ноаниқликлар инсон фойдасига талқин этилади[109].

Бу эса, ўз навбатида жиноят учун жазо муқарраплиги принципига зид саналади.

Шу сабабдан маъмурий преюдицияга оид масалаларга аниқлик киритиш, қилмишнинг ижтимоий хавфлилик мезонларини ўзаро кодексларда тўғри тақсимлаш даркор.

14) ЖКнинг 278^3-моддасида назарда тутилган хизмат мавқеидан фойдаланиб содир этилган тақдирда айбдорнинг ҳаракатлари ЖКнинг 192^{11}-, 205-206-, 301-моддаларида назарда тутилган ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш ёки ваколат доирасидан четга чиқиш жиноятлари билан битта жиноят ёки турлича жиноят эканлиги ҳам ЖКнинг 278^3-моддасининг диспозициясида аниқ баён этилмаган.

Бу ҳолат эса, қонун фойдаланувчилари ўртасида қилмишнинг турлича талқин қилинишига ва қонунни қўллаш жараёнида зиддиятларнинг вужудга келишига сабаб бўлмоқда. Амалиётда, қонун фойдаланувчилари мазкур жиноятнинг умумий қасд билан ўзаро боғлиқлиги жиҳатидан ўзаро фарқ қилишини тушунтириб ўтишади. Бироқ, бу ҳолатнинг қонунда аниқ акс эттирилмаганлиги кенг жамоатчиликнинг асосли эътирозларига сабаб бўлмоқда.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, мавжуд муаммони ҳал қилиш учун қуйидагилар таклиф этилади:

1) Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278^3-моддасини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

“**278^3-модда. Ахборот-коммуникация тизими ёки тармоғига рухсатсиз кириш ёки ундаги ахборотдан қонунга хилоф равишда фойдаланиш учун мўлжалланган воситаларни олиб кириш, олиш, ўтказиш, сақлаш, тарқатиш, ташиш ёки жўнатиш, улардан фойдаланиш, эгалик қилиш ва улар билан бошқа ҳаракатларни содир этиш**

Ахборот-коммуникация тизими ёки тармоғига рухсатсиз кириш ёки ундаги ахборотдан қонунга хилоф равишда фойдаланиш учун мўлжалланган воситаларни олиб кириш, олиш, ўтказиш, сақлаш, тарқатиш, ташиш, жўнатиш, улардан фойдаланиш, эгалик қилиш ёки улар билан бошқа ҳаракатларни содир этиш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, бундан ушбу Кодекснинг 278^6-моддасида назарда тутилган ҳоллар мустасно —

базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, бир йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар ахборот-коммуникация тизимлари, тармоқлари ёхуд уларнинг таркибий қисмлари ишининг бузилишига, тўхтатилишига ёки тўсиб қўйилишига, шунингдек, улардаги ахборотнинг йўқ қилинишига,

[109] Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

модификациялаштирилишига, эгасизлантирилишига, ундан нусха кўчирилишига ёхуд унинг қонунга хилоф равишда қўлга киритилишига ёки ўзга шахсга ўтказилишига, шу жумладан, узатилишига, тарқатилишига сабаб бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан икки юз бараваригача миқдорда жарима ёки бир йилдан уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, бир йилдан уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг биринчи ёки иккинчи қисмида назарда тутилган ҳаракатлар:

а) кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;

г) хизмат мавқеидан ёки ахборот-коммуникация тизимига кириш бўйича имтиёзли ҳуқуқдан фойдаланган ҳолда;

д) ғаразли ёки бошқа паст ниятларда содир этилган бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг икки юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилдан уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб;

в) муҳим ахборот инфратузилмаси объектларига нисбатан;

г) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлса, —

беш йилдан саккиз йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Етказилган моддий зарарнинг ўрни икки ҳисса қопланган тақдирда озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо жарима жазоси билан алмаштирилади.”.

2) Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси[110]нинг 155-155[1]-моддаларини бугунги кун талаблари асосида, ахборотлаштириш тўғрисидаги қонунчиликни бузиш деган алоҳида модда ва унга қўшимча тариқасида мисол учун МЖтКнинг 155-155[1]-моддаларини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

“**155-модда. Ахборотлаштириш тўғрисидаги қонунчиликни бузиш**

Ахборот тизимидан фойдаланишга рухсати бўлган шахснинг ушбу тизимдан фойдаланишнинг белгиланган қоидаларини бузиши компьютер ахборотининг йўқ қилиб юборилишига, тўсиб қўйилишига, модификациялаштирилишига, компьютер ускунаси ишлашининг бузилишига сабаб бўлса, —

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг беш бараваридан етти бараваригача, мансабдор шахсларга эса — етти бараваридан ўн бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

---

[110] Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

Худди шундай ҳуқуқбузарлик махфий ахборот мавжуд бўлган ахборот тизимидан фойдаланиш вақтида ёки оз миқдорда зарар етказилган ҳолда, содир этилса —

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг етти бараваридан ўн бараваригача, мансабдор шахсларга эса — ўн бараваридан ўн беш бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Ушбу модданинг биринчи ва иккинчи қисмидаги ҳуқуқбузарлик кўп миқдоргача бўлган миқдорда зарар етказиш йўли билан содир этилган бўлса, —

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваридан юз бараваригача, мансабдор шахсларга эса — юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.”;

“155[1]-модда. Ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизликка оид қонунчиликни бузиш

Телекоммуникация ёки интернет тармоғида ёҳуд ундан фойдаланиб қонунга мувофиқ жавобгарликка сабаб бўладиган ҳаракатларни содир этиш, моддий ёки номоддий предметлар, маҳсулотлар, дастурий таъминот, дастурни намойиш қилиш, узатиш, сотиш, олиш, реклама қилиш, тарқатиш, ўтказиш, ахборотни жойлаштириш, тарқатиш ёҳуд шундай харакатлар содир этилишига йўл қўйиб бериш, жиноят аломатлари мавжуд бўлмаган тақдирда, –

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма баравари, мансабдор шахсларга эса – базавий ҳисоблаш миқдорининг ўттиз баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.

Ўзбекистон Республикаси муҳим ахборот инфратузилмаси объектларининг киберхавфсизлигини таъминлашга оид қонунчилик ёки техник жиҳатдан тартибга солиш соҳасидаги норматив ҳужжатлар талабларини бузиш, –

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг ўттиз баравари, мансабдор шахсларга эса — қирқ баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.

Ушбу модданинг биринчи ёки иккинчи қисмидаги ҳаракатлар жамоат тартибига ёки хавфсизлигига таҳдид солса, –

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг қирқ баравари, мансабдор шахсларга эса – базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.

Ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизликка оид қонун бузилишини бартараф этиш бўйича назорат қилувчи органнинг кўрсатмаларини бажармаслик, –

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг ўттиз баравари, мансабдор шахсларга эса – базавий ҳисоблаш миқдорининг қирқ баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.”.

Ушбу таклифларнинг қабул қилиниши қуйидаги муҳим мақсадга хизмат қилади:

Мазкур қонунчилик комплексининг қабул қилиниши баён этилган 14 та фундаментал муаммони тизимли равишда ҳал этиб, кибермуҳитда, шу

жумладан, кибермаконда ҳуқуқни қўллаш амалиётини қуйидаги йўналишларда сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқади:

1) Жиноят кодексининг 278^3-моддаси диспозицияси ва номланиши ўртасидаги номувофиқликларни бартараф этиш, шунингдек, “компьютер тизими” тушунчасини замонавий технологик трансформациялар (булутли инфратузилма, IoT, сунъий интеллект тизимлари)га мослаштириш орқали жиноий қилмишларни тўғри ва аниқ квалификация қилишга ҳамда қонун нормаларини асоссиз равишда кенгайтирилган талқин қилиш хавфининг олдини олишга хизмат қилади;

2) халқаро стандартларга мувофиқ жиноят предметининг техник чегараларини аниқлаштириш ҳамда “жиноий қасд” (mens rea) мажбурий мезонини қонунчиликка киритиш орқали тизим хавфсизлигини аудит қилувчи қонуний IT-мутахассислар (пентестерлар) ва соҳа тадқиқотчиларининг фаолиятини асоссиз жиноий таъқиблардан ҳимоя қилишга ҳамда рақамли экотизим учун хавфсиз ҳуқуқий муҳит яратишга хизмат қилади;

3) хакерлик воситаларини нафақат тайёрлаш ёки тарқатиш, балки илғор хорижий тажриба асосида уларни мамлакат ҳудудига ноқонуний олиб кириш, олиш ва сақлаш босқичлари учун ҳам жиноий жавобгарликни жорий этиш орқали киберҳужумларни тайёргарлик босқичидаёқ бартараф этиш ва муҳим ахборот инфратузилмаси объектлари хавфсизлигини комплекс таъминлашга хизмат қилади;

4) ЖКнинг 278^3-моддаси санкциясидаги номутаносибликларни (ахлоқ тузатиш ишлари жазосининг қуйи чегарасини аниқ белгилаш орқали) бартараф этиб, тергов ва суд органларининг кенг ихтиёрийлик ва суиистеъмолчилик имкониятларини чеклашга ҳамда хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда содир этилган кибержиноятлар учун хориж тажрибаси каби “муайян ҳуқуқдан (IT соҳасида ишлаш ҳуқуқидан) маҳрум қилиш” мажбурий қўшимча жазосини киритиш орқали жазонинг муқаррарлиги ва тарбияловчилик таъсирини сезиларли даражада оширишга хизмат қилади.

2.3-§. Зарар келтирувчи дастурларни яратиш, ишлатиш ёки тарқатиш қилмишлари учун жиноий жавобгарлик муқаррарлигини таъминлаш

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278^6-моддасига асосан, компьютер тизимида сақланаётган ёки узатилаётган ахборотни рухсатсиз йўқ қилиб юбориш, тўсиб қўйиш, модификациялаштириш, ундан нусха кўчириш ёки уни қўлга киритиш мақсадини кўзлаб компьютер дастурларини яратиш ёки мавжуд дастурларга ўзгартиришлар киритиш, худди шунингдек махсус вирус дастурларини ишлаб чиқиш, улардан қасддан фойдаланиш ёки уларни қасддан тарқатиш[111] жиноий жавобгарликка сабаб бўлади ва ушбу жиноятни кибералогия методи асосида қуйидагича юридик-техник таҳлил қилиш мумкин, хусусан:

1. Жиноятнинг асосий бевосита объекти – ахборот-коммуникация технологияларининг муҳофазаси, шу жумладан, ахборот ва киберхавфсизлик.

2. Жиноятнинг қўшимча бевосита объекти – жамият ва жамоат хавфсизлиги.

3. Жиноятнинг факультатив бевосита объекти – ўзга шахс (лар) ва давлат, шу жумладан, шахсларнинг ҳаёти, соғлиғи, шаъни, қадр-қиммати, мулк дахлсизлиги, тинчлик ва инсоният хавфсизлиги, бошқарув тартиби ва бошқалар;

4. Жиноят субъекти – 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс.

5. Жиноят субъектив томони – қасддан.

6. Жиноят объектив томони – компьютер тизимида сақланаётган ёки узатилаётган ахборотни рухсатсиз йўқ қилиб юбориш, тўсиб қўйиш, модификациялаштириш, ундан нусха кўчириш ёки уни қўлга киритиш мақсадини кўзлаб компьютер дастурларини яратиш ёки мавжуд дастурларга ўзгартиришлар киритиш, худди шунингдек махсус вирус дастурларини ишлаб чиқиш, улардан қасддан фойдаланиш ёки уларни қасддан тарқатиш йўли билан содир этилади.

7. Жиноят мақсади – моддий ёки (ва) номоддий манфаат, ғаразли ёки бошқа паст ниятлар, ўч олиш ва хк.

8. Жиноятнинг воситаси (қуроли) – ахборот-коммуникация технологиялари.

9. Жиноятнинг зарурий белгилари:

1) қилмишнинг ижтимоий хавфлилиги;

2) қилмишнинг ҳуқуққа хилофлилиги;

3) қилмишда айбнинг мавжудлиги;

4) қилмишнинг жазога сазоворлиги;

5) қилмишнинг қасддан содир этилганлиги;

6) қилмиш компьютер тизимида сақланаётган ёки узатилаётган ахборотни рухсатсиз йўқ қилиб юбориш, тўсиб қўйиш,

[111] Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

модификациялаштириш, ундан нусха кўчириш ёки уни қўлга киритиш мақсадини кўзлаб содир этилади;

7) жиноят компьютер дастурларини яратиш ёки мавжуд дастурларга ўзгартиришлар киритиш, худди шунингдек махсус вирус дастурларини ишлаб чиқиш, улардан қасддан фойдаланиш ёки уларни қасддан тарқатиш йўллари билан содир этилади;

8) жиноят қуроли компьютер дастурлари ёки (ва) махсус вирус дастурлари саналади;

9) алоқа;

10) ахборот;

11) кибермуҳит, шу жумладан, кибермакон;

12) ахборот-коммуникация технологиялари.

Ушбу белгиларнинг биронтаси мавжуд эмаслиги қилмишнинг жиноят эканлигини инкор этади.

10. Жиноятнинг тамомланиши –

1) компьютер тизимида сақланаётган ёки узатилаётган ахборотни рухсатсиз йўқ қилиб юбориш, тўсиб қўйиш, модификациялаштириш, ундан нусха кўчириш ёки уни қўлга киритиш мақсадини кўзлаб компьютер дастурларини яратилган вақтдан;

2) компьютер тизимида сақланаётган ёки узатилаётган ахборотни рухсатсиз йўқ қилиб юбориш, тўсиб қўйиш, модификациялаштириш, ундан нусха кўчириш ёки уни қўлга киритиш мақсадини кўзлаб мавжуд дастурларга ўзгартиришлар киритилган вақтдан;

3) компьютер тизимида сақланаётган ёки узатилаётган ахборотни рухсатсиз йўқ қилиб юбориш, тўсиб қўйиш, модификациялаштириш, ундан нусха кўчириш ёки уни қўлга киритиш мақсадини кўзлаб махсус вирус дастурларини ишлаб чиққан вақтдан;

4) компьютер тизимида сақланаётган ёки узатилаётган ахборотни рухсатсиз йўқ қилиб юбориш, тўсиб қўйиш, модификациялаштириш, ундан нусха кўчириш ёки уни қўлга киритиш мақсадини кўзлаб махсус вирус дастурларидан қасддан фойдаланилган вақтдан;

5) компьютер тизимида сақланаётган ёки узатилаётган ахборотни рухсатсиз йўқ қилиб юбориш, тўсиб қўйиш, модификациялаштириш, ундан нусха кўчириш ёки уни қўлга киритиш мақсадини кўзлаб махсус вирус дастурлари қасддан тарқатилган вақтдан бошлаб.

11. Жиноятнинг тузилишига кўра тури – формал таркибли жиноят.

12. Жиноятнинг ўз хусусияти ва ижтимоий хавфлилик даражасига кўра тури – ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят.

13. Жазо тизимига кўра тури – ижтимоий хавфли қилмиши учун Жиноят кодексида жарима, озодликни чеклаш, озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган жиноятлар.

14. Жиноят предмети – компьютер тизимида сақланаётган ёки узатилаётган ахборот, шу билан бирга, уларга боғлиқ бўлган ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмларидаги ахборот, электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш машиналари

тизими ёки уларнинг тармоқлари, ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банклари, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимлари, рақамли предметлар, жумладан, онлайн казино платформалари, betting сайтлар, мобил иловалар (gambling apps), ботлар (Telegram/Discord), молиявий элементлар жумладан, электрон пуллар (Click, Payme, crypto), виртуал балансlар, ставкалар (bets), дастурий таъминот, жумладан, gambling software, RNG (random generator) тизимлари, mirror сайтлар, шу билан бирга, матн, видео, аудио, мемлар, постлар, deepfake контент ва бошқа шаклдаги ахборот шунингдек, қуйидагилар ҳам жиноят предмети бўлиши мумкин:

1. Молиявий воситалар – нақдсиз пул, банк ўтказмалари, электрон ҳамёнлар орқали тўловлар (Payme, Click, PayPal, QIWI ва ҳ.к.), криптовалюта (Bitcoin, USDT, Ethereum ва бошқалар), онлайн тўлов тизимлари орқали маблағ, қимматли қоғозлар (акциялар, облигациялар), электрон сертификатлар, баланс тўлдириш (телефон, аккаунт, карта) ва хк.;

2. Рақамли активлар – лицензия калитлари (software key), онлайн сервис аккаунти, Premium обуна, домен номи, веб-сайтга эгалик, ижтимоий тармоқлардаги (Telegram, Instagram, YouTube ва бошқалар) каналлар ва гуруҳлар, NFT активлари, онлайн ўйин аккаунтлари, база маълумотлар, электрон контракт ҳуқуқи, NFTлар, ўйин ичидаги қимматбаҳо виртуал буюмлар (Skins, In-game currency) ва хк.;

3. Ахборот – махфий маълумот, тендер маълумотлари, мижозлар базаси, пароллар, давлат реестри маълумотлари, имтиёзли кириш ҳуқуқи, жумладан, тижорат ёки хизмат сири ҳисобланган маълумотларга имтиёзли кириш ҳуқуқини бериш, касб, хизмат сирлари, текширув натижаларини ўзгартириш ва хк.;

4. Номоддий манфаат – лавозимга тайинлаш, лойиҳада ғолиб қилиш, рейтингни ошириш, файлни ўчириб бериш, маъмурий, молиявий ёки жиноий жазодан қутқариш, солиқ ва бошқа тўловларни камайтириш, давлат ижтимоий буюртмасини бериш, рухсатнома чиқариш ва хк.;

5. Техника ва IT ресурслар – сервер ресурслари, хостинг, VPN кириш, Cloud аккаунт, дастур кодлари, дастурий таъминот лицензияси, API кириш ҳуқуқи, юқори қийматга эга бўлган тижорат дастурларига (масалан, киберхавфсизлик ёки дизайн дастурларига) умрбод ёки узоқ муддатли пуллик обуналарни олиб бериш ва хк.;

6. Аралаш шакллар – қимматбаҳо техника (ноутбук, смартфон ва хк.), онлайн орқали етказилган товар, электрон ваучер, крипто-ҳисоб очиш, тўловни учинчи шахс орқали амалга ошириш, жиноятчи учун бепул яратиб берилган веб-сайтлар, SMM хизматлари, пуллик дастурий таъминотларга лицензиялар ёки обуналар (Subscription), мансабдор шахс ёки унинг яқинлари учун бепул сервер майдони (Hosting) ажратиб бериш ёки веб-сайт ишлаб чиқиб, уни тарғиб қилиш (SMM/SEO) хизматларини бепул кўрсатиш, хизматчининг ижтимоий тармоқлардаги саҳифасини пуллик тарғиб қилиш (Boost), онлайн курслар ёки пуллик веб-сервисларга обуналарни (Premium subscription) совға қилиш ва хк.

15. Жиноятни содир этишнинг энг кўп усуллари:

1) телекоммуникация ёки интернет тармоғида намойишкорона;

2) телекоммуникация ёки интернет тармоғида жойлаштириш орқали;

3) ахборот-коммуникация технологияларидан жиноят қуроли ёки воситаси сифатида фойдаланиш натижасида.

Ушбу жиноят қуйидаги шаклларда содир этилиши мумкин, хусусан:

Зарар келтирувчи дастурлар (Malware) учта асосий босқичда намоён бўлади:

1) яратиш ва модификация (Creation). Масалан:

нолдан ёзиш. Мисол учун, янги вирус ёки троян дастурини (масалан, C++, Rust ёки Python тилларида) яратиш;

полиморфизм. Мисол учун, мавжуд вирус кодини антивируслар танимаслиги учун ўзгартириш (Obfuscation);

2) тарқатиш (Distribution). Масалан:

Spam & Phishing. Мисол учун, зарарли ҳаволаларни ёки файлларни (масалан, .exe, .bat, .js) электрон почта ва мессенжерлар орқали оммавий юбориш;

Drive-by Download. Мисол учун, легал сайтларни бузиб, уларга яширин скрипт жойлаштириш (сайтга кирган заҳоти вирус юкланади);

3) ишлатиш (Execution). Мисол учун, вирусни мақсадли компьютер ёки серверда ишга тушириш орқали маълумотларни ўғирлаш, шифрлаш (Ransomware) ёки тизимни масофадан бошқариш йўли билан содир этилиши мумкин.

Ушбу жиноятни фош этишда қуйидаги рақамли излар тўпланиши мумкин, хусусан:

1) файл имзоси (Signature). Мисол учун, вируснинг уникал байтлар кетма-кетлиги ёки хэш-қиймати (MD5, SHA-1);

2) C2 (Command & Control) алоқаси. Мисол учун, зарарли дастурнинг эгаси (хакер) билан алоқага чиқиш учун ишлатадиган IP-манзиллари ёки домен номлари;

3) авто-загрузка қайдлари (Persistence). Мисол учун, вирус тизим ўчиб-ёнганда ҳам ишлаши учун Windows реестрига (Registry) ёки тизим хизматларига (Services) киритган ўзгартиришлари;

4) ҳаракатлар логи. Мисол учун, вирус томонидан яширинча яратилган вақтинчалик файллар, ўчирилган тизим логлари ва ўғирланган маълумотларнинг экспорт қилиниш излари.

Жиноятни фош этилиши учун қуйидаги экспертизалар ўтказилиши мумкин, хусусан:

1) суд-компьютер-техникавий экспертизаси зарар келтирувчи дастурнинг (вирус, троян, рансомwape, эксплоит) манба кодини ёки декомпиляция қилинган алгоритмини, унинг компьютер тизимидаги ахборотни йўқ қилиш, тўсиб қўйиш ёки нусха кўчириш имкониятларини ҳамда дастурнинг рақамли имзоси ва яратилган вақтини;

2) суд-филологик (лингвистик) экспертизаси дастур коди ичидаги изоҳлар (comments) ва ўзгарувчилар номларини, DarkNet форумларида ушбу

дастурнинг рекламаси ва сотилиши бўйича хабарлар мазмунини таҳлил қилиш орқали айбдорнинг рухсатсиз ҳаракат қилиш мақсадини;

3) суд-иқтисодий экспертизаси зарарли дастурнинг ишлатилиши натижасида келиб чиққан жуда кўп миқдордаги моддий зарар ҳажмини, тизимни қайта тиклаш учун зарур бўлган иқтисодий харажатларни ва тижорат сири ўғирланиши натижасида бой берилган фойдани;

4) суд-психологик экспертизаси айбдорнинг зарарли дастурни яратиш ёки тарқатишдаги мотивациясини, унинг кибер-субаданиятга мансублигини ва юқори малакали қора хакерлик руҳий портретининг шаклланиш хусусиятларини;

5) видеоматериалларнинг суд экспертизаси дастур кодини яратиш (программалаш) жараёни ёки уни жисмоний ташувчилар (USB-флешкалар ва б.) орқали тарқатиш ҳолатлари акс этган видеокузатув ёзувларининг ҳаққонийлигини ва улардаги техник деталларни;

6) суд-портрет экспертизаси зарарли дастурларни тарқатиш мақсадида компьютер тизимларига ёки серверларга жисмоний яқинлашган шахсларнинг тасвирлардаги қиёфа белгиларини гумонланувчилар билан идентификация қилишни;

7) суд-фонографик экспертизаси зарарли дастурларни тарқатиш ёки улардан фойдаланиш бўйича ижтимоий инженерия усуллари (вишинг) қўлланилган бўлса, овозли хабарлардаги ёки телефон сўзлашувларидаги нутқ эгасини идентификация қилишни;

8) ҳужжатларнинг суд-техникавий экспертизаси зарарли дастурни яратиш бўйича техник топшириқлар, алгоритм чизмалари ва дастурий маҳсулотни топшириш-қабул қилиш далолатномаларидаги сохталаштириш аломатларини ҳамда улардаги рақамли реквизитларнинг ҳақиқийлигини;

9) суд-бухгалтерия экспертизаси товламачилик (ransomware) дастурлари орқали ўтказилган тўловларнинг корхона бухгалтерия ҳисобида яширилишини ва тизимнинг ишдан чиқиши сабабли юзага келган молиявий тафовутларни;

10) суд-хатшунослик экспертизаси дастур алгоритмлари, пароллар ёки DarkNet ҳамёнларининг калитлари ёзилган қўлёзма қайдлар ва тилхатларнинг айнан қайси шахс томонидан ижро этилганлигини;

11) суд-санъатшунослик экспертизаси фишинг мақсадида яратилган зарарли иловаларнинг интерфейс дизайнидаги график унсурларни ва психологик таъсир ўтказувчи визуал деталларни таҳлил қилиб, уларнинг алдов мақсадида яратилганлигини;

12) суд-электротехникавий экспертизаси зарарли дастурнинг компьютер ускунасининг аппарат қисмига (масалан, BIOS ёки контроллерларга) етказган техник шикастларини ва қурилманинг ишлаш режимини бузганлиги механизмини аниқлайди.

16. Мавжуд муаммо – ЖКнинг 278[6]-моддасида назарда тутилган жиноятнинг юридик-техник таҳлилини тўлиқ амалга оширишда бир қатор муаммолар мавжуд, хусусан:

1) жиноят моддаси номи ва диспозицияси ўзаро мувофиқ эмас, жиноят моддасида ушбу қилмишнинг зарар келтирувчи дастурларни яратиш, ишлатиш ёки тарқатиш ҳақида эканлиги баён этилган ҳолда, компьютер тизимида сақланаётган ёки узатилаётган ахборотни рухсатсиз йўқ қилиб юбориш, тўсиб қўйиш, модификациялаштириш, ундан нусха кўчириш ёки уни қўлга киритиш мақсадини кўзлаб компьютер дастурларини яратиш ёки мавжуд дастурларга ўзгартиришлар киритиш ҳаракатлари ҳам ушбу жиноят таркибига киритилган. Мазкур ҳолатда жиноя номи ва унинг мазмуни ўзаро мувофиқлаштирилмаган. Шу билан бирга, ушбу ҳаракатлар мазмунан зарар келтирувчи компьютер дастурларига киритилган бўлса, у ҳолда, нима сабабдан у зарарли дастурларга боғланмаганлиги тушунарсиз баён этилган;

2) ЖКнинг 278^6-моддасида назарда тутилган компьютер тизимида сақланаётган ёки узатилаётган ахборотни рухсатсиз йўқ қилиб юбориш, тўсиб қўйиш, модификациялаштириш, ундан нусха кўчириш ёки уни қўлга киритиш мақсадини кўзлаб мавжуд дастурларга ўзгартиришлар киритиш ҳаракати ЖКнинг 278^5-моддаси таркибини ташкил этиши билан боғлиқ моддалар ўртасидаги ўзаро коллизон ҳолат вужудга келган;

3) ЖКнинг 278^6-моддасида “компьютер тизими”, “компьютер дастурлари”, “махсус вирус дастурлари” тушунчалари қўлланилган бўлиб, технологиянинг ривожи туфайли ушбу тушунчалар бугунги кундаги бошқа воситаларни ҳам ўзида қамраб олмаслигини инобатга олсак, ушбу моддадаги ҳаракат, башарти бошқа ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш йўли билан содир этилса, ушбу ҳаракатларни жиноят деб аташ мумкин бўлмай қолади. Бу эса, ўз навбатида айб учун жазо таъминланмаслигига сабаб бўлади;

4) ЖКнинг 278^6-моддасида назарда тутилган компьютер дастурлари жуда кенг маънода қўлланилиши хавфсизлик ва мудорфаа нуқтаи назаридан қўлланиладиган дастурларни ишлаб чиққан, сотган, тарқатган, фойдаланган шахслар ҳам ушбу жиноят субъекти бўлиб қолиши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида” 2021 йил 20 апрелдаги ЎРҚ–682-сон Қонунига асосан, норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳасини расмийлаштиришнинг асосий принципларига юридик шаклнинг аниқлиги ва қатъийлиги, тилнинг равон ва тушунарли бўлиши, муносабатларнинг тегишли соҳасини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишнинг тўлиқлиги, ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишнинг аниқлиги, синовдан ўтган атамалар, тушунчалар ва ифодалардан фойдаланиш, нормалар таърифининг мумкин қадар аниқлиги ва лўндалиги, ҳуқуқий кўрсатмаларни баён этиш шакли, тузилиши ва усулларининг бир хиллиги, ягоналиги[112] каби принципларга қарайдиган бўлсак, мазкур ҳолатда, ушбу модда мазмунан қайта кўриб чиқилиши мақсадга мувофиқ;

Агарда бундай ҳолатда норма ижодкорлиги амалга оширилмаса, инсон билан давлат органларининг ўзаро муносабатларида юзага келадиган қонунчиликдаги барча зиддиятлар ва ноаниқликлар инсон фойдасига талқин

[112] Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида” 2021 йил 20 апрелдаги ЎРҚ–682-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

этилади[113], деган конституциявий норма асосида айбдор жазога тортилмай қолиши ёки айбсиз жазога дучор этилиши мумкин бўлиб қолиш эҳтимоли мавжуд.

5) ташкилотлар учун энг хавфли душман ташқи эмас, балки ички душман бўлиб, ходим ўзининг иш берувчиси билан ўзаро низога бориб, ишдан кетиши натижасида у ўч олиш мақсадида жуда кўп миқдордаги маблағлар ҳисобига тайёрланган тизимга мантиқий бўмбалар қўйиш оқибатида тизим тўлиқ ишдан чиқиши, ташкилот фаолияти тўлиқ тўхтаб қолиб, бошқа ходимлар ва ташкилот учун жуда оғир оқибатларни вужудга келтириши, хатто инсон ҳаёти ва соғлиғига ҳам салбий таъсир кўрсатиш мумкинлиги билан боғлиқ ҳолатлар оғирлаштирувчи ҳолат сифатида зарурий белги бўлса ҳам булар мазкур моддада очиқ қолиб кетган;

6) ЖК 278^6-модданинг жазо қисмидаги асосий муаммо жазо тизимининг қилмишга нисбатан номутаносиблиги, енгиллиги ва нотўғри эканлиги билан характерланади. Айбдорнинг қасддан зарарли дастурлардан фойдаланиши давлат ахборот тизимлари ва ресурсларининг тўлиқ ишдан чиқиши ёки бошқа оғир оқибатларга олиб келиши, муҳим ахборот инфратузилмасининг йўқ бўлишига сабаб бўладиган ҳолатлар учун озодликни чеклаш жазосининг қўлланилиши айбдорнинг унга қўйилган чекловлардан айланиб ўтиш имконият яратиб бериши мумкинлигини инобатга олинмаган. Қолаверса, айбдорнинг ҳаракатлари кўп миқдорда зарар, яъни базавий ҳисоблаш миқдорининг уч юз бараваридан беш юз бараваригача бўлган миқдордаги зарар келтириб чиқарган ҳолда, унга базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима қўлланилиши билан айтиш керакки, жазо ва қилмиш ўртасида жиддий номутаносиблик вужудга келган.

Бу вазиятда қонунийлик адолатлилик принципидан устун келиши ва кенг жамоатчиликнинг жиддий эътирозларига сабаб бўладиган ҳолатларнинг кўпайишига олиб келиши табиийдир.

7) муҳим ахборот инфратузилмаларига нисбатан киберҳужум содир этилиши оқибатида мазкур қилмиш содир этилган бўлса, ушбу вазиятда айбдорнинг қилмиши билан бошқа инфратузилмаларга нисбатан худди шундай қилмишни содир этган шахсга нисбатан қўлланиладиган жазонинг бир хил қўлланилиши ижтимоий адолат мезонларига ва жамият хавфсизлигини ўз вақтида таъминлаш принципларига тўғри келмайди. Ушбу вазиятда жиноятнинг алоҳида белгиси сифатида муҳим ахборот инфратузилмасига ёки ундаги ахборотга нисбатан содир этилган мазкур ҳаракат учун оғирроқ жазони жиноят қонунчилигимизда акс эттириш даркор.

8) ЖКнинг 278^6-моддасидаги қилмиш ЖКнинг 278^5-моддаси каби ЖКнинг 278^2- ва 278^4-моддасида назарда тутилган қилмишга нисбатан оғирроқ бўлиши мумкинлиги инобатга олинмаган.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 20-моддасига асосан, инсон билан давлат органларининг ўзаро муносабатларида юзага

[113] Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида” 2021 йил 20 апрелдаги ЎРҚ–682-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

келадиган қонунчиликдаги барча зиддиятлар ва ноаниқликлар инсон фойдасига талқин этилади[114].

Бу эса, ўз навбатида жиноят учун жазо муқарраплиги принципига зид саналади.

9) ЖКнинг 278[6]-моддасида назарда тутилган қилмиш хизмат мавқеидан фойдаланиб содир этилганлиги номаълум бўлиб қолганлиги сабабли амалда шу пайтга қадар ушбу қилмиш жиноятлар мажмуи сифатида айбдорнинг ҳаракатлари ЖКнинг 192[11]-, 205-206-, 301-моддаларида назарда тутилган ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш ёки ваколат доирасидан четга чиқиш жиноятлари билан бирга квалификацияланиб келинмоқда ва бу эса, бир қилмиш учун икки хил жазо қўлланилишига сабаб бўлмоқда. Бу ҳолат эса, одиллик принципи талабларига зид саналади.

Ўзбекистондаги юқоридаги ҳолат эса, қонун фойдаланувчилари ўртасида қилмишнинг турлича талқин қилинишига ва қонунни қўллаш жараёнида зиддиятларнинг вужудга келишига сабаб бўлмоқда. Амалиётда, қонун фойдаланувчилари мазкур жиноятнинг умумий қасд билан ўзаро боғлиқлиги жиҳатидан ўзаро фарқ қилишини тушунтириб ўтишади. Бироқ, бу ҳолатнинг қонунда аниқ акс эттирилмаганлиги кенг жамоатчиликнинг асосли эътирозларига сабаб бўлмоқда.

Хорижий тажрибага назар ташлайдиган бўлса, **Германия** жиноят қонунчилигида “компьютер” эмас, балки “маълумотларни қайта ишлаш тизимлари” (data processing systems) атамаси қўлланилади. Энг муҳими, дастурчиларни ҳимоя қилиш мақсадида, фақатгина жиноят содир этиш мақсадида яратилган ва мослаштирилган (хакерлик) дастурларни ишлаб чиқиш ва тарқатиш жиноят ҳисобланади. Хавфсизлик тадқиқотчиларининг қонуний ҳаракатлари жиноят таркибидан чиқарилган. Компьютер саботажи жинояти агар ҳаёт учун муҳим бўлган корхоналар, жамоат транспорти, энергетика ва давлат органлари тизимларига (CII) қарши қаратилган бўлса, жазо кескин оғирлашади[115].

АҚШ жиноят қонунчилигида эса, “ҳимояланган компьютер” (protected computer) тушунчаси ишлатилади, бу бугунги кунда интернетга уланган ҳар қандай қурилмани (IoT, смартфон, тармоқ ускуналари) қамраб олади. Моддада дастур яратганлик учун эмас, балки қасддан тизимга зарар келтирувчи код ёки дастурни узатганлик (transmission) учун жавобгарлик белгиланган. Ҳукумат компютерларига ёки миллий хавфсизлик, молия сектори инфратузилмасига зарар етказувчи дастурларни киритиш оғир жиноят саналиб, миллий инфратузилмага қилинган ҳужумлар 10 йилдан 20 йилгача қамоқ билан жазоланади[116].

Буюк Британияда компьютер тизимларига рухсатсиз кириш ёки уларни бузиш учун мўлжалланган ҳар қандай дастурий таъминотни жиноятга кўмаклашиш мақсадида ясаш, етказиб бериш ёки таклиф қилиш жиноятдир.

---

[114] Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[115] https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/__202c.html.

[116] https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/section/3A.

Асосий эътибор дастурнинг ўзига эмас, айбдорнинг ниятига қаратилади. Буюк Агар киберҳужум (масалан, шифохоналар ёки транспорт тизимларига) инсон ҳаётига жиддий хавф туғдирса, соғлиққа зарар етказса ёки миллий хавфсизликка путур етказса, айбдор умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазосигача тортилиши мумкин. Бу жазо ва қилмишнинг мутлақ мутаносиблигини таъминлайди[117].

Эстонияда кибержиноятларга тайёргарлик кўриш доирасида тизимли ҳужумлар учун мўлжалланган зарарли дастурларни яратиш, мослаштириш ва тарқатиш жиноят ҳисобланади[118].

Россияда жиноят предмети сифатида айнан компьютер маълумотларини рухсатсиз йўқ қилиш, тўсиб қўйиш ёки нусха кўчириш учун атайлаб мўлжалланган компьютер дастурларини яратиш кўрсатилган. Бу оддий дастурчиларни ҳимоя қилиш кафолатидир. Шунингдек, Россия жиноят қонунчилигида “Россия Федерациясининг муҳим ахборот инфратузилмасига қонунга хилоф равишда таъсир кўрсатиш” деган махсус модда мавжуд бўлиб, бундай объектларга ҳужум қилиш ёки зарарли дастурлар орқали таъсир ўтказиш 10 йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади[119].

Сингапурда тизимга қонуний кириш ҳуқуқига эга бўлган шахснинг ушбу рухсатидан фойдаланиб рухсат этилмаган мақсадларда (масалан, ўч олиш ёки маълумот ўғирлаш) фойдаланиши алоҳида оғир жиноят сифатида таснифланади ва ташқи ҳужумларга қараганда қаттиқроқ жазоланади. Агар киберҳужум натижасида оғир тан жароҳати, ўлим ёки муҳим хизматларнинг узоқ муддатли узилиши келиб чиқса, айбдорга 20 йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазоси тайинланади[120].

Қозоғистонда ахборот тизимларига тажовуз қилиш жиноятларида шахс томонидан ўз хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда (с использованием своего служебного положения) содир этилиши тўғридан-тўғри оғирлаштирувчи ҳолат сифатида кодексда белгиланган[121].

Франция давлат ёки хусусий секторда ишловчи ходимларнинг ўзларига ишониб топширилган тизимларга зарар етказиши ёки қонуний рухсатни суиистеъмол қилиши жазони икки баробаргача оғирлаштирувчи ҳолат деб баҳоланади. Давлат ёки ҳаётий муҳим аҳамиятга эга бўлган операторлар тизимларига қилинган киберҳужумлар учун жазо оддий ҳужумларга нисбатан икки баравар оширилиб, 7 йилдан 10 йилгача қамоқ ва катта миқдордаги жаримани ташкил этади[122].

Японияда давлат хизматчилари ёки хусусий компания ходимлари томонидан электрон ёзувларга ва тизимларга қонуний кириш ҳуқуқини суиистеъмол қилган ҳолда уларни бузиш ёки йўқ қилиш учун алоҳида қаттиқ жазолар назарда тутилган[123].

---

[117] https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1030.
[118] https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/riigikogu/akt/522012024001/consolide.
[119] http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/71a684b0f02377484df30225d2b67f10b7cd36fb/.
[120] https://sso.agc.gov.sg/Act/CMA1993.
[121] https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226.
[122] https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070719/LEGISCTA000006149839/.
[123] https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3581.

Австралияда ташкилот ходимларининг (инсайдерларнинг) тизим ичида рухсатсиз ҳаракатларни амалга ошириши, хусусан, тизим фаолиятини бузиш мақсадида зарарли код ўрнатиши оғирлаштирувчи ҳолатлар қаторида кўрилади ва 10 йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади[124].

Хитойда молия, энергетика, телекоммуникация ва транспорт каби ўта муҳим инфратузилма тармоқларига ҳужум қилиш ёки уларнинг ишини тўхтатиб қўйиш энг оғир кибержиноят ҳисобланади ва оқибатига қараб умрбод қамоқ жазосигача олиб келиши мумкин[125].

Бирлашган Араб Амирликлари дунёда биринчилардан бўлиб тизимларни бузиш ёки зарарли дастурларни тарқатишда бот тармоқлари ёки сунъий интеллект ва автоматлаштирилган воситалардан фойдаланишни жазони оғирлаштирувчи ҳолат сифатида мустаҳкамлаган[126].

Канадада агар зарарли дастурлардан фойдаланиш орқали маълумотларга зарар етказиш инсон ҳаётига хавф туғдирса (масалан, тиббий асбоб-ускуналар ёки авиация назорати тизимлари фаолиятини бузиш), ушбу қилмиш энг оғир тоифага ўтади ва мутаносиб равишда узоқ муддатли (умрбод қамоққача) жазоларни назарда тутади[127].

Юқоридагилардан келиб чиқиб, мавжуд муаммони ҳал қилиш учун қуйидагилар таклиф этилади:

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278^6-моддасини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

“**278^6-модда. Ахборот-коммуникация тизими, воситаси, тармоғи, унинг таркибий қисми ёки ундаги ахборотга қонунга хилоф тажовуз қилишга қаратилган зарарли дастур ва дастурий воситаларни ишлаб чиқариш, фойдаланиш ва тарқатиш**

Ахборот-коммуникация тизими, воситаси, тармоғи, унинг таркибий қисми ёки ундаги ахборотга қонунга хилоф тажовуз қилиш, шу жумладан, ундан фойдаланиш, унга қонунга хилоф равишда киришга қаратилган зарарли дастур ва дастурий воситаларни ишлаб чиқариш, фойдаланиш, тарқатиш, Ўзбекистон Республикасига олиб кириш —

базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар, ахборот-коммуникация тизими, воситаси, тармоғи, унинг таркибий қисмининг шикастланишига, иш фаолияти бузилишига, шу жумладан, тўхтатишига, секинлашига, ўчиб қолишига, блокланишига ёки бошқа тарзда фойдаланиш имкониятига путур етказса, улардаги ахборотнинг ўчиб кетиши, узатилиши, ўзгартирилиши, эгасизлантирилиши, шифрланиши ёки бошқача ишлов берилишига сабаб бўлса, —

---

[124] https://www.legislation.gov.au/Details/C2024C00184.
[125] https://flk.npc.gov.cn/.
[126] https://uaelegislation.gov.ae/.
[127] https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/section-430.html.

базавий ҳисоблаш миқдорининг уч юз бараваридан тўрт юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;

г) хизмат мавқеидан ёки тизимга қонуний кириш ҳуқуқидан фойдаланган ҳолда;

д) ғаразли ниятда ёки бошқа паст ниятларда;

е) автоматлаштирилган дастурий воситалар, сунъий интеллект технологиялари ёки бошқа техник воситалардан фойдаланган ҳолда содир этилган бўлса, —

уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб беш йилдан саккиз йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг биринчи-иккинчи қисмида назарда тутилган ҳаракатлар:

а) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб;

в) муҳим ахборот инфратузилмаси объектларига (энергетика, транспорт, соғлиқни сақлаш, банк, алоқа, мудофаа соҳаларига) нисбатан;

г) ўта хавфли рецидивист томонидан;

д) инсон ҳаёти ёки соғлиғига, давлат хавфсизлигига, жамоат хавфсизлигига, иқтисодиётнинг муҳим тармоқларига жиддий хавф туғдирган ёхуд бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлган ҳолда содир этилган бўлса, —

уч йил муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, саккиз йилдан ўн йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг иккинчи қисми, учинчи ва тўртинчи қисмларининг “а”-бандларида назарда тутилган етказилган моддий зарарнинг ўрни икки ҳисса қопланган тақдирда озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо жарима жазоси билан алмаштирилади.”.

Мазкур қонунчилик комплексининг қабул қилиниши баён этилган 9 та фундаментал муаммони тизимли равишда ҳал этиб, кибермуҳитда, шу жумладан, кибермаконда ҳуқуқни қўллаш амалиётини қуйидаги йўналишларда сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқади ҳамда қуйидаги муҳим ҳуқуқий ва амалий натижаларга олиб келади:

1) ЖКнинг 278^6-моддасидаги “компьютер дастурлари” ва 278^5-моддаси ўртасидаги чалкашликлар тўлиқ йўқ қилинади. Дастур яратиш ва саботаж (тизимни ишдан чиқариш) ҳаракатлари аниқ фарқланади. Модда диспозициясига “автоматлаштирилган дастурий воситалар, сунъий интеллект технологиялари” каби кенг қамровли тушунчаларнинг киритилиши норманинг келгусидаги янги технологияларга (AI, IoT, Cloud) ҳам мослаша олишини (технологик нейтраллик) кафолатлайди;

2) зарарли дастурлар орқали кўп ва жуда кўп миқдорда зарар етказилиши, шунингдек, инсайдерлик таҳдиди (хизмат мавқеидан

фойдаланиш) ҳолатлари учун оғирлаштирувчи бандлар киритилиши судларга қилмишнинг ижтимоий хавфлилигига яраша адолатли жазо тайинлаш имконини беради. Бу жазонинг тийиб турувчи (превентив) функциясини кескин оширади;

3) энергетика, транспорт, соғлиқни сақлаш, банк ва мудофаа каби давлат ва жамият ҳаёти учун стратегик аҳамиятга эга тизимларга қаратилган зарарли дастур ҳужумлари учун энг оғир жазо (8 йилдан 10 йилгача) белгиланиши давлатнинг миллий киберхавфсизлигини халқаро стандартлар даражасида ҳимоя қилишни таъминлайди;

4) зарарнинг ўрни икки ҳисса қопланган тақдирда жазони алмаштириш тартиби “мажбурий” (императив) этиб белгиланиши судьяларнинг дискрецион ваколатларини чеклайди. Бу бир томондан коррупциянинг олдини олса, иккинчи томондан давлат ва жабрланувчига етказилган зарарнинг тез ва кафолатли қопланишини (реституция) рағбатлантиради.

3-БОБ. АППАРАТ УСКУНАЛАРИ ВА ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЯ ТАРМОҚЛАРИНИНГ ФУНКЦИОНАЛЛИГИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАРНИНГ ЖИНОИЙ-ҲУҚУҚИЙ ВА ТЕХНИК ТАВСИФИ

3.1-§. Компьютер саботажи жиноятининг ҳуқуқий-техник жиҳатлари ва унга қарши курашишнинг жиноий-ҳуқуқий чоралари

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278[5]-моддасига асосан, ўзганинг компьютер ускунасини ёки хизматда фойдаланиладиган компьютер ускунасини қасддан ишдан чиқариш, худди шунингдек компьютер тизимини бузиш (компьютер саботажи)[128] жиноий жавобгарликка сабаб бўлади ва ушбу жиноятни кибералогия методи асосида қуйидагича юридик-техник таҳлил қилиш мумкин, хусусан:

1. Жиноятнинг асосий бевосита объекти – ахборот-коммуникация технологияларининг муҳофазаси, шу жумладан, ахборот ва киберхавфсизлик.

2. Жиноятнинг қўшимча бевосита объекти – жамият ва жамоат хавфсизлиги.

3. Жиноятнинг факультатив бевосита объекти – ўзга шахс (лар) ва давлат, шу жумладан, шахсларнинг ҳаёти, соғлиғи, шаъни, қадр-қиммати, мулк дахлсизлиги, тинчлик ва инсоният хавфсизлиги, бошқарув тартиби ва бошқалар;

4. Жиноят субъекти – 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс.

5. Жиноят субъектив томони – қасддан.

6. Жиноят объектив томони – ўзганинг компьютер ускунасини ёки хизматда фойдаланиладиган компьютер ускунасини қасддан ишдан чиқариш, худди шунингдек компьютер тизимини бузиш (компьютер саботажи) билан содир этилади.

7. Жиноят мақсади – моддий ёки (ва) номоддий манфаат, ғаразли ёки бошқа паст ниятлар, ўч олиш ва хк.

8. Жиноятнинг воситаси (қуроли) – ахборот-коммуникация технологиялари.

9. Жиноятнинг зарурий белгилари:

1) қилмишнинг ижтимоий хавфлилиги;

2) қилмишнинг ҳуқуққа хилофлилиги;

3) қилмишда айбнинг мавжудлиги;

4) қилмишнинг жазога сазоворлиги;

5) қилмишнинг қасддан содир этилганлиги;

6) жиноят предмети ўзганинг компьютер ускунаси ёки хизматда фойдаланиладиган компьютер ускунаси ёхуд компьютер тизими бўлиши зарурлиги;

7) қилмиш ўзганинг компьютер ускунасини ёки хизматда фойдаланиладиган компьютер ускунасини қасддан ишдан чиқариш, худди

[128] Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

шунингдек компьютер тизимини бузиш (компьютер саботажи) йўли билан содир этилиши зарурлиги;

8) жиноят натижасида ўзганинг компьютер ускунаси ёки хизматда фойдаланиладиган компьютер ускунаси ишдан чиқиши ёки компьютер тизими бузилиши (компьютер саботажи) ҳолати рўй бериши зарурлиги;

9) алоқа;

10) ахборот;

11) кибермуҳит, шу жумладан, кибермакон;

12) ахборот-коммуникация технологиялари.

Ушбу белгиларнинг биронтаси мавжуд эмаслиги қилмишнинг жиноят эканлигини инкор этади.

10. Жиноятнинг тамомланиши –

1) ўзганинг компьютер ускунасини ёки хизматда фойдаланиладиган компьютер ускунасини қасддан ишдан чиқарилган вақтдан;

2) ўзганинг ёки хизматда фойдаланаётган компьютер тизими бузилган вақтдан бошлаб.

11. Жиноятнинг тузилишига кўра тури – моддий таркибли жиноят.

12. Жиноятнинг ўз хусусияти ва ижтимоий хавфлилик даражасига кўра тури – ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят.

13. Жазо тизимига кўра тури – ижтимоий хавфли қилмиши учун Жиноят кодексида жарима, ахлоқ тузатиш ишлари, озодликни чеклаш, озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган жиноятлар.

14. Жиноят предмети – компьютер ускунаси ва тизими, шу билан бирга, уларга боғлиқ бўлган ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмларидаги ахборот, электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари, ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банклари, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимлари, рақамли предметлар, жумладан, онлайн казино платформалари, betting сайтлар, мобил иловалар (gambling apps), ботлар (Telegram/Discord), молиявий элементлар жумладан, электрон пуллар (Click, Payme, crypto), виртуал баланслар, ставкалар (bets), дастурий таъминот, жумладан, gambling software, RNG (random generator) тизимлари, mirror сайтлар, шу билан бирга, матн, видео, аудио, мемлар, постлар, deepfake контент ва бошқа шаклдаги ахборот шунингдек, қуйидагилар ҳам жиноят предмети бўлиши мумкин:

1. Молиявий воситалар – нақдсиз пул, банк ўтказмалари, электрон ҳамёнлар орқали тўловлар (Payme, Click, PayPal, QIWI ва ҳ.к.), криптовалюта (Bitcoin, USDT, Ethereum ва бошқалар), онлайн тўлов тизимлари орқали маблағ, қимматли қоғозлар (акциялар, облигациялар), электрон сертификатлар, баланс тўлдириш (телефон, аккаунт, карта) ва хк.;

2. Рақамли активлар – лицензия калитлари (software key), онлайн сервис аккаунти, Premium обуна, домен номи, веб-сайтга эгалик, ижтимоий тармоқлардаги (Telegram, Instagram, YouTube ва бошқалар) каналлар ва гуруҳлар, NFT активлари, онлайн ўйин аккаунтлари, база маълумотлар,

электрон контракт ҳуқуқи, NFTлар, ўйин ичидаги қимматбаҳо виртуал буюмлар (Skins, In-game currency) ва ҳк.;

3. Ахборот – махфий маълумот, тендер маълумотлари, мижозлар базаси, пароллар, давлат реестри маълумотлари, имтиёзли кириш ҳуқуқи, жумладан, тижорат ёки хизмат сири ҳисобланган маълумотларга имтиёзли кириш ҳуқуқини бериш, касб, хизмат сирлари, текширув натижаларини ўзгартириш ва ҳк.;

4. Номоддий манфаат – лавозимга тайинлаш, лойиҳада ғолиб қилиш, рейтингни ошириш, файлни ўчириб бериш, маъмурий, молиявий ёки жиноий жазодан қутқариш, солиқ ва бошқа тўловларни камайтириш, давлат ижтимоий буюртмасини бериш, рухсатнома чиқариш ва ҳк.;

5. Техника ва IT ресурслар – сервер ресурслари, хостинг, VPN кириш, Cloud аккаунт, дастур кодлари, дастурий таъминот лицензияси, API кириш ҳуқуқи, юқори қийматга эга бўлган тижорат дастурларига (масалан, киберхавфсизлик ёки дизайн дастурларига) умрбод ёки узоқ муддатли пуллик обуналарни олиб бериш ва ҳк.;

6. Аралаш шакллар – қимматбаҳо техника (ноутбук, смартфон ва ҳк.), онлайн орқали етказилган товар, электрон ваучер, крипто-ҳисоб очиш, тўловни учинчи шахс орқали амалга ошириш, жиноятчи учун бепул яратиб берилган веб-сайтлар, SMM хизматлари, пуллик дастурий таъминотларга лицензиялар ёки обуналар (Subscription), мансабдор шахс ёки унинг яқинлари учун бепул сервер майдони (Hosting) ажратиб бериш ёки веб-сайт ишлаб чиқиб, уни тарғиб қилиш (SMM/SEO) хизматларини бепул кўрсатиш, хизматчининг ижтимоий тармоқлардаги саҳифасини пуллик тарғиб қилиш (Boost), онлайн курслар ёки пуллик веб-сервисларга обуналарни (Premium subscription) совға қилиш ва ҳк.

15. Жиноятни содир этишнинг энг кўп усуллари:

1) телекоммуникация ёки интернет тармоғида намойишкорона;

2) телекоммуникация ёки интернет тармоғида жойлаштириш орқали;

3) ахборот-коммуникация технологияларидан жиноят қуроли ёки воситаси сифатида фойдаланиш натижасида.

Ушбу жиноят қуйидаги шаклларда содир этилиши мумкин, хусусан:

Киберсаботаж икки хил даражада: аппарат (Hardware) ёки дастурий (Software) шаклда амалга оширилади:

1) дастурий-мантиқий саботаж (Logical Destruction). Масалан:

Wiper (Ўчиргич) вируслари. Мисол учун, маълумотларни шифрлашдан (Ransomware) фарқли ўлароқ, Wiper вируслари (масалан, Shamoon, NotPetya) тизимнинг Master File Table (MFT) қисмини бутунлай ўчириб ташлайди ва операцион тизимни қайта тиклаб бўлмайдиган ҳолатга (brick) келтириш;

DDoS ҳужумлари (Distributed Denial of Service). Мисол учун, суд ёки давлат порталларининг серверіятига бир сонияда миллионлаб сохта сўровлар юбориб, тизимни қулатиш ва хизмат кўрсатишни тўхтатиб қўйиш;

логик бомбалар (Logic Bombs). Мисол учун, ишдан бўшатилган тизим администратори кетишдан олдин серверга махсус код қолдириб кетади ва

маълум бир сана (масалан, 1 январь) келганда тизим ўзини-ўзи ўчириб юбориш;

2) аппарат-жисмоний саботаж (Hardware Destruction). Масалан:

USB Killer. Мисол учун, оддий флешкага ўхшовчи, лекин компьютер портига тиқилганда 200-220 Вольт кучланиш бериб, материн платани (Motherboard) куйдириб юборувчи қурилмалардан фойдаланиш;

инфратузилмавий ҳужум. Мисол учун, SCADA (саноатни бошқариш) тизимларига кириб, сервер хонасининг совутиш тизимини (Cooling system) дастурий равишда ўчириб қўйиш натижасида серверларнинг исиб кетиб, жисмонан ёнишига эришиш йўли билан содир этилиши мумкин.

Ушбу жиноятни фош этишда қуйидаги рақамли излар тўпланиши мумкин, хусусан:

1) аномал тармоқ трафиги излари. Мисол учун, DDoS ҳужумларда ҳужум манбаси (Ботнетлар) ва сўровларнинг пик (Peak) нуқталари қайд этилган провайдер логлари (NetFlow маълумотлари);

2) ўлик қурилмалар (Dead-box forensics). Мисол учун, жисмонан шикастланган ёки куйган микросхемалар, қисқа туташув излари мавжуд бўлган процессор ва қаттиқ дисклар (HDD/SSD);

3) триггер кодлари. Мисол учун, логик бомба ишлатилганда тизим хотирасининг сақланиб қолган сегментларида вақт ёки ҳадисага боғланган кичик зарарли скриптлар (Cron jobs, Task Scheduler қайдлари).

Жиноятни фош этилиши учун қуйидаги экспертизалар ўтказилиши мумкин, хусусан:

1) суд-компьютер-техникавий экспертизаси компьютер тизимини ва тармоқларини қасддан фалаж қилишга қаратилган зарарли дастурлар (масалан, Wiper вируслари), мантиқий бомбалар ёки тизимни ишдан чиқарувчи техник алгоритмларнинг мавжудлигини ва уларнинг ишлаш механизмини, ускунанинг ишдан чиқиш сабабини, шу жумладан, бу табиий эскиришми, электр токининг сакрашими (эҳтиётсизлик ёҳуд тасодиф) ёки ташқаридан қасддан қилинган дастурий ёки аппарат аралашувими деган масалани, тизимнинг нима сабабдан тўхтаб қолганини, тизим логларини (logs), тизимга тўхталиш ёки узилишга оид буйруқлар юборилганини ёки тизим ресурсларини (CPU, RAM) атайлаб тўлдириб юбориш орқали қизиб кетиш (crash) ҳолатига олиб келинганини;

2) суд-электротехникавий экспертизаси компьютер ускунасини қасддан ишдан чиқариш мақсадида электр таъминоти тизимига ташқи таъсир кўрсатилганлигини, плата ва микросхемаларда сунъий равишда қисқа туташувлар ҳосил қилинганлигини ҳамда аппарат қисмининг техник шикастланиш даражасини, агар ускуна масалан, сервер ёки роутер қандайдир электромагнит импульс (EMP) ёки кучланиш воситасида куйдирилган бўлса, унинг физик сабабларини;

3) суд-иқтисодий экспертизаси компьютер ускунаси ёки тизимининг ишдан чиқиши натижасида корхона фаолияти тўхтаб қолганлиги сабабли етказилган моддий зарарни, ускунанинг қолдиқ қийматини ва тизимни қайта тиклаш учун сарфланадиган иқтисодий харажатларни;

4) видеоматериалларнинг суд экспертизаси компьютер ускуналарига нисбатан жисмоний саботаж ҳаракатлари (уриб синдириш, суюқлик тўкиш ёки ёнғин келтириб чиқариш) акс этган рақамли видеоёзувларнинг ҳаққонийлигини ва улардаги техник деталларни;

5) суд-психологик экспертизаси айбдорнинг компьютер саботажини содир этишдаги қасди, ғаразли нияти ёки қасос олиш мотивларини ҳамда унинг ўз ҳаракатларининг ижтимоий хавфлилик оқибатларини англаш даражасини;

6) суд-портрет экспертизаси компьютер ускуналарига жисмоний шикаст етказган ва видеокузатув тизимлари тасвирига тушган шахсларнинг қиёфа белгиларини гумонланувчилар билан идентификация қилишни;

7) металл буюмлари ва қотишмаларининг суд экспертизаси ускуналарни ишдан чиқаришда фойдаланилган жисмоний асбоб-ускуналар (масалан, бурғу ёки болға) қолдирган микрозаррачаларнинг компьютер корпуси ва ички деталларидаги излар билан мутаносиблигини;

8) суд-фонографик экспертизаси саботаж ҳаракатларини мувофиқлаштириш учун ишлатилган алоқа воситаларидаги буйруқлар ёки таҳдидли овозли хабарлардаги нутқ эгасини идентификация қилишни;

9) ҳужжатларнинг суд-техникавий экспертизаси компьютер ускуналарини қасддан ишдан чиқариш ҳолатини яшириш мақсадида сохталаштирилган техник далолатномалар, ҳисобдан чиқариш (списание) ҳужжатлари ва улардаги рақамли реквизитларнинг ҳақиқийлигини;

10) шиша буюмлари ва силикатли қурилиш материалларининг суд экспертизаси компьютер ускуналари жойлашган махсус хоналарга (Data-center) дераза ёки шиша тўсиқларни синдириб кириш ҳолатларида, шиша синиқларининг гумонланувчи кийимларидаги заррачалар билан бир хиллигини;

11) суд-филологик (лингвистик) экспертизаси саботаж ҳаракати учун масъулиятни ўз зиммасига олиш ёки тизимни фалаж қилиш билан таҳдид қилиш мазмунидаги рақамли матнлар ва мессенжерлардаги хабарларнинг лингвистик хусусиятларини;

12) суд-хатшунослик экспертизаси компьютер саботажига асос бўлган ёки уни ниқоблаган қўлёзма техник қайдлар, ҳисоботлар ва имзоларнинг айнан қайси шахс томонидан ижро этилганлигини аниқлайди.

16. Мавжуд муаммо – ЖКнинг 278^5-моддасида назарда тутилган жиноятнинг юридик-техник таҳлилини тўлиқ амалга оширишда бир қатор муаммолар мавжуд, хусусан:

1) жиноят моддаси номи ва диспозициясида назарда тутилган “компьютер саботажи” тушунчаси ҳуқуқий термин эмас, балки публицистик, сиёсий атама саналади. Ушбу тушунча мазкур модданинг объектив томонида назарда тутилган барча ҳаракатларни мазмунан ифодалаймади, “саботаж” сўзининг маъноси ҳам французча “sabotage” сўзидан олинган бўлиб, “ёғоч ковуш билан тақиллатмоқ” деган маънони англатади ва у онгли равишда ўз хизмат вазифасини атайлаб бажармаслик ёки сифатсиз бажариш, ишдан бўйин товлаш ҳамда унга яширин ёки очиқчасига қаршилик кўрсатиш деган

мазмунда қўлланилади[129]. Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида” 2021 йил 20 апрелдаги ЎРҚ–682-сон Қонунига асосан, норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳасини расмийлаштиришнинг асосий принципларига юридик шаклнинг аниқлиги ва қатъийлиги, тилнинг равон ва тушунарли бўлиши, муносабатларнинг тегишли соҳасини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишнинг тўлиқлиги, ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишнинг аниқлиги, синовдан ўтган атамалар, тушунчалар ва ифодалардан фойдаланиш, нормалар таърифининг мумкин қадар аниқлиги ва лўндалиги, ҳуқуқий кўрсатмаларни баён этиш шакли, тузилиши ва усулларининг бир хиллиги, ягоналиги каби принципларга қарайдиган бўлсак, мазкур ҳолатда, компьютер саботажи ўзининг мазмунига кўра, ЖКнинг 278^5-моддаси диспозициясида назарда тутилган ҳаракатларни тўлиқ қамраб олмаслиги билан ушбу принципларга зид саналади. Бу ҳолатда, инсон билан давлат органларининг ўзаро муносабатларида юзага келадиган қонунчиликдаги барча зиддиятлар ва ноаниқликлар инсон фойдасига талқин этилади[130].

Демак, ушбу вазиятда, айбдорнинг жазодан қочиб қутилиб қолишига оид “ҳуқуқий бўшлиқ” мавжуд.

Бу борада **АҚШ** жиноят қонунчилигида “компьютер ускунаси” ёки “компьютер тизими” тушунчалари эмас, балки ҳимояланган тизимлар (protected computers) концепцияси ишлатилади, бу виртуал ва булутли тизимларни тўлиқ қамрайди[131]. **Сингапурда** тизимнинг жисмоний шаклидан қатъи назар, “computer service” тушунчаси орқали булутли хизматлар ва тармоқ функциялари ҳимояланади[132], **Канадада** “Computer system” тушунчаси ҳар қандай маълумотларни мантиқий, арифметик ёки хотирлаш функцияларини бажарувчи қурилмалар гуруҳи сифатида (IoT ва тармоқларни ҳам) белгиланган[133]. **Буюк Британияда** технологияга нейтрал ёндашув қўлланилиб, уларда “ускуна” эмас, балки компьютер дастурлари ва маълумотларининг ишлашига (operation of computer) аралашув жазоланади[134], **Японияда** жиноят предмети сифатида “электрон маълумотларни қайта ишлаш тизими” (electronic data processing system) ишлатилади[135];

2) ЖКнинг 278^5-моддасида назарда тутилган компьютер ускунаси ёки тизими тушунчалари жуда тор тушунчалар бўлиб, технологиянинг ривожи туфайли у бугунги кундаги янги воситаларни қамраб олмайди. Хусусан, булутли технологиялар, виртуал инфратузилмалар, буюмлар интернети, SCADA, сунъий интеллект технологиялари, квант тизимлари ва бошқа технологияларни ушбу тушунчалар қамраб олмайди. Бу эса, ўз навбатида ушбу моддани тўлиқ қайта кўриб чиқиш ва бугунги кун талабларига мувофиқлаштиришни талаб қилади. Мисол учун, **Германияда** бу турдаги

---

[129] Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида” 2021 йил 20 апрелдаги ЎРҚ–682-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[130] Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида” 2021 йил 20 апрелдаги ЎРҚ–682-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[131] https://uz.wiktionary.org/wiki/sabotaj.

[132] govinfo.gov

[133] legislation.gov.uk

[134] sso.agc.gov.sg

[135] gesetze-im-internet.de

жиноят таркиби айнан “қонунга хилоф равишда аралашиш” (rechtswidrig) шарти билан шакллантирилган[136]. **Австралияда** “Unauthorized impairment”, яъни рухсатсиз зарар етказиш концепцияси тизим маъмурларининг қонуний ҳаракатларини жиноятдан мутлақо ажратиб туради[137], **Франция** тизим фаолиятига айнан “алдамчилик ёки ҳуқуқсизлик” асосида (sans droit) халақит бериш талаб қилинади[138]. **Швейцарияда** маълумотларни ёки тизимни рухсатсиз ўзгартириш ёки ўчириш шарти (without authorization) қатъий белгиланган[139];

3) ЖКнинг 278^5-моддасида назарда тутилган жиноят бевосита мазмунан восита ва унинг ичидаги тизимни бузиш ва ишдан чиқаришни назарда тутади. Бироқ, амалдаги таҳрирга кўра, восита ўрнига ускуна тушунчаси қўлланилиб, бу ҳолатда фойдаланувчи қурилмалари, телекоммуникация воситаларини бузиш ва унинг тизимини ишдан чиқариш, тизим конфигурациясини қасддан бузиш ёки конфигурацияга қасддан зарар етказиш, микродастурий таъминотни қасддан ўзгартириш, мантиқий бомба яратиш ва уни фаоллаштириш, таъминот занжири орқали амалга ошириладиган киберҳужумлар, тизимни ортиқча юклаш орқали ҳужум каби ҳаракатлар билан содир этиладиган ҳаракатлар ҳам ушбу жиноят таркибини бериш ёки бермаслиги номаълум бўлиб қолган. Бундай вазиятда, айб учун жазо муқаррарлигини таъминлаш мақсадида мазкур моддани бугунги кун талабларига мувофиқлаштириш даркор. Хорижий тажрибага назар ташлайдиган бўлсак, **Жанубий Кореяда** агар ҳужум давлат ва муҳим инфратузилма тармоқларига қаратилган бўлса, жавобгарлик автоматик равишда ўта оғир жиноятлар тоифасига ўтади[140]. **Испанияда** агар жиноятчи ўз ваколатларидан (инсайдер) фойдаланиб ёки стратегик тармоқларга путур етказса, асосий жазога қўшимча оғирлаштирувчи коэффициентлар қўлланилади[141]. **Италияда** давлат ёки жамоат аҳамиятига молик тизимларга (электр, сув, телекоммуникация) халақит бериш учун махсус оғирлаштирилган модда мавжуд[142]. **БААда** банк, соғлиқни сақлаш ёки давлат инфратузилмасига саботаж уюштириш тўғридан-тўғри энг оғир озодликдан маҳрум қилиш жазоси ва улкан жарималарга сабаб бўлади[143]. **Польшада** агар саботаж оқибатида миллий иқтисодиётга ёки жамоат хавфсизлигига таҳдид солинса, жазо муддати кескин кучайтирилади (МАИО ҳимояси)[144];

4) ЖКнинг 278^5-моддасининг энг нозик жиҳатларидан бири шуки, ушбу жиноятнинг қонунга хилоф ҳаракат ёки ҳаракатсизлик натижасида вужудга келиши номаълум бўлиб қолган. БМТнинг Кибержиноятчиликка қарши кураш

---

[136] laws-lois.justice.gc.ca
[137] legislation.gov.au
[138] legifrance.gouv.fr
[139] fedlex.admin.ch
[140] law.go.kr
[141] boe.es
[142] normattiva.it
[143] elaws.moj.gov.ae
[144] isap.sejm.gov.pl

конвенциясини[145] Ўзбекистон имзолаган давлат сифатида айтиш керакки[146], ушбу конвенция талабларига асосан, кибержиноий ҳаракатлар қонунга хилоф бўлиши керак. Ҳозирги ҳолатда, хатто умумий қасд бошқа нарсага қаратилиб, қасддан восита сифатида компьютер ускунасига зарар етказиш ҳаракати аслида фуқаролик-ҳуқуқий муносабат бўлса ҳам ушбу жиноят таркибини бериб юборади, қолаверса, ташкилотнинг ахборот хавфсизлиги ёки рақамлаштиришга масъул ходими тизимни такомиллаштириш вақтида қасдан қилган тавакалчиликлари натижасида тизимнинг бузилиши ёки ускунанинг синиши ёки шикастланиши ҳам ушбу жиноят таркибини бериб юбориши мумкин. Бундан ташқари, оқ хакерлар томонидан тизимнинг камчиликлари кўрсатиб берилиши ҳам ушбу жиноят таркибини бериб қолади.

Шу сабабли ушбу жиноят мазмунан бугунги кун талабларига мувофиқлаштириш зарур бўлади;

5) ташкилотлар учун энг хавфли душман ташқи эмас, балки ички душман бўлиб, ходим ўзининг иш берувчиси билан ўзаро низога бориб, ишдан кетиши натижасида у ўч олиш мақсадида жуда кўп миқдордаги маблағлар ҳисобига тайёрланган тизимга мантиқий бўмбалар қўйиш оқибатида тизим тўлиқ ишдан чиқиши, ташкилот фаолияти тўлиқ тўхтаб қолиб, бошқа ходимлар ва ташкилот учун жуда оғир оқибатларни вужудга келтириши, хатто инсон ҳаёти ва соғлиғига ҳам салбий таъсир кўрсатиш мумкинлиги билан боғлиқ ҳолатлар оғирлаштирувчи ҳолат сифатида зарурий белги бўлса ҳам булар мазкур моддада очиқ қолиб кетган;

6) ЖК 278^5-модданинг жазо қисмидаги асосий муаммо жазо тизимининг қилмишга нисбатан номутаносиблиги, енгиллиги ва нотўғри эканлиги билан характерланади. Айбдор компьютер тизимини ёки ускунасини бузганлиги, шикастлантирганлиги учун унга озодликни чеклаш ёки ахлоқ тузатиш ишлари жазосининг қўлланилиши айбдорга қўшимча тариқасида жазодан қутилиб қолиш мақсадида бошқа қилмиш содир этиши ёки унга қўйилган чекловларни сунъий равишда четлаб ўтиш ҳолатларига бевосита шарт-шароит яратиб бериши мумкин. Қолаверса, айбдорнинг ҳаракатлари жуда кўп миқдорда зарар, яъни базавий ҳисоблаш миқдорининг беш юз бараваридан ортиқ бўлган миқдордаги зарар келтириб чиқарган ҳолда, унга базавий ҳисоблаш миқдорининг тўрт юз бараваригача миқдорда жарима қўлланилиши билан айтиш керакки, жазо ва қилмиш ўртасида жиддий номутаносиблик вужудга келган.

Бу вазиятда қонунийлик адолатлилик принципидан устун келиши ва кенг жамоатчиликнинг жиддий эътирозларига сабаб бўладиган ҳолатларнинг кўпайишига олиб келиши табиийдир.

7) муҳим ахборот инфратузилмаларига нисбатан киберҳужум содир этилиши оқибатида мазкур қилмиш содир этилган бўлса, ушбу вазиятда айбдорнинг қилмиши билан бошқа инфратузилмаларга нисбатан худди шундай қилмишни содир этган шахсга нисбатан қўлланиладиган жазонинг

---

[145] https://www.unodc.org/unodc/ru/cybercrime/convention/text/convention-full-text.html.

[146] https://dunyo.info/uzk/actual/%D0%8Ezbekiston-delegaciyasi-bmtning-kiberzhinoyatchilikka-%D2%9Barshi-kurash-konvenciyasini-imzolash-marosimida-ishtirok-etdi/

бир хил қўлланилиши ижтимоий адолат мезонларига ва жамият хавфсизлигини ўз вақтида таъминлаш принципларига тўғри келмайди. Ушбу вазиятда жиноятнинг алоҳида белгиси сифатида муҳим ахборот инфратузилмасига ёки ундаги ахборотга нисбатан содир этилган мазкур ҳаракат учун оғирроқ жазони жиноят қонунчилигимизда акс эттириш даркор.

8) ЖКнинг 278^5-моддасидаги қилмиш ЖКнинг 278^2- ва 278^4-моддасида назарда тутилган қилмишга нисбатан оғирроқ бўлиши мумкинлиги инобатга олинмаган.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 20-моддасига асосан, инсон билан давлат органларининг ўзаро муносабатларида юзага келадиган қонунчиликдаги барча зиддиятлар ва ноаниқликлар инсон фойдасига талқин этилади[147].

Бу эса, ўз навбатида жиноят учун жазо муқаррарлиги принципига зид саналади.

9) ЖКнинг 278^5-моддасида назарда тутилган қилмиш хизмат мавқеидан фойдаланиб содир этилганлиги номаълум бўлиб қолганлиги сабабли амалда шу пайтга қадар ушбу қилмиш жиноятлар мажмуи сифатида айбдорнинг ҳаракатлари ЖКнинг 192^{11}-, 205-206-, 301-моддаларида назарда тутилган ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш ёки ваколат доирасидан четга чиқиш жиноятлари билан бирга квалификацияланиб келинмоқда ва бу эса, бир қилмиш учун икки хил жазо қўлланилишига сабаб бўлмоқда. Бу ҳолат эса, одиллик принципи талабларига зид саналади.

Ўзбекистондаги юқоридаги ҳолат эса, қонун фойдаланувчилари ўртасида қилмишнинг турлича талқин қилинишига ва қонунни қўллаш жараёнида зиддиятларнинг вужудга келишига сабаб бўлмоқда. Амалиётда, қонун фойдаланувчилари мазкур жиноятнинг умумий қасд билан ўзаро боғлиқлиги жиҳатидан ўзаро фарқ қилишини тушунтириб ўтишади. Бироқ, бу ҳолатнинг қонунда аниқ акс эттирилмаганлиги кенг жамоатчиликнинг асосли эътирозларига сабаб бўлмоқда.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, мавжуд муаммони ҳал қилиш учун қуйидагилар таклиф этилади:

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278^5-моддасини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

“**278^5-модда. Ахборот-коммуникация тизими, воситаси, тармоғи ёки унинг таркибий қисмининг ишлашига қонунга хилоф тажовуз қилиш**

Ахборот-коммуникация тизими, воситаси, тармоғи ёки унинг таркибий қисмининг ишлашига қонунга хилоф равишда тажовуз қилиш, шикастлантириш, иш фаолиятини бузиш, шу жумладан, тўхтатиш, секинлаштириш, ўчириш, блоклаш ёки бошқа тарзда фойдаланиш имкониятига путур етказиш, маълумотларни киритиш, узатиш, ўчириш, ўзгартириш, шифрлаш ёки бошқа усуллар билан тизимнинг нормал ишлашига жиддий халақит бериш, агар бу ҳаракатлар фуқароларнинг ҳуқуқларига, қонун

[147] Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

билан қўриқланадиган манфаатларига, давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар етказган бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг икки юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, икки йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;

г) хизмат мавқеидан ёки тизимга қонуний кириш ҳуқуқидан фойдаланган ҳолда;

д) ғаразли ниятда ёки бошқа паст ниятларда;

е) автоматлаштирилган дастурий воситалар, сунъий интеллект технологиялари ёки бошқа техник воситалардан фойдаланган ҳолда содир этилган бўлса, —

уч йилдан олти йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг биринчи ёки иккинчи қисмида назарда тутилган ҳаракатлар:

а) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб;

б) муҳим ахборот инфратузилмаси объектларига (энергетика, транспорт, соғлиқни сақлаш, банк, алоқа, мудофаа соҳаларига) нисбатан;

в) ўта хавфли рецидивист томонидан;

г) инсон ҳаёти ёки соғлиғига, давлат хавфсизлигига, жамоат хавфсизлигига, иқтисодиётнинг муҳим тармоқларига жиддий хавф туғдирган ёхуд бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлган ҳолда содир этилган бўлса, —

олти йилдан ўн йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Етказилган моддий зарарнинг ўрни икки ҳисса қопланган тақдирда озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо жарима жазоси билан алмаштирилади.”.

Мазкур қонунчилик комплексининг қабул қилиниши баён этилган 9 та фундаментал муаммони тизимли равишда ҳал этиб, кибермуҳитда, шу жумладан, кибермаконда ҳуқуқни қўллаш амалиётини қуйидаги йўналишларда сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқади:

1) эскирган “комьютер саботажи”, “компьютер ускунаси”, “компьютер тизими” атамаларидан воз кечиб, қонунчиликдаги технологик бўшлиқларни бартараф этиш орқали амалиётдаги барча тушунмовчиликларнинг ечимини таъминлашга;

2) ЖКнинг 278^5-моддасининг диспозициясини бутунлай технологияга нейтрал шаклга ўтказиш орқали келажакдаги ҳар қандай (квант ёки автоном нейротизимлар) технологияларга ҳам мослаша оладиган мукаммал 100 йиллик ечим сифатида қарор топишига;

3) “қонунга хилоф” ва зарар мезонларини қатъий белгилаш орқали оқ хакерлар ва тизим маъмурларининг асоссиз равишда жиноий жавобгарликка тортилишининг олдини олиб, овер-криминализациядан ҳимоя қилиш кафолати сифатида инсон манфаатларини ҳимоя қилишга;

4) инсайдерлик таҳдидлари ва муҳим ахборот инфратузилмаларига (МАИО) қаратилган ҳужумлар учун оғирлаштирувчи мезонларни киритиш ҳамда жазо тизимининг мутаносиблигини тиклаш орқали реал ижтимоий хавфга яраша жазо муқаррарлигини мутлақ таъминлашга хизмат қилади.

3.2-§. Телекоммуникация тармоғидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш жиноятини квалификация қилиш муаммолари

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278[7]-моддасига асосан, ўрнатилган ҳимоя тизимларини четлаб ўтган ҳолда телекоммуникация тармоғидан фойдаланиш ва халқаро трафикни ўтказиш мақсадида телекоммуникация тармоғидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш, шунингдек мазкур мақсадлар учун мўлжалланган махсус дастурий ёки аппарат воситаларини қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) сақлаш ва уларнинг фаолият кўрсатиши учун шароитлар яратиш[148] жиноий жавобгарликка сабаб бўлади ва ушбу жиноятни кибералогия методи асосида қуйидагича юридик-техник таҳлил қилиш мумкин, хусусан:

1. Жиноятнинг асосий бевосита объекти – ахборот-коммуникация технологияларининг муҳофазаси, шу жумладан, ахборот ва киберхавфсизлик.

2. Жиноятнинг қўшимча бевосита объекти – жамият ва жамоат хавфсизлиги.

3. Жиноятнинг факультатив бевосита объекти – ўзга шахс (лар) ва давлат, шу жумладан, шахсларнинг ҳаёти, соғлиғи, шаъни, қадр-қиммати, мулк дахлсизлиги, тинчлик ва инсоният хавфсизлиги, бошқарув тартиби ва бошқалар;

4. Жиноят субъекти – 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс.

5. Жиноят субъектив томони – қасддан.

6. Жиноят объектив томони – ўрнатилган ҳимоя тизимларини четлаб ўтган ҳолда телекоммуникация тармоғидан фойдаланиш ва халқаро трафикни ўтказиш мақсадида телекоммуникация тармоғидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш, шунингдек мазкур мақсадлар учун мўлжалланган махсус дастурий ёки аппарат воситаларини қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) сақлаш ва уларнинг фаолият кўрсатиши учун шароитлар яратиш йўли билан содир этилади.

7. Жиноят мақсади – ўрнатилган ҳимоя тизимларини четлаб ўтган ҳолда телекоммуникация тармоғидан фойдаланиш ва халқаро трафикни ўтказиш ва (ёки) унга боғлиқ ҳолда, моддий ёки (ва) номоддий манфаат, ғаразли ёки бошқа паст ниятлар, ўч олиш ва хк.

8. Жиноятнинг воситаси (қуроли) – ахборот-коммуникация технологиялари.

9. Жиноятнинг зарурий белгилари:

1) қилмишнинг ижтимоий хавфлилиги;
2) қилмишнинг ҳуқуққа хилофлилиги;
3) қилмишда айбнинг мавжудлиги;
4) қилмишнинг жазога сазоворлиги;
5) қилмишнинг қасддан содир этилганлиги;

---

[148] Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

6) қилмиш ўрнатилган ҳимоя тизимларини четлаб ўтган ҳолда телекоммуникация тармоғидан фойдаланиш ва халқаро трафикни ўтказиш мақсадини кўзлаб содир этилади;

7) жиноят ўрнатилган ҳимоя тизимларини четлаб ўтган ҳолда телекоммуникация тармоғидан фойдаланиш ва халқаро трафикни ўтказиш мақсадида телекоммуникация тармоғидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш, шунингдек мазкур мақсадлар учун мўлжалланган махсус дастурий ёки аппарат воситаларини қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) сақлаш ва уларнинг фаолият кўрсатиши учун шароитлар яратиш йўли билан содир этилади;

8) жиноят предмети телекоммуникация тармоғи ва халқаро трафик ҳисобланади;

9) алоқа;

10) ахборот;

11) кибермуҳит, шу жумладан, кибермакон;

12) ахборот-коммуникация технологиялари.

Ушбу белгиларнинг биронтаси мавжуд эмаслиги қилмишнинг жиноят эканлигини инкор этади.

10. Жиноятнинг тамомланиши –

1) ўрнатилган ҳимоя тизимларини четлаб ўтган ҳолда телекоммуникация тармоғидан фойдаланиш ва халқаро трафикни ўтказиш мақсадида телекоммуникация тармоғидан рухсатсиз фойдаланилган вақтдан;

2) ўрнатилган ҳимоя тизимларини четлаб ўтган ҳолда телекоммуникация тармоғидан фойдаланиш ва халқаро трафикни ўтказиш мақсадида телекоммуникация тармоғидан қонунга хилоф равишда фойдаланилган вақтдан;

3) ўрнатилган ҳимоя тизимларини четлаб ўтган ҳолда телекоммуникация тармоғидан фойдаланиш ва халқаро трафикни ўтказиш мақсадида телекоммуникация тармоғидан рухсатсиз фойдаланиш учун мўлжалланган махсус дастурий ёки аппарат воситаларини рухсатсиз сақлаган вақтдан;

4) ўрнатилган ҳимоя тизимларини четлаб ўтган ҳолда телекоммуникация тармоғидан фойдаланиш ва халқаро трафикни ўтказиш мақсадида телекоммуникация тармоғидан рухсатсиз фойдаланиш учун мўлжалланган махсус дастурий ёки аппарат воситаларини қонунга хилоф равишда сақлаган вақтдан;

5) ўрнатилган ҳимоя тизимларини четлаб ўтган ҳолда телекоммуникация тармоғидан фойдаланиш ва халқаро трафикни ўтказиш мақсадида телекоммуникация тармоғидан рухсатсиз фойдаланиш учун мўлжалланган махсус дастурий ёки аппарат воситаларини рухсатсиз сақлашга шароит яратган вақтдан;

6) ўрнатилган ҳимоя тизимларини четлаб ўтган ҳолда телекоммуникация тармоғидан фойдаланиш ва халқаро трафикни ўтказиш мақсадида телекоммуникация тармоғидан рухсатсиз фойдаланиш учун

мўлжалланган махсус дастурий ёки аппарат воситаларини қонунга хилоф равишда сақлашга шароит яратган вақтдан бошлаб;

11. Жиноятнинг тузилишига кўра тури – формал таркибли жиноят.

12. Жиноятнинг ўз хусусияти ва ижтимоий хавфлилик даражасига кўра тури – ижтимоий хавфи катта бўлмаган, унча оғир бўлмаган жиноят.

13. Жазо тизимига кўра тури – ижтимоий хавфли қилмиши учун Жиноят кодексида жарима, озодликни чеклаш, озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган жиноятлар.

14. Жиноят предмети – телекоммуникация тармоғи, шу билан бирга, уларга боғлиқ бўлган ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмларидаги ахборот, электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари, ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банклари, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимлари, рақамли предметлар, жумладан, онлайн казино платформалари, betting сайтлар, мобил иловалар (gambling apps), ботлар (Telegram/Discord), молиявий элементлар жумладан, электрон пуллар (Click, Payme, crypto), виртуал балансlар, ставкалар (bets), дастурий таъминот, жумладан, gambling software, RNG (random generator) тизимлари, mirror сайтлар, шу билан бирга, матн, видео, аудио, мемлар, постлар, deepfake контент ва бошқа шаклдаги ахборот шунингдек, қуйидагилар ҳам жиноят предмети бўлиши мумкин:

1. Молиявий воситалар – нақдсиз пул, банк ўтказмалари, электрон ҳамёнлар орқали тўловлар (Payme, Click, PayPal, QIWI ва ҳ.к.), криптовалюта (Bitcoin, USDT, Ethereum ва бошқалар), онлайн тўлов тизимлари орқали маблағ, қимматли қоғозлар (акциялар, облигациялар), электрон сертификатлар, баланс тўлдириш (телефон, аккаунт, карта) ва хк.;

2. Рақамли активлар – лицензия калитлари (software key), онлайн сервис аккаунти, Premium обуна, домен номи, веб-сайтга эгалик, ижтимоий тармоқлардаги (Telegram, Instagram, YouTube ва бошқалар) каналлар ва гуруҳлар, NFT активлари, онлайн ўйин аккаунтлари, база маълумотлар, электрон контракт ҳуқуқи, NFTлар, ўйин ичидаги қимматбаҳо виртуал буюмлар (Skins, In-game currency) ва хк.;

3. Ахборот – махфий маълумот, тендер маълумотлари, мижозлар базаси, пароллар, давлат реестри маълумотлари, имтиёзли кириш ҳуқуқи, жумладан, тижорат ёки хизмат сири ҳисобланган маълумотларга имтиёзли кириш ҳуқуқини бериш, касб, хизмат сирлари, текширув натижаларини ўзгартириш ва хк.;

4. Номоддий манфаат – лавозимга тайинлаш, лойиҳада ғолиб қилиш, рейтингни ошириш, файлни ўчириб бериш, маъмурий, молиявий ёки жиноий жазодан қутқариш, солиқ ва бошқа тўловларни камайтириш, давлат ижтимоий буюртмасини бериш, рухсатнома чиқариш ва хк.;

5. Техника ва IT ресурслар – сервер ресурслари, хостинг, VPN кириш, Cloud аккаунт, дастур кодлари, дастурий таъминот лицензияси, API кириш ҳуқуқи, юқори қийматга эга бўлган тижорат дастурларига (масалан, киберхавфсизлик ёки дизайн дастурларига) умрбод ёки узоқ муддатли пуллик обуналарни олиб бериш ва хк.;

6. Аралаш шакллар – қимматбаҳо техника (ноутбук, смартфон ва хк.), онлайн орқали етказилган товар, электрон ваучер, крипто-ҳисоб очиш, тўловни учинчи шахс орқали амалга ошириш, жиноятчи учун бепул яратиб берилган веб-сайтлар, SMM хизматлари, пуллик дастурий таъминотларга лицензиялар ёки обуналар (Subscription), мансабдор шахс ёки унинг яқинлари учун бепул сервер майдони (Hosting) ажратиб бериш ёки веб-сайт ишлаб чиқиб, уни тарғиб қилиш (SMM/SEO) хизматларини бепул кўрсатиш, хизматчининг ижтимоий тармоқлардаги саҳифасини пуллик тарғиб қилиш (Boost), онлайн курслар ёки пуллик веб-сервисларга обуналарни (Premium subscription) совға қилиш ва хк.

15. Жиноятни содир этишнинг энг кўп усуллари:

1) телекоммуникация ёки интернет тармоғида намойишкорона;

2) телекоммуникация ёки интернет тармоғида жойлаштириш орқали;

3) ахборот-коммуникация технологияларидан жиноят қуроли ёки воситаси сифатида фойдаланиш натижасида.

Ушбу жиноят қуйидаги шаклларда содир этилиши мумкин, хусусан:

1) SIM-Box (GSM-Gateway) технологияси. Мисол учун, халқаро қўнғироқни Интернет (VoIP) орқали қабул қилиб, уни махсус қурилма (SIM-box) ичига жойлаштирилган маҳаллий SIM-карталар ёрдамида маҳаллий қўнғироққа айлантириш орқали оператор халқаро тариф эмас, балки маҳаллий тариф бўйича ҳақ олиши, жиноятчи эса орадаги фарқни ўзлаштириши;

2) ҳимоя тизимларини четлаб ўтиш (Bypassing Anti-Fraud). Мисол учун, операторларнинг Anti-fraud тизимларини алдаш учун SIM-карталарнинг ҳаракатларини инсонийлаштириш масалан, уларни шаҳар бўйлаб ҳаракатлантириш, SMS ёзиш ва ҳ.к.;

3) махсус воситаларни сақлаш ва шароит яратиш. Мисол учун, тармоқни бошқариш учун ноқонуний серверлар, прокси-ускуналар ва хорижий трафикни қабул қилувчи техник шлюзларни яширинча ўрнатиш.

Ушбу жиноятни фош этишда қуйидаги рақамли излар тўпланиши мумкин, хусусан:

1) CDR (Call Detail Records). Мисол учун, операторнинг қўнғироқлар тарихи логлари, бир вақтнинг ўзида битта базавий станцияда (БС) юзлаб SIM-карталарнинг фақат чиқувчи қўнғироқ (outgoing calls) учун ишлатилиши;

2) IMEI ва IMSI аномалиялари. Мисол учун, кўплаб IMSI (SIM-карта рақамлари)нинг битта ёки бир нечта IMEI (қурилма коди) орқали тармоққа чиқиши;

3) тармоқ пакетлари таҳлили (VoIP Traffic). Мисол учун, Интернет трафиги ичида овозли маълумотларни узатувчи махсус протоколлар (SIP, H.323) мавжудлиги ва уларнинг маҳаллий рақамларга йўналтирилиши;

4) электрон ҳамёнлар ва крипто-транзакциялар. Мисол учун, халқаро трафикни сотишдан тушган фойданинг ҳаракати.

Жиноятни фош этилиши учун қуйидаги экспертизалар ўтказилиши мумкин, хусусан:

1) суд-компьютер-техникавий экспертизаси телекоммуникация тармоқлари ҳимоясини четлаб ўтишда қўлланилган дастурий алгоритмларни,

халқаро трафикни ноқонуний ўтказишда фойдаланилган VoIP-шлюзлар ва бошқа рақамли қурилмаларнинг созламаларини ҳамда тизим логларидаги транзакция изларини;

2) суд-электротехникавий экспертизаси ноқонуний трафик ўтказиш учун мўлжалланган махсус аппарат воситаларининг (масалан, SIM-box, VoIP-gateways) техник тузилишини, уларнинг алоқа тармоғига жисмоний уланиш механизмини ва ушбу қурилмаларнинг ишлаши учун яратилган техник шароитларни;

3) суд-иқтисодий экспертизаси халқаро трафикни ноқонуний ўтказиш натижасида миллий операторларга ва давлат бюджетига етказилган моддий зарар миқдорини, тизимдан қонунга хилоф равишда фойдаланиш орқали олинган иқтисодий манфаат ҳажмини;

4) суд-филологик экспертизаси телекоммуникация хизматларини ноқонуний тақдим этиш бўйича реклама хабарларини, мессенжерлардаги техник мулоқотларни ва трафик сотиш бўйича келишувларнинг мазмунини таҳлил қилиш орқали айбдорларнинг ғаразли мақсадини;

5) видеоматериалларнинг суд экспертизаси SIM-фермалар ёки техник ускуналар ўрнатилган хоналардаги ҳаракатлар, қурилмаларни монтаж қилиш ёки техник хизмат кўрсатиш жараёни акс этган видеоёзувларнинг ҳаққонийлигини;

6) суд-фонография экспертизаси ноқонуний ўтказилган халқаро овозли трафикнинг намуналарини, овозли хабарлар орқали берилган техник кўрсатмалардаги нутқ эгасини идентификация қилишни ва аудиоёзувларнинг яхлитлигини;

7) суд-портрет экспертизаси телекоммуникация тармоғига рухсатсиз уланиш ёки ускуналарни ўрнатиш вақтида кузатув камералари тасвирига тушган шахсларнинг қиёфа белгиларини гумонланувчилар билан идентификация қилишни;

8) суд-психологик экспертизаси айбдорнинг халқаро трафикни ноқонуний ўтказишдаги қасд йўналишини, унинг юқори технологик жиноятларга мойиллигини ҳамда хизмат мавқеидан фойдаланиб содир этилган ҳаракатларнинг психологик омилларини;

9) ҳужжатларнинг суд-техникавий экспертизаси ускуналарни рўйхатдан ўтказиш ёки SIM-карталарни оммавий сотиб олиш учун ишлатилган сохта шартномалар, техник паспортлар ва рақамли реквизитларнинг ҳақиқийлигини;

10) суд-бухгалтерия экспертизаси ноқонуний телекоммуникация хизматларидан тушган маблағларнинг бухгалтерия ҳисобида акс эттирилмаганлигини, тушумларнинг тақсимланиш схемаларини ва молиявий ҳисоботлардаги номувофиқликларни;

11) суд-хатшунослик экспертизаси ускуналарни созлаш чизмалари, IP-манзиллар ва пароллар ёзилган қўлёзма қайдлар ҳамда тилхатларнинг айнан қайси шахс томонидан ижро этилганлигини;

12) металл буюмлари ва қотишмаларининг суд экспертизаси ноқонуний аппарат воситаларини ясашда ишлатилган металл деталлар ва корпус

қисмларининг таркибини, уларнинг ишлаб чиқарилган жойи ва тайёрланиш усулини аниқлайди.суд-компьютер-техникавий экспертизаси олиб қўйилган қурилма (SIM-box) техник жиҳатдан халқаро трафикни маҳаллийга айлантириш имкониятига эга эканлигини, ундаги дастурий таъминотнинг вазифасини;

13) суд-телекоммуникация экспертизаси трафик айнан қайси нуқтада ва қандай ҳимоя тизимларини (Firewalls, Anti-fraud) четлаб ўтган ҳолда ноқонуний йўналтирилганлигини аниқлайди.

16. Мавжуд муаммо – ЖКнинг 278^7-моддасида назарда тутилган жиноятнинг юридик-техник таҳлилини тўлиқ амалга оширишда бир қатор муаммолар мавжуд, хусусан:

1) жиноят моддаси номи ва диспозицияси ўзаро мувофиқ эмас, жиноят диспозициясидаги мақсадлар жуда тор бўлиб қолган. Ушбу жиноят амалиётда шлюзга оид жиноят деб ҳам аталади, сабаби ушбу жиноят Ўзбекистон шароитида асосан, GSM-шлюз, яъни мобил алоқа тармоқлари ва телекоммуникацияларнинг бошқа тармоқлари ўртасида трафикни ўтказиш учун мўлжалланган аппарат-дастурий восита орқали телекоммуникация оператор ва провайдерларига, шахс, жамият ва давлат манфаатларига зарар келтириб, тор доирадаги шахслар қайта ишланмаган интернет трафигини арзонга сотиб, тармоқни хавф остига қўйишганлиги сабабли ушбу жиноят тури жиноят қонунчилигига киритилган. Ҳозирги кунда технологиянинг ривожи туфайли фақатгина трафикни сотиш орқали эмас, балки тармоқдан бошқа мақсадларда фойдаланиш транзит ўтиш йўлаги, ижарага бериш ва бошқа мақсадлар учун ҳам ноқонуний ҳаракатлар орқали фойда кўриш мумкинлигини содир этилаётган кибержиноятлар орқали англашимиз мумкин. Хорижий тажрибага назар ташлайдиган бўлсак, **АҚШ** қонунчилигига кўра, ҳар қандай ҳимояланган компютер ёки тармоққа ваколатсиз киришни жиноят деб баҳолайди, технология турини чекламайди[149]. **Буюк Британия** компютер материалларидан, шу жумладан трафикдан ҳар қандай мақсадда рухсатсиз фойдаланишни жиноят деб белгилайди[150]. **Германия** ўрнатилган ҳимояни бузиб, ҳар қандай электрон маълумот ва трафикдан фойдаланишни кенг қамровда жазолайди[151]. **Эстония** тизимнинг ишлашига тўсқинлик қилиш ёки ресурслардан ноқонуний фойдаланишни технологиядан қатъи назар умумий кибержиноят сифатида таснифлайди[152]. **Сингапур** ҳар қандай компютер хизматидан, шу жумладан телеком трафигидан рухсатсиз фойдаланишни жиноят деб ҳисоблайди[153]. Шу сабабли ушбу модда мазмунини бугунги кун талаблари асосида кенгроқ таҳрирлаш мақсадга мувофиқ;

2) мазмунан олиб қарайдиган бўлсак, ЖКнинг 278^7-моддаси диспозициясидаги махсус дастурий ёки аппарат воситаларини сақлаш ҳаракати жумласи жиноий мақсадни аниқ талаб қилмайди. Бу

[149] https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj.
[150] https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/contents/
[151] https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/.
[152] https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide.
[153] https://sso.agc.gov.sg/Act/CMA1993.

киберхавфсизлик бўйича мутахассислар (White-hat hackers), тадқиқотчилар ёки тармоқ маъмурлари ўзининг иш фаолияти учун шундай дастурларни сақласа, уларни ҳам жиноятчига айлантириб қўйиши мумкин.

Будапешт конвенциясининг 6-моддасида қурилмаларни сақлаш ва яратиш фақатгина жиноят содир этиш мақсадида (with the intent that it be used for the purpose of committing any of the offences) қилинсагина жавобгарликка тортилиши белгиланган[154]. **Канада** Жиноят кодексининг 342.2-моддаси қурилма ёки дастурларни компютер тизимига ноқонуний кириш мақсадида сақлашни жиноят деб атайди[155]. **Австралия** Жиноят кодексининг 478.4-моддасида хакерлик дастурларини етказиб бериш ёки сақлаш шахснинг ундан жиноятда фойдаланиш нияти бўлгандагина жазоланиши кўрсатилган[156]. **Германия** Жиноят кодексининг 202c-моддасида хакерлик воситаларини тайёрлаш ва сақлаш жиноят ҳисобланади, лекин қонун матнида жиноят содир этиш ниятида деган қатъий шарт бор[157]. **Франция** Жиноят кодекси дастурий воситаларни ишлаб чиқиш ва сақлаш фақат тизимларга ноқонуний ҳужум қилиш мақсади исботланганда жиноят саналади[158]. Шу сабабли ушбу модда таҳririни қайта таҳрирлаш жоиз;

3) Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқ, давлат органлари томонидан инсонга нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқий таъсир чоралари **мутаносиблик принципига** асосланиши ва қонунларда назарда тутилган мақсадларга эришиш учун етарли бўлиши керак[159]. Бироқ, ЖКнинг 278^7-моддасида ўрнатилган ҳимоя тизимларини четлаб ўтган ҳолда телекоммуникация тармоғидан фойдаланиш ва халқаро трафикни ўтказиш мақсадида телекоммуникация тармоғидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш ҳаракати оқибатида етказилган зарар миқдори аҳамиятли эканлигини назарда тутувчи бирон бир зарурий белги ушбу модданинг қисмларида қайд этилмаган. Башарти айбдорнинг қилмиши оқибатида кўп ёки жуда кўп миқдорда етказилган зарар билан, жуда оз миқдорда зарар келтирган айбдорнинг ҳаракатлари учун бир хил жавобгарлик санкциясини белгилаш **мутаносиблик принципига** зид саналади.

АҚШ қонунчилигида қилмиш оқибатида етказилган зарар 1 йил ичида 5,000 АҚШ долларидан ошсагина жиноий жавобгарликка тортилади, ундан кам фуқаролик ёки маъмурий тартибда кўрилади[160]. **Россия** Жиноят кодексининг 272-моддасига кўра, агар қилмиш йирик зарар келтирса, оғирлаштирувчи ҳолат сифатида қарайди[161]. **Буюк Британия** CMA қонунининг 3-моддаси рухсатсиз ҳаракатлар натижасида етказилган зарар даражасига кўра (иқтисодий, инсон ҳаёти) жазо муддатини 14 йилдан умрбод

---

[154] https://rm.coe.int/1680081561.
[155] https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/.
[156] https://www.legislation.gov.au/Series/C2018A00029.
[157] https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/.
[158] https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGISCTA000006136041/.
[159] Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
[160] https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1030.
[161] https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/.

қамоққача фарқлайди[162]. **Япония** ноқонуний киришга қарши қонунда бизнесга етказилган молиявий зарар ва хизматларни тўхтатиб қўйганлик учун жазо алоҳида квалификация қилинади[163]. **Буркина-Фасо** қонунчилигида бу турдаги қилмишлар учун зарарнинг "оз миқдори", "кўп миқдори" ва "жуда кўп миқдори" учун алоҳида жарима ва қамоқ муддатлари белгиланган[164]. Шу сабабли ушбу модда мутаносиблик принципи нуқтаи назаридан қайта кўриб чиқилиши керак.

4) ЖКнинг 278^7-моддасида "халқаро трафик" тушунчаси технологиянинг ривожи туфайли 10-20 йил ичида тўлиқ йўқолиб, ҳамма нарса ягона IP-маълумотлар оқимига (Global Data Stream) айланиб кетиши кутилмоқда. Бу қонун матнининг тез орада эскиришига олиб келади. **Европа Иттифоқининг** NIS2 директивасида тармоқ ва ахборот тизимлари (network and information systems) орқали узатилувчи ҳар қандай рақамли маълумотлар муҳофаза қилинади[165]. **Австралияда** "электрон коммуникациялар" тушунчаси қўлланилади, у маҳаллий ёки халқаро бўлишидан қатъи назар барча рақамли оқимни қамраб олади[166]. **Сингапур** қонунчилигида "электрон узатмалар" ва "маълумотлар оқими" тушунчаси ишлатилиб, географик чегаралар (халқаро ва миллий) тушунчаси чиқариб ташланган[167]. **Жанубий Корея** қонунида фақатгина рақамли маълумотларни алмашиш предмети кўрсатилган[168]. Шу сабабли ушбу модда таҳририни қайта кўриб чиқиш керак;

5) Жиноят кодексининг 278^7-моддасида назарда тутилган фаолият кўрсатиши учун шароитлар яратиш ҳаракати бу ўта мавҳум техник тушунча бўлиб, серверни электр тармоғига улаб қўйган фаррош ҳам шароит яратган ҳисобланиши мумкин, техник ҳаракат аниқ бўлиши керак, интеграция қилиш, созлаш, тармоққа улаш ёки ушбу воситани вақтинчалик муайян пул суммасига сақлаб туриш ва бошқалар. **АҚШ** CFAA қонунида "шароит яратиш" эмас, балки "кодни қасддан узатиш", "тизимга дастурни жойлаштириш (transmission, installing)" сўзлари ишлатилади[169]. **Канадада** воситаларни тармоққа улаш, интеграция қилиш ёки тарқатиш аниқ ҳаракатлар сифатида баён этилган[170]. **Буюк Британия** қонунчилигида инфратузилмани етказиб бериш ёки созлаш (supplying or offering to supply) деб аниқ техник жараён кўрсатилган[171]. **Германия** Жиноят кодекси паролларни ёки дастурларни тармоққа қўллаш мақсадида созлаш ва мослаштириш ҳаракатларини жиноят ҳисоблайди[172]. **Ҳиндистон** қонунчилигида қурилмани тармоққа улаш, бузиш ёки модификация қилиш атамалари қўлланилган[173];

---

[162] https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/contents.
[163] https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3094.
[164] https://www.droit-afrique.com/.
[165] https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj.
[166] https://www.legislation.gov.au/Series/C2004A04868.
[167] https://sso.agc.gov.sg/Act/CMA1993.
[168] https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=53549&lang=ENG.
[169] https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1030.
[170] https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/.
[171] https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/contents.
[172] https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/.
[173] https://www.indiacode.nic.in/bitstream/123456789/13116/1/it_act_2000_updated.pdf.

6) Жиноят кодексининг 278^7-моддасининг объекти нотўғри ва тор доирада белгиланган, ваҳоланки, амалий жиҳатдан ушбу жиноят объекти телекоммуникация инфратузилмасининг яхлитлиги, ресурсларининг қонуний ишлаши, операторларнинг иқтисодий манфаатлари, абонент ва фойдаланувчиларнинг ҳуқуқлари, давлатнинг ахборот хавфсизлиги саналади. Жиноят объекти сифатида давлат, жамият ва тармоқ яхлитлиги устувор қилиб белгиланган. **Россия** ушбу тоифадаги жиноятлар "Компютер ахбороти соҳасидаги жиноятлар" бобида жойлашган бўлиб, объекти ахборот хавфсизлиги ва тизимларнинг яхлитлиги ҳисобланади[174]. **Францияда** жиноят объекти сифатида автоматлаштирилган маълумотларни қайта ишлаш тизимлари (STAD) фаолиятининг давомийлиги ва яхлитлиги белгиланган[175]. **Эстония** жиноят объекти бу жамиятнинг рақамли инфратузилмага бўлган ишончи ва операторларнинг узлуксиз хизмат кўрсатиш кафолатидир[176]. **АҚШда** CFAA объекти сифатида штатлараро ва ташқи савдо-сотиқ, шунингдек давлат алоқа тармоқларининг хавфсизлиги кўрилади[177]. **Буюк Британияда** жиноятнинг асосий объекти тизимнинг рухсатсиз ўзгартиришлардан ҳимояланиши ва маълумотлар конфиденциаллигидир[178]. Шу боисдан мазкур модда қайта кўриб чиқилиши мақсадга мувофиқ;

7) Ўзбекистон Республикасининг "Ахборотлаштириш тўғрисида" 2003 йил 11 декабрдаги 560-II-сон Қонуни[179] ва Вазирлар Маҳкамасининг "Бутунжаҳон Интернет тармоғида ахборот хавфсизлигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида" 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарорига асосан, веб-сайтдан ва (ёки) веб-сайтлардан ва (ёки) саҳифаларидан фойдаланиш чекланиши мумкин[180]. Шу боисдан, ушбу қонунчилик ҳужжатларида белгиланган талаблар бузилганлиги оқибатида тегишли мессенжер чекланган бўлса, мисол учун TikTok Ўзбекистон Республикасида чекланган. Бироқ, ундан аҳоли VPN орқали фойдаланишмоқда. ЖКнинг 278^7-модданинг биринчи қисми диспозициясида ўрнатилган ҳимоя тизимларини четлаб ўтган ҳолда телекоммуникация тармоғидан фойдаланиш мақсадида телекоммуникация тармоғидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш ҳаракатини содир этаётган бўлса, уларни ҳам жавобгарликка тортишга тўғри келиб қолади. Ваҳоланки, ушбу фойдаланувчилар мазкур мессенжердан тадбиркорлик, кўнгилочар масалалар ва бошқа мақсадда фойдаланаётган бўлиши ҳам мумкин. **БАА** қонунчилигида VPNдан фойдаланишни фақат "жиноят содир этиш ёки уни яшириш мақсадида" ишлатилса жиноят ҳисоблайди, кундалик фойдаланиш жиноят

---

[174] https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/.
[175] https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGISCTA000006136041/.
[176] https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide.
[177] https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1030.
[178] https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/contents.
[179] Ўзбекистон Республикасининг "Ахборотлаштириш тўғрисида" 2003 йил 11 декабрдаги 560-II-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
[180] Вазирлар Маҳкамасининг "Бутунжаҳон Интернет тармоғида ахборот хавфсизлигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида" 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

ҳисобланмайди[181]. **АҚШ** суд амалиёти (Van Buren v. United States) бўйича шартнома шартларини (масалан, гео-блокни VPN орқали) бузиш CFAA доирасида рухсатсиз кириш жиноятига кирмайди, бу фақат фуқаролик низосидир[182]. **Германияда** ҳимояни четлаб ўтиш жинояти фақатгина шахс ўзига тегишли бўлмаган маълумотларни қўлга киритиш (ўғирлаш) мақсадида амалга оширилса жиноят бўлади[183]. Шу жиҳатдан ўйлаб қарайдиган бўлсак, ушбу моддани бугунги кун талабларига мувофиқлаштириш мақсадга мувофиқ;

8) ЖКнинг 278^7-моддасида назарда тутилган қонунга хилоф равишда ва рухсатсиз ҳаракатлари ўртасида мантиқан ўзаро фарқ борлиги инобатга олинмаган, рухсат билан ҳаракат амалга оширилаётган бўлиши мумкин, бироқ у қонунга хилоф бўлиши мумкин. Мазкур ҳолатда, вужудга келган коллизион ҳолатлар айбдорнинг жазодан қутилиб қолишига шарт-шароит яратиши мумкин. Зеро, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 20-моддасига асосан, инсон билан давлат органларининг ўзаро муносабатларида юзага келадиган қонунчиликдаги барча зиддиятлар ва ноаниқликлар инсон фойдасига талқин этилади[184];

Бу борада **АҚШда** CFAA қонунида “without authorization” (умуман рухсати йўқ шахс) ва “exceeding authorized access” (рухсати бор, лекин ваколатидан четга чиққан шахс) тушунчалари қўлланилган[185]. **Буюк Британия** CMA қонунида қилмиш “unauthorized access” (рухсатсиз) бўлиши шарт ва шахс бунинг рухсатсиз эканлигини ўзи билган бўлиши кераклиги қатъий белгиланган[186]. **Канада** қонунчилигида “without lawful excuse” (қонуний асоссиз) тушунчаси ишлатилади. Агар рухсат бўлса-ю қонунга зид бўлса, бу шартнома ёки хизмат бурчини бузиш сифатида баҳоланади[187]. **Сингапур** қонунчилигида “without authority” (ваколатсизлик) асосий мезон қилиб олинган[188]. **Японияда** фақатгина тизим администратори томонидан берилган “идентификация кодларини ўғирлаш ёки бузиш” орқали киришгина ноқонуний (рухсатсиз) ҳисобланади[189].

9) ЖКнинг 278^7-моддасида назарда тутилган мақсад ҳам жуда тор баён этилган бўлиб, телекоммуникация тармоғидан қонунга хилоф равишда фойдаланиш даромад олиш, ресурсни ўғирлаш, трафикни ўзгартириш, маршрутизация қилиш, блоклаш, маскировка қилиш, бошқа шахс номидан узатиш, қийматли хизматлардан ноқонуний фойдаланиш ва бошқа мақсадлар учун ҳам амалга оширилиши мумкин. **Буюк Британия** қонунчилигида тармоққа киришни чеклаш (блоклаш), тизимнинг ишлашига халақит бериш

---

[181] https://moj.gov.ae/assets/2022/Federal%20Decree-Law%20No%2034%20of%202021.
[182] https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1030.
[183] https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/.
[184] Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
[185] https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1030.
[186] https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/contents.
[187] https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/.
[188] https://sso.agc.gov.sg/Act/CMA1993.
[189] https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3094.

мақсадларини алоҳида баён қилган[190]. **Япония** қонунчилигида трафик билан боғлиқ жиноятларда ўзга шахс номидан чиқиш (spoofing) ва фирибгарлик мақсадлари алоҳида саналади[191]. **АҚШда** асосий мақсадлар даромад олиш, товламачилик, давлат сирини олиш ва тизимни яроқсиз ҳолга келтириш (DDoS) сифатида кенг берилган[192]. **Австралияда** маълумотларни яшириш (маскировка), ўзгартириш ва телекоммуникация хизматини ўғирлаш жиноятнинг асосий мақсадлари сифатида қонунлаштирилган[193]. Шу сабабли ушбу жиноят мақсадларига ҳам аниқлик киритиш жоиз;

10) жиноят предметлари саналган махсус дастурий ёки аппарат воситалари ҳам жуда ноаниқ бўлиб қолган, сабаби қонунчилик ҳужжатида "махсус дастурий ёки аппарат воситалари" тушунчасининг ўзи мавжуд эмас, қолаверса, қайси воситалар махсус, қайсилари махсус эмаслиги ҳам ноаниқ бўлиб қолган. **АҚШда** бундай қурилмалар "access devices" (кириш қурилмалари) деб номланади ва унга ҳар қандай код, ҳисоб рақами, электрон серия рақами ёки телекоммуникация хизматига кириш имконини берувчи восита киради[194]. **Будапешт конвенциясида** тизимга кириш учун мўлжалланган ёки мослаштирилган ҳар қандай қурилма ёки компютер дастури (device, including a computer program) деб аниқ таърифланган[195]. **Буюк Британия**да "ҳар қандай буюм" (any article) тушунчасини ишлатади ва унга дастурлар ва электрон шаклдаги маълумотларни ҳам киритади[196]. **Германия**да воситалар деб "пароллар, кириш кодлари ва компютер дастурлари" аниқ кўрсатиб ўтилган[197]. **Сингапурда** хакерлик воситалари (Hacking tools) сифатида тармоқнинг ҳимоя механизмларини четлаб ўтиш учун махсус ишлаб чиқилган аппарат ва дастурлар юридик луғатга киритилган[198];

11) ЖКнинг 278^7-моддаси етарлича аниқ баён этилмаганлиги сабабли ушбу жиноятдаги "сақлаш" ҳаракати барча воситаларни исталган жойда сақлашга оид бўлиб қолган, бироқ илмий тадқиқот ташкилоти, экспертиза муассасасида SIM-bank, USRP, SDR, Asterisk, SIP Proxy каби воситалар сақланиши мумкин. Бу ҳолатда ушбу ташкилот масъуларига нисбатан жиноий иш қўзғатиш қанчалик адолатли бўлиши мумкинлиги бахсли саналади. Илмий ва тадқиқот марказлари (экспертиза) учун истиснолар киритилган. **Сингапур** қонунчилиги киберхавфсизлик провайдерлари ва экспертларига тадқиқот ва аудит мақсадида бундай қурилмаларни сақлаш ва қўллашга тўғридан-тўғри рухсат беради (Safe Harbor)[199]. **АҚШда** "хавфсизлик бўйича ҳалол тадқиқотлар" (good-faith security research) жиноий таъқиб қилинмаслиги белгиланган[200]. **Буюк Британияда** қурилмани сақлаш фақат жиноят содир

---

[190] https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/contents.
[191] https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3094.
[192] https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1030.
[193] https://www.legislation.gov.au/Series/C2004A04868.
[194] https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1030.
[195] https://rm.coe.int/1680081561.
[196] https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/contents.
[197] https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/.
[198] https://sso.agc.gov.sg/Act/CMA1993.
[199] https://sso.agc.gov.sg/Act/CMA1993.
[200] https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1030.

этиш нияти исботлангандагина жазоланади, бу экспертиза муассасаларини автоматик ҳимоя қилади[201]. **Австралияда** “Ҳалол хавфсизлик тадқиқотлари” (good faith security research) мудофаа аргументи сифатида жиноят кодексига киритилган[202];

12) технологиянинг шиддат билан ривожини ҳисобга олсак, “телекоммуникация тармоғи” тушунчаси эскириши мумкин, келажакда нейроинтерфейс, квант тармоқ, лазер алоқа, биотелекоммуникация пайдо бўлишини ва ривожланишини инобатга олсак, тушунчаларнинг тўғрисини қўллаш ва айб учун жазо муқаррарлигини таъминлашга эътибор қаратишимиз керак. **Европа Иттифоқининг** Европа электрон коммуникациялар кодекси (EECC)да оптик, радио, электромагнит ва келажакдаги ҳар қандай сигнал узатиш тармоқларини қамраб олувчи “Электрон коммуникация тармоқлари” (Electronic communications networks) атамаси қўлланилади[203]. **АҚШда** тармоқ ўрнига узатишнинг ўзини ахборот хизматлари (Information services) деб атайди ва бу булутли (cloud) тизимларни ҳам қамрайди[204]. **Япония** қонунчилигида ахборотни қайта ишлаш ва узатиш тизимлари деган кенг атама ишлатилади[205]. **Буюк Британия** ҳар қандай электромагнит энергия ёрдамида сигнал узатувчи тизимни қамраб олади[206]. **Сингапурда** “узатиш, қабул қилиш ёки эмиссия қилиш тизимлари” деган технологик нейтрал атамани қўллайди[207];

13) ушбу жиноятда экстерриториаллик, халқаро трансчегаравий муносабатлар етарлича аниқлаштирилмаган, булутли технологиялар ва шу каби технологиялар орқали мазкур қилмиш содир этилган вақтида жавобгарлик масаласида ушбу таҳрир зиддиятларга сабаб бўлиши мумкин;

Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида” 2021 йил 20 апрелдаги ЎРҚ–682-сон Қонунига асосан, норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳасини расмийлаштиришнинг асосий принципларига юридик шаклнинг аниқлиги ва қатъийлиги, тилнинг равон ва тушунарли бўлиши, муносабатларнинг тегишли соҳасини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишнинг тўлиқлиги, ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишнинг аниқлиги, синовдан ўтган атамалар, тушунчалар ва ифодалардан фойдаланиш, нормалар таърифининг мумкин қадар аниқлиги ва лўндалиги, ҳуқуқий кўрсатмаларни баён этиш шакли, тузилиши ва усулларининг бир хиллиги, ягоналиги каби принципларга қарайдиган бўлсак, мазкур ҳолатда, ушбу модда мазмунан қайта кўриб чиқилиши мақсадга мувофиқ.

Будапешт конвенциясининг 22-моддасида ҳар қандай иштирокчи давлат ўз ҳудудида ёки фуқароси томонидан содир этилган ёки сервер ва тизим унинг ҳудудида бўлган ҳар қандай кибержиноят устидан юрисдикцияга эгалиги белгиланган[208]. **АҚШ** CFAA қонунида “ҳимояланган компютерлар”

---

[201] https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/contents.
[202] https://www.legislation.gov.au/Series/C2004A04868.
[203] https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/1972/oj.
[204] https://www.supremecourt.gov/opinions/20pdf/19-783_k53l.pdf.
[205] https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3094.
[206] https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/contents.
[207] https://sso.agc.gov.sg/Act/CMA1993.
[208] https://rm.coe.int/1680081561.

тушунчаси орқали агар тажовуз АҚШ савдоси ёки манфаатларига таъсир қилса, дунёнинг исталган нуқтасидаги серверда содир этилган жиноятни АҚШ суди кўришини мустаҳкамлаган[209]. **Австралия** Жиноят кодекси агар ҳаракат натижаси Австралиядаги компютерга таъсир қилса, ҳуқуқбузар дунёнинг қаерида бўлишидан қатъи назар жавобгарликка тортилади (Extended geographical jurisdiction)[210]. **Германия** Жиноят кодексининг 9-моддасига асосан, жиноий ҳаракат қисман Германияда бўлса ёки унинг оқибати Германияда юз берса, немис қонуни ишлайди[211]. **Франция** агар булутли серверлар Франция ҳудудида ёки француз фуқароларига хизмат кўрсатса, трансчегаравий жиноятларга нисбатан миллий қонунчилик татбиқ этилади[212];

14) ташкилотлар учун энг хавфли душман ташқи эмас, балки ички душман бўлиб, ходим ўзининг иш берувчиси билан ўзаро низога бориб, ишдан кетиши натижасида у ўч олиш мақсадида жуда кўп миқдордаги маблағлар ҳисобига тайёрланган тизимга мантиқий бомбалар қўйиш оқибатида тизим тўлиқ ишдан чиқиши, ташкилот фаолияти тўлиқ тўхтаб қолиб, бошқа ходимлар ва ташкилот учун жуда оғир оқибатларни вужудга келтириши, хатто инсон ҳаёти ва соғлиғига ҳам салбий таъсир кўрсатиш мумкинлиги билан боғлиқ ҳолатлар оғирлаштирувчи ҳолат сифатида зарурий белги бўлса ҳам булар мазкур моддада очиқ қолиб кетган. **АҚШ** CFAA (18 USC 1030) қонунида агар тизимга бузиш инсон ҳаётига хавф туғдирса, тиббий ёрдам кўрсатишга тўсқинлик қилса, жазони 20 йилдан умрбод қамоққача оширади[213]. **Буюк Британия** CMA қонунининг 3-моддаси (рухсатсиз ҳаракат орқали тизимга зиён етказиш) миллий хавфсизликка ёки инсонлар ҳаётига таҳдид солса, умрбод қамоқ жазосини белгилайди[214]. **Германия** Жиноят кодексининг 303b-моддаси (Компютер саботажи) корхона ёки муассаса фаолиятини ички тизимга мантиқий бомбалар қўйиш орқали издан чиқарганлик учун алоҳида оғир жазо беради[215]. **Канадада** агар компютер жинояти оқибатида ҳаёт ёки соғлиққа хавф туғилса (масалан, касалхона тармоғини узиб қўйиш), жиноятнинг хавфлилик даражаси максимал даражага кўтарилади[216]. **Австралия** Жиноят кодексининг 477.1-моддаси маълумотларни рухсатсиз ўзгартириш ёки тизимни ишдан чиқариш орқали зарар келтирса, 10 йилгача озодликдан маҳрум қилишни белгилайди, ички ходим бўлиши жазони оғирлаштиради[217];

15) ЖК 278^7-модданинг жазо қисмидаги асосий муаммо жазо тизимининг қилмишга нисбатан номутаносиблиги, енгиллиги ва нотўғри эканлиги билан характерланади. Айбдорнинг қасддан ҳаракати кўп ёки жуда кўп миқдорда ёхуд бошқа оғир оқибатларга олиб келса, муҳим ахборот инфратузилмасининг тармоғига нисбатан содир этилса ёки ёпиқ тармоқларда

---

[209] https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1030.
[210] https://www.legislation.gov.au/Series/C2004A04868.
[211] https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/.
[212] https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGISCTA000006136041/.
[213] https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1030.
[214] https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/contents.
[215] https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/.
[216] https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/.
[217] https://www.legislation.gov.au/Series/C2004A04868.

бу қилмиш амалга оширилиши оқибатида шахс, жамият ва давлат манфаатларига жиддий хавф вужудга келса, бутун бир ҳудуд ёки давлатда телекоммуникация тармоғи ишламай қолса, ушбу вазиятда вужудга келган хавф учун айбдорга нисбатан жуда енгил айб ва жазо номутаносиб бўлган жазонинг қўлланилиши одиллик принципига зид саналади қолаверса, озодликни чеклаш жазосининг қўлланилиши айбдор томонидан жазодан қутилиб қолишга имконият яратиши ва бошқа жиноятлар содир этиш учун шароитни вужудга келтириши мумкин. **Буюк Британия** миллий инфратузилмага қилинган киберҳужумлар учун жазо 14 йил ёки умрбод қамоқни ташкил этади[218]. **АҚШда** такрорий ёки жуда оғир оқибатларга олиб келган тармоқ жиноятлари учун 10 йилдан 20 йилгача ва ундан ортиқ қамоқ жазоси назарда тутилган[219]. **Австралияда** тизимларга рухсатсиз кириш ва уларни ишдан чиқариш оқибати оғир бўлса, 10 йилдан 12 йилгача қамоқ белгиланади[220]. **Японияда** миллий инфратузилмани издан чиқарувчи тармоқ жиноятлари учун 10 йилгача қамоқ ва ўта йирик жарималар ундирилади[221]. **Сингапурда** компютер хизматларига ҳужум қилиш қилмиши оғир оқибат келтирса, 10 йилгача қамоқ ва 100,000 долларгача жарима белгиланган[222]. Шу сабабли жазонинг мутаносиблик принципига алоҳида эътибор қаратиш даркор;

16) муҳим ахборот инфратузилмаларига нисбатан киберҳужум содир этилиши оқибатида мазкур қилмиш содир этилган бўлса, ушбу вазиятда айбдорнинг қилмиши билан бошқа инфратузилмаларга нисбатан худди шундай қилмишни содир этган шахсга нисбатан қўлланиладиган жазонинг бир хил қўлланилиши ижтимоий адолат мезонларига ва жамият хавфсизлигини ўз вақтида таъминлаш принципларига тўғри келмайди. **Эстония** Жиноят кодексининг 246-1-моддаси айнан ҳаётий муҳим хизматлар ва муҳим ахборот инфратузилмаси тизимларига аралашиш учун алоҳида, оғирроқ жиноий жавобгарликни белгилайди[223]. **АҚШ** CFAA қонуни 18 U.S.C. 1030(a)(5) қисмида ҳукумат ёки миллий мудофаа ва муҳим инфратузилма тизимларига рухсатсиз кириш оддий тармоқларга киришдан кўра кескинроқ жазоланади[224]. **Европа Иттифоқининг** NIS2 директиваси асосида барча аъзо давлатлар муҳим инфратузилмалар (энергетика, транспорт, соғлиқни сақлаш) тармоқларига қилинган ҳужумларни алоҳида оғир жиноят сифатида қонунларига киритган[225]. **Сингапурда** муҳим ахборот инфратузилмасини (CII) алоҳида тоифага ажратади ва унга қилинган тажовуз учун максимал жазо чораларини белгилайди[226]. **Австралия** SOCI Акти (Security of Critical Infrastructure Act) асосида муҳим инфратузилмага қилинган ҳар қандай кибер

[218] https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/contents.
[219] https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1030.
[220] https://www.legislation.gov.au/Series/C2004A04868.
[221] https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3094.
[222] https://sso.agc.gov.sg/Act/CMA1993.
[223] https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide.
[224] https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1030.
[225] https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj.
[226] https://sso.agc.gov.sg/Act/CMA1993.

тажовуз давлат терроризмига тенглаштирилиши мумкин[227]. Ушбу вазиятда жиноятнинг алоҳида белгиси сифатида муҳим ахборот инфратузилмасига ёки ундаги ахборотга нисбатан содир этилган мазкур ҳаракат учун оғирроқ жазони жиноят қонунчилигимизда акс эттириш даркор;

17) ЖКнинг 278^{7}-моддасидаги қилмиш ЖКнинг 278^{1}-278^{6}-моддалари билан ўзаро мантиқий боғлиқ бўлиши зарурлиги инобатга олинмаган, қолаверса, техник жиҳатдан телекоммуникация тармоғи ахборот технологиясининг таркибига кирмайди, шу сабабли Жиноят кодексининг XX^{1}-боб номидан келиб чиқиб ҳам ушбу модда мазмунини мазкур бобга ўзаро мувофиқлаштириш талаб қилинади. **Россия** Жиноят кодексининг 28-боби “Компютер ахбороти соҳасидаги жиноятлар” деб номланади ва ушбу бобда телекоммуникация, интернет ҳамда компютер жиноятлари ягона мантиқий блокка жойлаштирилган[228]. **Францияда** автоматлаштирилган маълумотларни қайта ишлаш тизимларига тажовуз (STAD) номи остида ягона бўлим шакллантирилган, телеком ва IT алоҳида қилинмаган[229]. **Германия** Жиноят кодекси маълумотларни ўзгартириш, компютер саботажи ва маълумотлар жосуслигини бир-бирига узвий боғлиқ бўлган қилмишлар сифатида бир бўлимда таснифлайди[230]. **Буюк Британия** компютер ва телекоммуникация жиноятлари сунъий равишда ажратилмасдан, ягона “Компютердан нотўғри фойдаланиш тўғрисида”ги актда кўриб чиқилади[231]. **Қозоғистон** Жиноят кодексининг 7-боби тўлиқ “Ахборотлаштириш ва алоқа соҳасидаги жиноятлар”га бағишланган бўлиб, технологик жиноятлар интеграция қилинган[232];

18) ЖКнинг 278^{7}-моддасида назарда тутилган қилмиш хизмат мавқеидан фойдаланиб содир этилганлиги номаълум бўлиб қолганлиги сабабли амалда шу пайтга қадар ушбу қилмиш жиноятлар мажмуи сифатида айбдорнинг ҳаракатлари ЖКнинг 192^{11}-, 205-206-, 301-моддаларида назарда тутилган ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш ёки ваколат доирасидан четга чиқиш жиноятлари билан бирга квалификацияланиб келинмоқда ва бу эса, бир қилмиш учун икки хил жазо қўлланилишига сабаб бўлмоқда. Бу ҳолат эса, одиллик принципи талабларига зид саналади. Россия Жиноят кодексининг 272-274-моддаларида (ахборот жиноятлари) шахснинг ўз хизмат мавқеидан фойдаланиб содир этилиши тўғридан-тўғри оғирлаштирувчи ҳолат (қисм) сифатида киритилган, бу 285-модда (мансаб суиистеъмоли) билан қўшимча квалификация қилишни бекор қилади. **Қозоғистон** ЖКнинг 205-моддаси 2-қисмида хизмат мавқеидан фойдаланиб ахборот тизимига рухсатсиз кириш алоҳида кўрсатилган[233]. **Беларусь** жиноят қонунчилигида компютер ахбороти хавфсизлигига қарши жиноятларда хизмат мавқеидан фойдаланиш махсус субъект сифатида баҳоланиб, айнан шу

[227] https://www.legislation.gov.au/Series/C2018A00029.
[228] https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/.
[229] https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGISCTA000006136041/.
[230] https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/.
[231] https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/contents.
[232] https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226.
[233] https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226.

модданинг ўзида жазо оғирлаштирилади[234]. **АҚШ** CFAA қонунида ваколат доирасидан четга чиқиш (exceeding authorized access) концепцияси орқали айнан хизмат ваколатига эга ходимларнинг жиноятини мазкур қонуннинг ўзи билан жазолайди, коррупция қонунлари қўшилмайди[235]. **Германияда** махсус субъектлар (тизим маъмурлари, мансабдорлар) томонидан маълумотларга ноқонуний кириш ҳолатлари суд амалиётида кибержиноят моддалари орқали квалификация қилинади ва уларнинг мансабдорлиги жазо муддатини оширувчи асос сифатида шу модданинг ўзида инобатга олинади[236].

Ўзбекистондаги юқоридаги ҳолат эса, қонун фойдаланувчилари ўртасида қилмишнинг турлича талқин қилинишига ва қонунни қўллаш жараёнида зиддиятларнинг вужудга келишига сабаб бўлмоқда. Амалиётда, қонун фойдаланувчилари мазкур жиноятнинг умумий қасд билан ўзаро боғлиқлиги жиҳатидан ўзаро фарқ қилишини тушунтириб ўтишади. Бироқ, бу ҳолатнинг қонунда аниқ акс эттирилмаганлиги кенг жамоатчиликнинг асосли эътирозларига сабаб бўлмоқда.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, мавжуд муаммони ҳал қилиш учун қуйидагилар таклиф этилади:

1) Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278^7-моддасини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

“**278^7-модда. Ахборот-коммуникация тармоғидан қонунга хилоф равишда фойдаланиш**

Ўрнатилган техник, дастурий ёки криптографик ҳимоя тизимларини четлаб ўтган ҳолда ахборот-коммуникация тармоғига уланиш, ундаги трафикни қонунга хилоф равишда йўналтириш ёки ўтказиш, шунингдек, мазкур ҳаракатларни амалга ошириш учун мўлжалланган ёки мослаштирилган дастур ва дастурий, аппарат ёки аппарат-дастурий воситалардан қонунга хилоф равишда фойдаланиш, сақлаш, уларнинг фаолият кўрсатиши учун шароитлар яратиш, ушбу Кодекснинг 278^1-278^9-моддаларида назарда тутилганидан ташқари бошқа қонунга хилоф ҳаракатларни бажариш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, бир йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар ахборот-коммуникация тизими, тармоғи ёки унинг таркибий қисмлари шикастланишига, ишининг бузилишига, тўхтатилишига, секинлашишига, ўчиб қолишига, блокланишига, тўсиб қўйилишига, улардаги ахборот ёки трафикнинг йўқ қилинишига, модификациялаштирилишига, ўчиб кетишига, узатилишига, ундан нусха кўчирилишига, эгасизлантирилишига, шифрланиши ёки бошқача ишлов берилишига, қонунга хилоф равишда тутиб

[234] https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275.
[235] https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1030.
[236] https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/.

қолинишига, ўзга шахсга ўтказилишига ёки бошқа тарзда фойдаланиш имкониятига путур етказилишига сабаб бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан икки юз бараваригача миқдорда жарима ёки бир йилдан уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, бир йилдан уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг биринчи ёки иккинчи қисмида назарда тутилган ҳаракатлар:

а) кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;

г) хизмат мавқеидан ёки ахборот-коммуникация тармоғига имтиёзли кириш ҳуқуқи фойдаланиб;

д) ғаразли ёки бошқа паст ниятларда содир этилган бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг икки юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилдан уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб;

в) муҳим ахборот инфратузилмаси объектларининг ахборот-коммуникация тармоқларига нисбатан ёхуд улардан фойдаланиб содир этилган бўлса;

г) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлса,

беш йилдан саккиз йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Етказилган моддий зарарнинг ўрни икки ҳисса қопланган тақдирда озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо жарима жазоси билан алмаштирилади.”;

2) Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 155-155[1]-моддаларини бугунги кун талаблари асосида, ахборотлаштириш тўғрисидаги қонунчиликни бузиш деган алоҳида модда ва унга қўшимча тариқасида мисол учун МЖтКнинг 155-155[1]-моддаларини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

“**155-модда. Ахборотлаштириш тўғрисидаги қонунчиликни бузиш**

Ахборот тизимидан фойдаланишга рухсати бўлган шахснинг ушбу тизимдан фойдаланишнинг белгиланган қоидаларини бузиши компьютер ахборотининг йўқ қилиб юборилишига, тўсиб қўйилишига, модификациялаштирилишига, компьютер ускунаси ишлашининг бузилишига сабаб бўлса, —

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг беш бараваридан етти бараваригача, мансабдор шахсларга эса — етти бараваридан ўн бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Худди шундай ҳуқуқбузарлик махфий ахборот мавжуд бўлган ахборот тизимидан фойдаланиш вақтида ёки оз миқдорда зарар етказилган ҳолда, содир этилса —

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг етти бараваридан ўн бараваригача, мансабдор шахсларга эса — ўн бараваридан ўн беш бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Ушбу модданинг биринчи ва иккинчи қисмидаги ҳуқуқбузарлик кўп миқдоргача бўлган миқдорда зарар етказиш йўли билан содир этилган бўлса, —

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваридан юз бараваригача, мансабдор шахсларга эса — юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.”;

“155[1]-модда. Ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизликка оид қонунчиликни бузиш

Телекоммуникация ёки интернет тармоғида ёҳуд ундан фойдаланиб қонунга мувофиқ жавобгарликка сабаб бўладиган ҳаракатларни содир этиш, моддий ёки номоддий предметлар, маҳсулотлар, дастурий таъминот, дастурни намойиш қилиш, узатиш, сотиш, олиш, реклама қилиш, тарқатиш, ўтказиш, ахборотни жойлаштириш, тарқатиш ёҳуд шундай харакатлар содир этилишига йўл қўйиб бериш, жиноят аломатлари мавжуд бўлмаган тақдирда, –

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма баравари, мансабдор шахсларга эса – базавий ҳисоблаш миқдорининг ўттиз баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.

Ўзбекистон Республикаси муҳим ахборот инфратузилмаси объектларининг киберхавфсизлигини таъминлашга оид қонунчилик ёки техник жиҳатдан тартибга солиш соҳасидаги норматив ҳужжатлар талабларини бузиш, –

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг ўттиз баравари, мансабдор шахсларга эса — қирқ баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.

Ушбу модданинг биринчи ёки иккинчи қисмидаги ҳаракатлар жамоат тартибига ёки хавфсизлигига таҳдид солса, –

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг қирқ баравари, мансабдор шахсларга эса – базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.

Ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизликка оид қонун бузилишини бартараф этиш бўйича назорат қилувчи органнинг кўрсатмаларини бажармаслик, –

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг ўттиз баравари, мансабдор шахсларга эса – базавий ҳисоблаш миқдорининг қирқ баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.”.

Мазкур қонунчилик комплексининг қабул қилиниши баён этилган 18 та фундаментал муаммони тизимли равишда ҳал этиб, кибермуҳитда, шу жумладан, кибермаконда ҳуқуқни қўллаш амалиётини қуйидаги йўналишларда сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқади ҳамда қуйидаги муҳим ҳуқуқий ва амалий натижаларга олиб келади:

1) мавжуд нормалардаги “телекоммуникация тармоғи” ва “халқаро трафик” каби тор ва тез эскирувчи тушунчалардан “ахборот-коммуникация тармоғи” ҳамда “глобал маълумотлар оқими” каби кенг қамровли атамаларга ўтилиши жиноят қонунчилигининг технологик нейтраллигини кафолатлайди. Бу ўзгариш яқин истиқболда кибермаконда нейроинтерфейслар, квант тармоқлари ёки сунъий интеллект алгоритмлари воситасида содир этилиши мумкин бўлган янгича жиноий қилмишларни ҳам қўшимча ислоҳотларсиз қамраб олиш имконини беради. Натижада, қонун матнининг технологик тараққиётдан орқада қолиш тенденциясига чек қўйилиб, кибермуҳитдаги ижтимоий хавфли ҳаракатлар учун жазо муқаррарлигининг барқарор ҳуқуқий пойдевори яратилади;

2) жиноий қилмиш оқибатида етказилган зарар миқдорининг (кўп, жуда кўп миқдор) ва тизимга етказилган техник зиён даражасининг квалификация қилувчи белги сифатида киритилиши жазо тайинлаш амалиётини одил судлов ва мутаносиблик конституциявий принципларига тўлиқ мувофиқлаштиради. Оддий тармоқ инфратузилмасига уланиш билан давлат аҳамиятига молик Муҳим ахборот инфратузилмаси объектларига (МАИО) қилинган киберҳужумларнинг ҳуқуқий оқибатлари аниқ чегараланади. Бундай дифференциация тизимли кибердиверсиялар ва иқтисодий саботажлар учун санкцияларни кескинлаштириш билан бир вақтда, кам аҳамиятли қилмишлар учун жазонинг адолатли ва мутаносиб бўлишини таъминлайди;

3) қонунга хилоф равишда ва рухсатсиз ҳаракатларининг юридик чегаралари аниқ белгиланиши ҳамда хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда тармоққа имтиёзли кириш ҳуқуқини суиистеъмол қилиш ҳолатларининг ушбу модданинг ўзида махсус субъект сифатида акс эттирилиши тергов ва суд амалиётидаги сунъий мажмуавий квалификацияларга барҳам беради. Илгари мазкур қилмишларни бир вақтнинг ўзида ҳам кибержиноят, ҳам мансабдорлик жиноятлари (ЖК 205, 206-моддалари) сифатида баҳолаш натижасида юзага келган икки ёқламалик ва қонун нормаларини турлича талқин қилиш имкониятлари йўқолади. Бу эса ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан ваколатларни суиистеъмол қилиш ёки жиноий жавобгарликдан асоссиз бўйин товлаш каби коррупцион хавф-хатарларни минималлаштиради;

4) махсус дастурий ва аппарат воситаларини сақлаш ҳамда улардан фойдаланишда жиноий мақсад (айбнинг қасддан содир этилиши) шартининг қатъий мустаҳкамланиши миллий қонунчиликни Будапешт конвенцияси каби халқаро андозаларга яқинлаштиради. Энг муҳими, бу норма киберхавфсизлик бўйича аудиторлар, илмий тадқиқотчилар ва white-hat (ҳалол) хакерларнинг ўз касбий ёки илмий фаолиятлари давомида махсус техник воситалардан фойдаланишини жиноий таъқибдан ҳимоя қилувчи Safe Harbor (хавфсиз бошпана) механизмини ишга туширади. Бу эса мамлакатда ахборот хавфсизлиги соҳасидаги миллий кадрлар салоҳияти ва илмий-амалий тадқиқотлар эркинлиги ривожланишига кучли туртки беради.

4-БОБ. КИБЕРМАКОНДАГИ РАҚАМЛИ АКТИВЛАР ВА МАЙНИНГ ЖИНОЯТЛАРИНИНГ ЖИНОИЙ-ҲУҚУҚИЙ ВА ТЕХНИК ТАВСИФИ

4.1-§. Крипто-активлар айланмаси соҳасидаги қонунчиликни бузиш жиноятининг юридик-техник таҳлили

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278[8]-моддасига асосан, крипто-активларни қонунга хилоф равишда олиш, ўтказиш ёки айирбошлаш, белгиланган тартибда лицензия олмасдан крипто-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдерлари фаолиятини амалга ошириш ёхуд крипто-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдерлари томонидан аноним крипто-активлар билан операцияларни амалга ошириш[237] жиноий жавобгарликка сабаб бўлади ва ушбу жиноятни кибералогия методи асосида қуйидагича юридик-техник таҳлил қилиш мумкин, хусусан:

1. Жиноятнинг асосий бевосита объекти – ахборот-коммуникация технологияларининг муҳофазаси, шу жумладан, ахборот ва киберхавфсизлик ҳамда крипто-активларнинг қонуний муомаласи.

2. Жиноятнинг қўшимча бевосита объекти – жамият ва жамоат хавфсизлиги.

3. Жиноятнинг факультатив бевосита объекти – ўзга шахс (лар) ва давлат, шу жумладан, шахсларнинг ҳаёти, соғлиғи, шаъни, қадр-қиммати, мулк дахлсизлиги, тинчлик ва инсоният хавфсизлиги, бошқарув тартиби ва бошқалар;

4. Жиноят субъекти – 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс.

5. Жиноят субъектив томони – қасддан.

6. Жиноят объектив томони – крипто-активларни қонунга хилоф равишда олиш, ўтказиш ёки айирбошлаш, белгиланган тартибда лицензия олмасдан крипто-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдерлари фаолиятини амалга ошириш ёхуд крипто-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдерлари томонидан аноним крипто-активлар билан операцияларни амалга ошириш йўли билан содир этилади.

7. Жиноят мақсади – моддий ёки (ва) номоддий манфаат, ғаразли ёки бошқа паст ниятлар ва хк.

8. Жиноятнинг воситаси (қуроли) – ахборот-коммуникация технологиялари.

9. Жиноятнинг зарурий белгилари:

1) қилмишнинг ижтимоий хавфлилиги;
2) қилмишнинг ҳуқуққа хилофлилиги;
3) қилмишда айбнинг мавжудлиги;
4) қилмишнинг жазога сазоворлиги;
5) қилмишнинг қасддан содир этилганлиги;

---

[237] Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

6) қилмиш крипто-активларни қонунга хилоф равишда олиш, ўтказиш ёки айирбошлаш, белгиланган тартибда лицензия олмасдан крипто-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдерлари фаолиятини амалга ошириш ёхуд крипто-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдерлари томонидан аноним крипто-активлар билан операцияларни амалга ошириш йўли билан содир этилади;

7) жиноят предмети крипто-актив саналади;

8) ушбу қилмиш учун айбдорнинг шундай қилмиши учун олдин маъмурий жазо қўлланилганидан кейин бир йил ичида худди шу қилмишни такроран содир этилиши зарурлиги;

9) алоқа;

10) ахборот;

11) кибермуҳит, шу жумладан, кибермакон;

12) ахборот-коммуникация технологиялари.

Ушбу белгиларнинг биронтаси мавжуд эмаслиги қилмишнинг жиноят эканлигини инкор этади.

10. Жиноятнинг тамомланиши –

1) крипто-активлар қонунга хилоф равишда олинган вақтдан;

2) крипто-активлар қонунга хилоф равишда ўтказилган вақтдан;

3) крипто-активлар қонунга хилоф равишда айирбошланган вақтдан;

4) белгиланган тартибда лицензия олмасдан крипто-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдерлари фаолиятини амалга оширган вақтдан;

5) крипто-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдерлари томонидан аноним крипто-активлар билан операцияларни амалга оширган вақтдан бошлаб;

11. Жиноятнинг тузилишига кўра тури – формал таркибли жиноят.

12. Жиноятнинг ўз хусусияти ва ижтимоий хавфлилик даражасига кўра тури – ижтимоий хавфи катта бўлмаган, унча оғир бўлмаган жиноят.

13. Жазо тизимига кўра тури – ижтимоий хавфли қилмиши учун Жиноят кодексида жарима, ахлоқ тузатиш ишлари, озодликни чеклаш, озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган жиноятлар.

14. Жиноят предмети – крипто-актив, шу билан бирга, уларга боғлиқ бўлган ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмларидаги ахборот, электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари, ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банклари, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимлари, рақамли предметлар, жумладан, онлайн казино платформалари, betting сайтлар, мобил иловалар (gambling apps), ботлар (Telegram/Discord), молиявий элементлар жумладан, электрон пуллар (Click, Payme, crypto), виртуал балансlар, ставкалар (bets), дастурий таъминот, жумладан, gambling software, RNG (random generator) тизимлари, mirror сайтлар, шу билан бирга, матн, видео, аудио, мемлар, постлар, deepfake контент ва бошқа шаклдаги ахборот шунингдек, қуйидагилар ҳам жиноят предмети бўлиши мумкин:

1. Молиявий воситалар – нақдсиз пул, банк ўтказмалари, электрон ҳамёнлар орқали тўловлар (Payme, Click, PayPal, QIWI ва ҳ.к.), криптовалюта

(Bitcoin, USDT, Ethereum ва бошқалар), онлайн тўлов тизимлари орқали маблағ, қимматли қоғозлар (акциялар, облигациялар), электрон сертификатлар, баланс тўлдириш (телефон, аккаунт, карта) ва хк.;

2. Рақамли активлар – лицензия калитлари (software key), онлайн сервис аккаунти, Premium обуна, домен номи, веб-сайтга эгалик, ижтимоий тармоқлардаги (Telegram, Instagram, YouTube ва бошқалар) каналлар ва гуруҳлар, NFT активлари, онлайн ўйин аккаунтлари, база маълумотлар, электрон контракт ҳуқуқи, NFTлар, ўйин ичидаги қимматбаҳо виртуал буюмлар (Skins, In-game currency) ва хк.;

3. Ахборот – махфий маълумот, тендер маълумотлари, мижозлар базаси, пароллар, давлат реестри маълумотлари, имтиёзли кириш ҳуқуқи, жумладан, тижорат ёки хизмат сири ҳисобланган маълумотларга имтиёзли кириш ҳуқуқини бериш, касб, хизмат сирлари, текширув натижаларини ўзгартириш ва хк.;

4. Номоддий манфаат – лавозимга тайинлаш, лойиҳада ғолиб қилиш, рейтингни ошириш, файлни ўчириб бериш, маъмурий, молиявий ёки жиноий жазодан қутқариш, солиқ ва бошқа тўловларни камайтириш, давлат ижтимоий буюртмасини бериш, рухсатнома чиқариш ва хк.;

5. Техника ва IT ресурслар – сервер ресурслари, хостинг, VPN кириш, Cloud аккаунт, дастур кодлари, дастурий таъминот лицензияси, API кириш ҳуқуқи, юқори қийматга эга бўлган тижорат дастурларига (масалан, киберхавфсизлик ёки дизайн дастурларига) умрбод ёки узоқ муддатли пуллик обуналарни олиб бериш ва хк.;

6. Аралаш шакллар – қимматбаҳо техника (ноутбук, смартфон ва хк.), онлайн орқали етказилган товар, электрон ваучер, крипто-ҳисоб очиш, тўловни учинчи шахс орқали амалга ошириш, жиноятчи учун бепул яратиб берилган веб-сайтлар, SMM хизматлари, пуллик дастурий таъминотларга лицензиялар ёки обуналар (Subscription), мансабдор шахс ёки унинг яқинлари учун бепул сервер майдони (Hosting) ажратиб бериш ёки веб-сайт ишлаб чиқиб, уни тарғиб қилиш (SMM/SEO) хизматларини бепул кўрсатиш, хизматчининг ижтимоий тармоқлардаги саҳифасини пуллик тарғиб қилиш (Boost), онлайн курслар ёки пуллик веб-сервисларга обуналарни (Premium subscription) совға қилиш ва хк.

15. Жиноятни содир этишнинг энг кўп усуллари:

1) телекоммуникация ёки интернет тармоғида намойишкорона;

2) телекоммуникация ёки интернет тармоғида жойлаштириш орқали;

3) ахборот-коммуникация технологияларидан жиноят қуроли ёки воситаси сифатида фойдаланиш натижасида.

Ушбу жиноят қуйидаги шаклларда содир этилиши мумкин, хусусан:

крипто-активлар билан боғлиқ ноқонуний ҳаракатлар асосан учта йўналишда амалга оширилади:

1) ноқонуний P2P (Peer-to-Peer) айирбошлаш. Мисол учун, лицензияга эга бўлмаган платформалар ёки телеграм-ботлар орқали крипто-активларни нақд пул ёки банк картасидаги маблағларга айирбошлаш ёки қора

бозорда крипто-хизматлар провайдери сифатида рўйхатдан ўтмасдан туриб, тизимли равишда олди-сотди билан шуғулланиш;

2) аноним крипто-активлар билан операциялар. Мисол учун, Ўзбекистон қонунчилигига кўра тақиқланган аноним тангалар масалан, Monero (XMR), Zcash (ZEC), Dash билан транзакцияларни амалга ошириш орқали транзакция занжирини яшириш имконини бергани учун қатъий таъқиқ остида бўлган активлар билан боғлиқ операцияларни амалга ошириш;

3) лицензиясиз майнинг ва провайдерлик. Мисол учун, белгиланган тартибда лицензия олмасдан туриб, крипто-биржа, крипто-дўкон ёки крипто-депозитарий фаолиятини юритиш йўли билан содир этилиши мумкин.

Ушбу жиноятни фош этишда қуйидаги рақамли излар тўпланиши мумкин, хусусан:

1) транзакция ID (Hash). Мисол учун, блокчейн тармоғидаги ҳар бир операциянинг уникал идентификатори;

2) ҳамён манзиллари (Wallet Addresses). Мисол учун, крипто-активлар сақланадиган ва юбориладиган электрон манзиллар;

3) IP-манзиллар ва Метамаълумотлар. Мисол учун, крипто-ҳамёнга (масалан, Trust Wallet, MetaMask) кирилган қурилманинг тармоқ излари ва илова ичидаги кэш файллар;

4) фиат занжири (Fiat Trail). Мисол учун, крипто-актив сотиб олинган ёки сотилган вақтда банк карталари (P2P ўтказмалари) орқали амалга оширилган пул ҳаракати.

Жиноятнинг фош этилиши учун қуйидаги экспертизалар ўтказилиши мумкин, хусусан:

1) суд-компьютер-техникавий экспертизаси блокчейн тармоғидаги транзакциялар занжирини, крипто-ҳамёнларнинг (Wallet) техник реквизитларини, транзакция хэшларини (TXID), қурилмаларда сақланган Seed-фраза ва хусусий калитларни (Private Keys) ҳамда аноним крипто-активлар билан операциялар ўтказишда қўлланилган дастурий воситаларни, гумондорнинг қурилмасидаги крипто-ҳамёнлар, шахсий калитлар (Private keys) ва браузер тарихидаги блокчейн платформаларига тегишли изларни;

2) суд-иқтисодий экспертизаси крипто-активларнинг содир этилган вақтдаги бозор қийматини, жиноий ҳаракатлар натижасида етказилган кўп ёки жуда кўп миқдордаги зарарни ҳамда лицензиясиз фаолият орқали олинган иқтисодий наф ҳажмини;

3) суд-молия-кредит экспертизаси крипто-активларни айирбошлашда фойдаланилган банк карталаридаги пул маблағларининг ҳаракатини, P2P платформаларидаги молиявий оқимларни ва крипто-валютанинг фиат маблағларига айлантирилиш жараёнидаги банк транзакцияларини;

4) суд-филологик экспертизаси P2P платформалари (Binance, Bybit ва б.) ёки Telegram-ботлардаги олди-сотди бўйича ёзишмалар мазмунини, крипто-хизматларни реклама қилишдаги лингвистик белгиларни ва аноним активлар билан ишлашга қаратилган чақириқларни;

5) ҳужжатларнинг суд-техникавий экспертизаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги (ИЛМА) томонидан бериладиган лицензияларнинг

сохталаштирилган электрон нусхаларини, рақамли верификация ҳужжатларини (KYC) ва электрон шартномалардаги рақамли реквизитларнинг ҳақиқийлигини;

6) суд-психологик экспертизаси айбдорнинг крипто-активлар билан қонунга хилоф операцияларни амалга оширишдаги қасд йўналишини, анонимликка интилиш мотивларини ва уюшган гуруҳ таркибидаги иштирокчиларнинг психологик муносабатларини;

7) видеоматериалларнинг суд экспертизаси крипто-активларни нақд пулга айирбошлаш (OTC-офислар) ёки крипто-банкоматлар атрофидаги шубҳали ҳаракатлар акс этган видеоёзувларнинг ҳаққонийлигини ва тасвирдаги воқеликнинг техник тафсилотларини;

8) суд-портрет экспертизаси ноқонуний айирбошлаш шохобчаларида ёки банкоматларда крипто-активлар билан операцияларни амалга оширган шахсларнинг қиёфа белгиларини гумонланувчилар билан идентификация қилишни;

9) суд-фонографик экспертизаси крипто-активларни қонунга хилоф равишда ўтказиш ёки айирбошлаш бўйича оғзаки келишувлар акс этган аудиоёзувлардаги нутқ эгасини идентификация қилишни ва ёзувларнинг техник яхлитлигини;

10) суд-бухгалтерия экспертизаси хизматлар провайдерларининг ички бухгалтерия ҳисобида акс эттирилмаган аноним транзакцияларни, балансдан ташқари айланмаларни ва молиявий ҳисоботлардаги номувофиқликларни;

11) суд-электротехникавий экспертизаси аппарат ҳамёнлари (Hardware wallets – Ledger, Trezor), крипто-терминаллар ва ноқонуний майнинг учун мўлжалланган техник қурилмаларнинг аппарат қисмини ҳамда уларнинг ишлаш режимини;

12) суд-хатшунослик экспертизаси крипто-ҳамёнларнинг Seed-фразалари ёзилган қўлёзма қайдлар, норасмий тилхатлар ёки келишув ҳужжатларидаги қўлёзма матнларнинг айнан қайси шахс томонидан ижро этилганлигини;

13) суд-крипто-блокчейн экспертизаси Махсус дастурлар (Chainalysis, TRM Labs) ёрдамида транзакция занжирини (Trace), маблағ қайси миксерлар ёки ноқонуний биржалардан ўтганлигини аниқлайди;

16. Мавжуд муаммо – ЖКнинг 278[8]-моддасида назарда тутилган жиноятнинг юридик-техник таҳлилини тўлиқ амалга оширишда бир қатор муаммолар мавжуд, хусусан:

1) жиноят моддасида ЖКнинг 278[8]-моддасидаги қилмиш қонунчиликка хилоф эканлиги назарда тутилган, бироқ модда мазмунида ва диспозициясида “лицензия олмасдан”, “қонунга хилоф равишда”, “белгиланган тартибда” каби тушунчалар қўлланилиши оқибатида ушбу модда турлича талқинларга сабаб бўладиган таҳрирда баён этилган. Қолаверса, Ўзбекистон Республикасининг қонунчилигини[238] фақат қонунлар эмас, балки қонун ости ҳужжатлари ҳам ташкил этади. Шу билан бирга, терговга қадар текширувни амалга оширишда

[238] Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида” 2021 йил 20 апрелдаги ЎРҚ–682-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

ва жиноятларни тергов қилиш давомида аниқланган крипто-активларни олиб қўйиш, хатлаш, сақлаш ҳамда топшириш тартиби[239], крипто-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдерлари фаолиятини амалга оширишга лицензиялар берилганлиги учун давлат божи миқдорлари[240], крипто-активлар айланмаси соҳасини янада такомиллаштириш бўйича энг муҳим вазифалар, крипто-актив мулкий ҳуқуқ ҳисобланиб, маълумотларнинг тақсимланган реестридаги рақамли ёзувлар йиғиндиси бўлган қиймати ва эгасига эга эканлиги, крипто-активлар айланмаси соҳасидаги фаолият, хизматлар провайдерлари турлари, хизматлар провайдерлари фаолиятига қўйиладиган лицензия талаблари ва шартлари[241], крипто-биржаларга қўшимча ҳуқуқлар[242], крипто-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдерлари фаолиятини лицензиялаш тартиби[243], крипто-биржада крипто-активлар савдоларини ташкил этиш ва амалга ошириш қоидалари[244], крипто-активлар айланмаси соҳасидаги фаолиятни амалга ошириш учун йиғимлар миқдорини, уларни тўлаш ва тақсимлаш тартиби[245], крипто-дўкон фаолиятини ташкил этиш ва амалга ошириш тартиби[246], Ўзбекистон Республикаси резидентлари томонидан крипто-активларни чиқариш, чиқаришни рўйхатдан ўтказиш ва муомалага киритиш тартиби[247], крипто-активлар айланмаси соҳасида тартибга

---

[239] Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг 2024 йил 20 декабрдаги 44-сон, Бош прокуратуранинг 2024 йил 19 декабрдаги 14-сон ҳамда Истиқболли лойиҳалар миллий агентлигининг 2024 йил 18 декабрдаги 14-сон қарори (25.12.2024 й., рўй.: 3591-сон) билан тасдиқланган “Терговга қадар текширувни амалга оширишда ва жиноятларни тергов қилиш давомида аниқланган крипто-активларни олиб қўйиш, хатлаш, сақлаш ҳамда топшириш тартиби тўғрисида”ги йўриқнома // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[240] Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг “Крипто-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдерлари фаолиятини амалга оширишга лицензиялар берилганлиги учун давлат божи миқдорларини белгилаш тўғрисида” 2024 йил 5 декабрдаги 100-сон буйруғи (17.12.2024 й., рўй.: 3584) // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[241] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни ва крипто-активлар айланмаси соҳасини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 3 июлдаги ПҚ–3832-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[242] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида крипто-биржалар фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 2 сентябрдаги ПҚ–3926-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[243] Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг 2022 йил 14 июлдаги 32-сон буйруғи (15.08.20222 й., рўй.: 3380-сон) билан тасдиқланган “Крипто-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдерлари фаолиятини лицензиялаш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[244] Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг 2022 йил 18 июлдаги 33-сон буйруғи (15.08.2022 й., рўй.: 3379-сон) билан тасдиқланган Крипто-биржада крипто-активлар савдоларини амалга ошириш қоидалари // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[245] Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлигининг 2022 йил 30 августдаги 2-сон, Молия вазирлигининг 2022 йил 30 августдаги 45-сон, Давлат солиқ қўмитасининг 2022 йил 18 августдаги 2022-26-сон қарори (28.09.2022 й., рўй.: 3388-сон) билан тасдиқланган “Крипто-активлар айланмаси соҳасидаги фаолиятни амалга ошириш учун йиғимлар миқдорини белгилаш, уларни тўлаш ва тақсимлаш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[246] Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг 2022 йил 29 сентябрдаги 43-сон буйруғи (31.10.2022 й., рўй.: 3395-сон) Крипто-дўкон фаолиятини амалга ошириш қоидалари // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[247] Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг 2022 йил 24 ноябрдаги 61-сон буйруғи (28.11.2022 й., рўй.: 3397-сон) билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси резидентлари томонидан крипто-активларни чиқариш, чиқаришни рўйхатдан ўтказиш ва муомалага киритиш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

солиш махсус режимида (“Тартибга солиш қумдони” махсус режимида) иштирокчиларни рўйхатдан ўтказиш, тажриба-синов лойиҳаларининг амалга оширилишини мониторинг қилиш, махсус режим иштирокчиларини мақомидан маҳрум қилиш ҳамда махсус режим иштирокчиларининг реестрини юритиш тартиби[248] қонун билан эмас, балки қонун ости ҳужжатлари билан белгиланганлиги ва ушбу вазиятда, Жиноят кодексининг қонунийлик принципи талабига кўра, содир этилган қилмишнинг жиноийлиги, жазога сазоворлиги ва бошқа ҳуқуқий оқибатлари фақат Жиноят кодекси билан белгиланиши, бироқ мазкур Кодексда назарда тутилган қонунга оид нормалар қонун билан эмас, балки қонун ости ҳужжати билан тартибга солинганлигини эътиборга олсак, ҳеч ким суднинг ҳукми бўлмай туриб жиноят содир қилишда айбли деб топилиши ва қонунга хилоф равишда жазога тортилиши мумкин эмаслиги[249] ҳақидаги умумий норма билан айтишимиз керакки, ҳуқуқий ва мантиқий жиҳатдан ЖКнинг 278^8-моддасининг ушбу таҳрири билан айбдорнинг мазкур моддадаги ҳаракатлари учун жазо қўлланаётганлиги нотўғри эканлигини билишимиз мумкин;

Таъкидлаш керакки, **Жанубий Корея[250], Гибралтар[251], Багама[252], Бермуд[253] ороллари**да рақамли активлар айланмаси соҳасини лицензиялаш фақат тўғридан-тўғри ишлайдиган Қонун даражасига кўтарилганлиги сабабли жиноий жавобгарлик ҳам шунга яраша тизимлаштирилган, **Маврикийда** хатто бу соҳада алоҳида реестр шакллантирилиб, Реестр ва лицензиялаш шартларини бузганлик учун жиноий таъқиб қонун даражасида мустаҳкамланган[254];

2) ЖКнинг 278^8-моддасидаги “олиш”, “ўтказиш”, “айирбошлаш” каби ҳаракатлар технологиянинг моҳиятига мос келмаслигига инобатга олинмаган. Смарт-контракт автоматик равишда крипто-актив қабул қилса, яъни олиш ҳаракати амалга оширилса, бунда инсон ҳаракати бўлмаса, ким жавоб беришига оид масала очиқ қолиб кетмоқда, қолаверса, стейкинг, фарминг, airdrop орқали актив “олиш” жиноят ҳисобланиши ёки ҳисобланмаслиги орқали айтиш керакки ушбу модда ҳаракатнинг ижтимоий хавфлилигини эмас, балки шунчаки технологик воситадан фойдаланишни жазолашга қаратилиб қолган. Таъкидлаш керакки, техник жиҳатдан блокчейн тармоқларининг (Bitcoin, Ethereum, TON ва бошқалар) асосий хусусияти шундаки, шахс ўз ҳамёнига келиб тушаётган транзакцияни рад эта олмайди, ўзга шахс бошқа шахснинг очиқ манзилига (public key) қонунчиликда

---

[248] Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг 2022 йил 28 декабрдаги 68-сон буйруғи (30.12.2022 й., рўй.: 3409-сон) билан тасдиқланган “Крипто-активлар айланмаси соҳасида тартибга солиш махсус режимида (“Тартибга солиш қумдони” махсус режими) иштирокчиларни рўйхатдан ўтказиш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[249] Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[250] https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=63462&lang=ENG.

[251] https://www.gibraltar.gov.gi/uploads/documents/financial-services/Financial%20Services%20Act%202019.pdf.

[252] https://www.scb.gov.bs/wp-content/uploads/2020/12/Digital-Assets-and-Registered-Exchanges-Act-2020.pdf.

[253] https://www.bma.bm/document-centre/policy-and-guidance-digital-asset-business.

[254] https://www.fscmauritius.org/media/110594/the-virtual-asset-and-initial-token-offering-services-act-2021.pdf.

тақиқланган ёки жиноий йўл билан топилган масалан, Tornado Cash орқали ювилган 0.0001 крипто-актив ташлади. Шахс ҳеч қандай ҳаракат қилмади, розилик ҳам бермади, лекин фактик жиҳатдан крипто-активни олди. Одатда, давлат крипто-активларнинг ўзини эмас, балки уларнинг яширин ёки назоратсиз айланмасини (яъни иқтисодий фаолиятни) чеклашни мақсад қилади. Шахснинг ўз эҳтиёжи учун қандайдир токенни юклаб олиши (олиши) жамият учун катта хавф туғдирмаслигини унутмаслигимиз керак, Жиноят кодексининг 4, 14 ва 16-моддаси талабига асосан, жиноят ижтимоий хавфли бўлиши керак, яъни бу вазиятда ўша токенларни тижорат мақсадида айирбошлаш, платформа яратиш ва хизмат кўрсатиш ҳаракатларини ижтимоий хавфли деб аташимиз мумкин, бироқ олишда ҳали жиноят бошланмаганлиги сабабли бу билан боғлиқ низоли ҳолат вужудга келмоқда.

Шунинг учун жиноят қонунимизда “олиш” ёки “ўтказиш” деган маиший ҳаракатлар эмас, балки “муомалага киритиш”, “фаолиятни ташкил этиш” ёки “хизматлар кўрсатиш” каби ижтимоий-иқтисодий миқёсга эга бўлган терминлар ишлатилиши орқали вазиятга аниқлик киритиш мақсадга мувофиқ деб биламиз. Шунга кўра айтиш керакки, қонун ости ҳужжатларида стейкинг ёки airdrop'ни ноқонуний деб белгилаб қўйиш мумкин, лекин Жиноят кодексига шунчаки “олиш” ҳаракатини ЖК 278[8]-моддасида кўрсатиш орқали буни жиноятга тенглаштириш ва тармоқнинг технологик табиатига тескари бўлган, тергов жараёнида коррупцияга ва ноҳақ айбловларга сабаб бўлувчи ўта заиф юридик конструкцияларни қонун даражасига кўтариб, айбсиз шахсларни айбдорликка тортиш фикримизча нотўғридир.

Буюк Британияда автоматлаштирилган смарт-контракт орқали актив қабул қилиш пассив ҳаракат сифатида қаралиб, жиноий ният (mens rea) йўқлиги сабабли жиноят таркибини шакллантирмайди[255], **АҚШ** қонунчилигига кўра, тармоқ тугунларини (node) юритувчилар ёки пассив транзакция қабул қилувчиларни молиявий воситачи сифатида жиноий жавобгарликдан озод қилинади[256], **Канадада** стейкинг ва airdrop орқали актив олиш технологик жараён эканлиги, у қонунга хилоф тижорат фаолияти эмаслиги белгиланган[257], **Швейцарияда** нокастодиал стейкинг хизматлари банк фаолияти ҳисобланмаслиги ва жиноий таъқибга олинмаслиги технологик жиҳатдан асослаб берилган[258], **БААда** шахснинг иродасисиз (розилигисиз) унинг ҳамёнига тушган токенлар учун у жавобгар бўлмаслиги кафолатланган[259];

3) қонунчиликда “крипто-актив” тушунчаси маълумотларнинг тақсимланган реестридаги рақамли ёзувлар йиғиндисини ифодалайдиган, қиймати ва эгасига эга бўлган мулкий ҳуқуқ эканлиги назарда тутилган бўлса-да технологик жиҳатдан ушбу тушунча йилдан-йилга эскириб бораётганлигини, бошқа рақамли активлар чиқиб, мазкур тушунчанинг

[255] https://lawcommission.gov.uk/project/digital-assets/.
[256] https://wyoleg.gov/Legislation/2019/SF0125.
[257] https://www.osc.ca/en/securities-law/instruments-rules-policies/2/21-327.
[258] https://www.osc.ca/en/securities-law/instruments-rules-policies/2/21-327.
[259] https://www.finma.ch/en/news/2023/12/20231220-mm-staking/.

мазмунига тушмай қолаётганлигини кўришимиз мумкин. Мисол учун, Марказий банк рақамли валюталари (CBDC), электрон тижорат пуллари ва фиат-эквивалентлар (E-money), ўйин ичидаги виртуал активлар (In-game assets), рақамли мулкий ҳуқуқлар ва идентификаторлар, рақамли содиқлик баллари ва воучерлар (Loyalty points) крипто-актив ёки майнингга кирмайди, ушбу вазиятда, уларнинг қонунга хилоф муомаласига оид "ҳуқуқий бўшлиқ" вужудга келмоқда. Ушбу вазиятда, бу "ҳуқуқий бўшлиқ"ни тўлдириш орқали айб учун жазо муқаррарлигини таъминлаш жоиздир.

АҚШ қонунчилигида "Controllable Electronic Records" (CER) атамаси киритилиб, барча турдаги рақамли активлар ва электрон мулк ҳуқуқлари қамраб олинган[260], **Буюк Британия** қонунчилигида рақамли мулкни "third category of personal property" сифатида кенг қамровли таърифланган[261], **Сингапурда** крипто-актив терминологиясидан воз кечиб, рақамли токенлар ва CBDCларни қамраб олувчи кенгроқ "Digital Payment Tokens" тизимига ўтказилган[262], **Эль-Сальвадорда** биткоиндан ташқари барча токенлаштирилган активларни тартибга солувчи "рақамли актив" кенг таърифини қонунийлаштирган[263], **Виргиния** ороллари (BVI) ўйин ичидаги токенлар ва содиқлик балларини ҳам қамраб олиши мумкин бўлган кенг ҳуқуқий таърифни жорий қилган[264];

4) Ўзбекистон Республикаси Конституциясига асосан, давлат органлари томонидан инсонга нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқий таъсир чоралари мутаносиблик принципига асосланиши ва қонунларда назарда тутилган мақсадларга эришиш учун етарли бўлиши керак[265]. Бироқ, ЖКнинг 278[8]-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмидаги жарима жазосининг миқдорларига қарайдиган бўлсак, ушбу модданинг биринчи қисмидаги ҳаракат учун айбдорга қўлланиладиган жариманинг юқори чегараси базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараварини ташкил этган ҳолда, ушбу қилмиш такроран содир этилса, базавий ҳисоблаш миқдорининг уч юз бараваридан тўрт юз бараваригача миқдорда жарима қўлланилиши зарур. Бу ҳолатда, жарима жазосининг миқдори ўзаро мутаносиб эмаслигини кўришимиз мумкин. Шунга кўра, ушбу модда санкциясидаги жарима жазосининг миқдорлари қайта кўриб чиқилиши мақсадга мувофиқ.

Германия қонунчилигига кўра, молиявий жиноятларда жарима миқдори ҳуқуқбузарнинг иқтисодий фойдасидан ошиб кетиши шарт[266], **Жанубий Кореяда** адолатсиз савдо ёки ноқонуний рақамли операциялар учун жарималар ноқонуний олинган даромаднинг 3-5 баробари миқдорида белгиланади[267]. **Швецияда** жарималар фақат қилмишнинг расмий оғирлигига

---

[260] https://www.ali.org/projects/show/uniform-commercial-code-amendments-2022/.
[261] https://lawcommission.gov.uk/document/property-digital-assets-etc-bill/.
[262] https://www.mas.gov.sg/regulation/explanatory-briefs/2023/explanatory-brief-on-the-payment-services-amendment-bill.
[263] https://www.bcr.gob.sv/documental/Inicio/descarga/Ley_de_Emision_de_Activos_Digitales.pdf.
[264] https://www.bvifsc.vg/library/legislation/virtual-assets-service-providers-act-2022.
[265] Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.
[266] https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_owig/englisch_owig.html#p0118.
[267] https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=54483&lang=ENG.

эмас, балки аниқ иқтисодий зиён мутаносиблигига қараб тайинланади[268], **Нидерландияда** иқтисодий ҳуқуқбузарликлар учун жарималар тоифалари бевосита етказилган зарарнинг реал эквивалентига боғланган[269]. **Финляндияда** жарималар жиноятчининг кунлик даромади ва ноқонуний операция натижасидаги соф фойда (Day-fine system) асосида ҳисобланади[270];

5) ЖКнинг 278^8-моддасининг тўртинчи қисмида тайёргарлик кўрилаётган ёки содир этилаётган жиноят ҳақида ўз ихтиёри билан арз қилган ва уни очишга фаол ёрдам берган шахс жавобгарликка тортилмаслиги ҳақида рағбатлантирувчи норма мавжуд. Бироқ, бу норма крипто-транзакциялар (ўтказиш, айирбошлаш) блокчейнда 2-5 сонияда амалга ошиши, яъни, жиноят бир зумда тамомланишини инобатга олсак, агар шахс ноқонуний крипто айирбошлаганидан сўнг (мисол учун 1 соатдан кейин) пушаймон бўлиб, ИИБга борса ва ёрдам берса, бу норма унга татбиқ этилмайди. Чунки қонун фақат тайёргарлик кўрилаётган ёки содир этилаётган (ҳали тугамаган) пайтда келишни талаб қилмоқда. Бу эса крипто-жиноятларнинг табиатига умуман зид, яъни бу изоҳ амалиётда умуман ишламайди.

Францияда жиноят тўлиқ содир бўлиб ўтганидан кейин ҳам айбига иқрор бўлиш ва зарарни қоплаш орқали судловдан озод бўлиш имконини беради[271], **Италияда** кибер ва молиявий жиноятларда қилмиш тугаганидан сўнг тергов билан келишувга эришиш жазодан тўлиқ ёки қисман озод қилади[272], **Испанияда** жиноят аниқлангандан кейинги босқичда, ҳатто тугалланган бўлса ҳам жиноятни очишга ёрдам бериш жавобгарликни истисно қилувчи ёки камайтирувчи ҳолат ҳисобланади[273], **Португалияда** коррупция ва иқтисодий жиноятларда, жиноят тугаганидан кейин ҳам активларни қайтаришга ёрдам берганлик учун иммунитет беради[274], **Колумбияда** молиявий ва кибержиноятларда айбдор жиноят иши қўзғатилгандан сўнг ҳам зарарни қопласа, таъқиб тўхтатилади[275];

6) ЖКнинг 278^8-моддасида крипто-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдерлари томонидан аноним крипто-активлар билан операцияларни амалга ошириш учун жавобгарлик белгиланиб, жиноят субъекти крипто-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдерлари эканлиги белгиланган, бироқ жисмоний шахс техник жиҳатдан Tornado Cash (аноним протокол) орқали миллионлаб маблағларни айлантирса, у провайдер эмаслиги учун шу қисм бўйича жиноятчи ҳисобланмаслигига оид коллизион ҳолат вужудга келиши орқали айб учун жазо муқаррарлиги принципига зид норма таҳрири вужудга келган. Ушбу вазиятда, жиноятлар субъектига аниқлик киритиш даркор.

---

[268] https://www.ekobrottsmyndigheten.se/en/.
[269] https://wetten.overheid.nl/BWBR0002063/2023-07-01.
[270] https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1889/en18890039.
[271] https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000033596700.
[272] https://www.gazzettaufficiale.it/dettaglio/codici/proceduraPenale.
[273] https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995-25444&p=20230428&tn=1#a31bis.
[274] https://dre.pt/dre/detalhe/lei/36-1994-555546.
[275] http://www.secretariasenado.gov.co/senado/basedoc/ley_0906_2004.html.

АҚШда нафақат провайдерлар, балки анонимлаштирувчи смарт-контракт кодлари билан бевосита ўзаро алоқада бўлган жисмоний ва юридик шахслар ҳам жавобгарликка тортилади[276], **Буюк Британияда** анонимлаштирувчи хизматлардан фойдаланган ҳар қандай шахс (провайдер мақомидан қатъи назар) пулни ювишда гумон қилинувчи субъект ҳисобланади[277], **Канадада** "Anonymity-enhanced cryptocurrencies" билан доимий равишда ўтказмаларни амалга оширувчи жисмоний шахслар ҳам AML қонунчилиги субъектига айланади[278], **Австралияда** миксер ва тумблерлардан фойдаланувчи шахслар тармоқда фаолият юритиши сабабли иқтисодий жиноятлар субъекти сифатида таъқиб қилинади[279], **Нидерландияда** код ёзувчилар (developers) ва тизимдан фойдаланувчи жисмоний шахслар анонимлаштиришда иштирок этгани учун жиноий жавобгарликка тортилади[280];

7) ЖКнинг 278^8-моддасининг иккинчи ва учинчи қисмларидаги "кўп миқдорда" ва "жуда кўп миқдорда"ги оғирлаштирувчи ҳолат нимага қаратилиши ноаниқ бўлиб қолган, ушбу вазиятда шахс жуда кўп миқдорда активни ўз ҳамёнидан бошқа ўз ҳамёнига ўтказса ва бундай ҳолатда, фойда кўрмаса, ҳеч кимга зарар етказмаса, бу транзакция ҳажми бўйича шахс ҳеч қандай иқтисодий фойда кўрмаса ҳам, шунчаки транзакция ҳажми катталиги учун айбдорга нисбатан жазо қўллаш қанчалик одиллик принципига мувофиқ эканлиги номаълум бўлиб қолган!? Бу ҳолатда, ушбу миқдорлар нимага (айланмагами ёки даромадгами) боғлангани очиқланмаган ва бу эса, турлича талқинларга сабаб бўлади. **Буюк Британияда** жиноий мусодара ва жазо транзакция умумий ҳажмига эмас, балки жиноятдан олинган реал "pecuniary advantage" (иқтисодий фойда)га қараб белгиланади[281], **АҚШда** молиявий жиноятларда жазо даражаси транзакция айланмасига эмас, балки "Actual Loss" (ҳақиқий зарар) ёки олинган фойдага қараб ҳисобланади[282], **Австралияда** "Benefit derived" концепциясига асосан, транзакция ҳажмидан қатъи назар, жиноятчи қўлга киритган соф фойда ҳисоб-китоб қилинади[283]. **Германияда** мусодара қилиш ва жазони оғирлаштириш фақат жиноий қилмиш натижасида бевосита қўлга киритилган фойда миқдорига таянади[284], **Канадада** жиноий даромадларни баҳолашда транзакциянинг номинал қиймати эмас, шахснинг ундан кўрган аниқ манфаати баҳоланади[285];

8) Жиноят кодексининг 278^8-моддасининг ўзига хос хусусиятларидан бири маъмурий преюдиция билан боғлиқ бўлиб, айбдор олдин Жиноят

---

[276] https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0916.
[277] https://www.nationalcrimeagency.gov.uk/who-we-are/publications.
[278] https://fintrac-canafe.canada.ca/guidance-directives/overview-apercu/FINTRAC-guidance-virtual-currency-eng.pdf.
[279] https://www.austrac.gov.au/business/how-comply-and-report-guidance-and-resources/digital-currency-exchanges.
[280] https://www.fiod.nl/arrest-of-suspected-developer-of-tornado-cash/.
[281] https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/29/contents.
[282] https://www.ussc.gov/guidelines/2023-guidelines-manual/annotated-2023-chapter-2#2b11.
[283] https://www.legislation.gov.au/Details/C2023C00062.
[284] https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#p0753.
[285] https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/page-65.html.

кодексининг 278[8]-моддасининг биринчи қисмидаги крипто-активларни қонунга хилоф равишда олиш ҳаракати учун маъмурий жазо олган бўлса, кейин бир йил ичида крипто-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдери сифатида аноним крипто-активлар билан операцияларни амалга ошириш ҳаракатини содир этса, бу вазиятда, айбдорнинг ҳаракатлари ЖКнинг 278[8]-моддасининг биринчи қисми билан квалификация қилинадими ёки иккинчи қисми билан квалификация қилинадими ёҳуд маъмурий ҳуқуқбузарлик сифатида квалификация қилиниши бўйича турлича талқинларга сабаб бўлувчи ҳолат вужудга келган. Бунга аниқлик киритиш ва модда таҳрири аниқ ва лўнда бўлиши зарур. **Испанияда** маъмурий ҳуқуқбузарлик такроран содир этилганда унинг автоматик равишда жиноятга айланиш чегараси қонунда аниқ белгиланган[286], **Португалияда** маъмурий ҳуқуқбузарлик ва жиноят чегараси такрорийлик асосида эмас, фақат етказилган зарарнинг миқдорига қараб (преюдициясиз) ажратилади[287], **Италияда** маъмурий санкциядан сўнг содир этилган ўхшаш қилмиш, агар унда жиноий қасд (dolo) бўлсагина жиноят кодексига ўтади[288], **Бразилияда** молиявий қоидабузарликларда маъмурий жазодан кейинги қилмиш аниқ кетма-кетликда жиноий иш тоифасига кўтарилади[289], **Чилида** иқтисодий жиноятларда маъмурий жавобгарлик қўлланилганидан кейинги худди шундай қилмиш аниқ диспозиция орқали жиноий жазога сабаб бўлади[290];

9) ЖКнинг 278[8]-моддасининг иккинчи қисми “а” бандида назарда тутилган ҳаракатлар хавфли рецидивист томонидан амалга оширилганлиги учун оғирлаштирувчи жазо назарда тутилган. Бироқ, ЖКнинг 34-моддаси талабига асосан, хавфли рецидивист оғир ёки ўта оғир жинояти учун жавобгарликка тортилган бўлиши керак ва ЖКнинг 278[8]-моддасига назар ташлайдиган бўлсак, ушбу жиноят тури оғир ёки ўта оғир жиноятлар тоифасига кирмайди. Бундай ҳолатда, бошқа тоифадаги жинояти учун хавфли рецидивистга айланган ва биринчи бор ЖКнинг 278[8]-моддасида назарда тутилган қилмишни содир этган шахсга нисбатан ЖКнинг 278[8]-моддасининг иккинчи қисми “а” банди билан жазо қўллаш қанчалик одиллик принципига тўғри келиши зарурлигини ўйлаб кўришимиз даркор.

Францияда рецидив (такрорийлик) сифатида жазони оғирлаштириш фақат ўхшаш (молиявий) жиноятлар бўйича олдин судланганлик ҳолатидагина қўлланилади[291], **Буюк Британияда** оғирлаштирувчи ҳолат сифатида олдинги судланганлик фақат янги содир этилган жиноятнинг объектига мос келса (nexus) инобатга олинади[292], **АҚШда** мақоми фақат оғир зўравонлик ёки йирик наркотик жиноятлари учун қўлланилади, крипто-жиноятлар бунга кирмайди[293], **Сингапурда** узайтирилган қамоқ жазоси

[286] https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995-25444.
[287] https://dre.pt/dre/detalhe/decreto-lei/433-1982-322135.
[288] https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1981-11-24;689.
[289] https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/l7492.htm.
[290] https://www.bcn.cl/leychile/navegar?idNorma=1125633.
[291] https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006417325.
[292] https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2020/17/contents.
[293] https://www.ussc.gov/guidelines/2023-guidelines-manual/annotated-2023-chapter-4.

(corrective training) фақат муайян турдаги оғир жиноятларни бир неча бор содир этган шахсларга нисбатан қўлланади[294], **Австралияда** “Habitual criminal” концепцияси иқтисодий қоидабузарликларга нисбатан эмас, оғир тоифадаги жиноятларга нисбатан татбиқ этилади[295];

10) Жиноят кодексининг 10-моддасига асосан, қилмишида жиноят таркибининг мавжудлиги аниқланган ҳар бир шахс жавобгарликка тортилиши шартлиги ва ушбу Кодекснинг XII бобида жавобгарликдан озод қилишнинг турлари назарда тутилган. Бироқ, ЖКнинг 278^8-моддасининг тўртинчи қисмида тайёргарлик кўрилаётган ёки содир этилаётган жиноят ҳақида ўз ихтиёри билан арз қилган ва уни очишга фаол ёрдам берган шахс жавобгарликка тортилмаслиги бўйича янги тури белгиланиши Жиноят кодексининг умумий қоидаларига зид саналади. Шу сабабли ушбу рағбатлантирувчи нормани ҳуқуқий жиҳатдан қайта кўриб чиқиш керак.

Германияда жиноят ишини тугатиш ва жавобгарликдан озод қилиш нормалари Махсус қисмда эмас, фақат Процессуал кодекс ва Умумий қисмда ягона асосда тартибга солинади[296], **Буюк Британияда** гувоҳлик бериш ёки ёрдам бериш эвазига иммунитет олиш нормалари алоҳида моддаларда эмас, умумий қонун ҳужжати асосида марказлашган[297], **Канадада** иқтисодий жиноятлар бўйича жавобгарликдан озод қилиш барча иқтисодий жиноятлар учун умумий бўлимда мустаҳкамланган[298], **Австралияда** айбни тан олиш ва ҳамкорлик учун жазодан озод қилиш модданинг ичида эмас, прокуратуранинг ягона процессуал сиёсати билан тартибга солинади[299], **Янги Зеландияда** жиноий жавобгарликдан озод қилиш асослари алоҳида жиноятлар таркибидан чиқарилиб, умумий қоидалар доирасига ўтказилган[300];

11) Жиноят кодексининг 9-моддаси талабига асосан, шахс қонунда белгиланган тартибда айби исботланган ижтимоий хавфли қилмишлари учунгина жавобгар бўлади. Башарти техник жиҳатдан ЖКнинг 278^8-моддасидаги ҳаракатлар шахснинг эҳтиётсизлиги, шу жумладан, бепарволиги ёки ўзига ўзи ишониши оқибатида содир этилса, ушбу вазиятда техниканинг етарлича замонавий ва мукаммал эмаслиги оқибатида қонунга хилоф равишда крипто-актив олинса ёки ўтказилиб кетилса, ушбу вазиятда, шахсни айблаш қанчалик тўғри бўлиши мумкинлиги бўйича зиддият мавжуд.

Буюк Британияда компьютер тизимларидаги ҳаракатлар фақатгина “intentional” (қасддан) амалга оширилгани исботлансагина жиноят ҳисобланади[301], **АҚШда** тизимдан рухсатсиз ёки хато туфайли фойдаланиш жиноят эмас, бунинг учун “knowingly and with intent to defraud” (била туриб ва фирибгарлик ниятида) бўлиши шарт[302], **Канадада** технологик хатоликлар оқибатидаги ҳаракатлар эмас, фақат “fraudulently and without colour of right”

---

[294] https://sso.agc.gov.sg/Act/PC1871.
[295] https://www.legislation.gov.au/Details/C2023C00185.
[296] https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html#p1295.
[297] https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/15/contents.
[298] https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/page-113.html.
[299] https://www.cdpp.gov.au/prosecution-process/prosecution-policy.
[300] https://www.legislation.govt.nz/act/public/2011/0081/latest/DLM3359962.html.
[301] https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/section/1.
[302] https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1030.

(фирибгарлик йўли билан) қилинган ҳаракатлар жазоланади[303], **Австралияда** компьютер жиноятларида айбдорнинг ҳаракатлари устидан назорати (voluntariness) ва нияти тўлиқ исботланиши процессуал мажбуриятдир[304], **Сингапурда** техник носозлик ёки тармоқдаги эҳтиётсизлик туфайли содир бўлган ҳодисалар жиноят эмас, инцидент сифатида техник кўриб чиқилади[305];

12) ташкилотлар учун энг хавфли душман ташқи эмас, балки ички душман бўлиб, ходим ўзининг иш берувчиси билан ўзаро низога бориб, ишдан кетиши натижасида у ўч олиш мақсадида жуда кўп миқдордаги маблағлар ҳисобига тайёрланган тизимга мантиқий бомбалар қўйиш оқибатида ЖКнинг 278^8-моддасига мувофиқ қонунга хилоф равишда крипто-активларни олиш ҳаракати содир этилган бўлса ва аслида бу ҳолатга иш берувчи ўз вақтида киберхавфсизлик нуқтаи назаридан эътибор қилиши зарур бўлган ҳолат бўлса, ушбу вазиятда иш берувчи айбдор бўлиши ёки бўлмаслиги номаълум бўлиб қолган.

Буюк Британияда “unauthorised acts with intent to impair”, яъни зарар етказиш ниятида рухсатсиз ҳаракатлар нормаси орқали мантиқий бомба ўрнатган ходимни тўғридан-тўғри жазолайди, лекин корпоратив жавобгарликни ажратади[306], **Канадада** ходимлар томонидан тизимга қасддан зарар етказиш (мантиқий бомбалар) маълумотларга шикаст етказиш жинояти сифатида компания эмас, шахснинг ўзига юкланади[307], **Японияда** тизимдан ўч олиш мақсадида фойдаланиш тижорат сирини ва тизим бутунлигини бузиш сифатида ходимнинг шахсий жиноий жавобгарлигига сабаб бўлади[308], **Нидерландияда** ички тармоққа кириш ҳуқуқига эга бўлган ходимнинг ваколатдан ташқари ҳаракатлари мустақил кибержиноят ҳисобланади[309], **Швейцарияда** маълумотларни рухсатсиз ўзгартириш ёки тизимга мантиқий бомба киритиш фақат ҳаракатни бевосита амалга оширган шахснинг жиноятидир[310];

13) ЖК 278^8-модданинг жазо қисмидаги асосий муаммо жазо тизимининг қилмишга нисбатан номутаносиблиги, енгиллиги ва нотўғри эканлиги билан характерланади. Айбдорнинг қасддан ҳаракати оғир оқибатларга олиб келса, шахс, жамият ва давлат манфаатларига жиддий хавф вужудга келса, ушбу вазиятда вужудга келган хавф учун айбдорга нисбатан жуда енгил жазо турлари бўлган ахлоқ тузатиш ишлари ёки озодликни чеклаш жазоларининг қўлланилиши уларнинг ушбу жазо турларидан қочиб қолишига ёки жазо миқдорларининг енгиллиги уларнинг бошқа жиноят содир этиши орқали ушбу жазони ўташда суистеъмолчиликлар вужудга келишига тўлиқ шароит яратиши мумкин. **Францияда** ахборот тизимларига ҳужум ва рақамли активларни ноқонуний эгаллаш учун тўғридан-тўғри 5 йилгача қамоқ жазоси

---

[303] https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/page-44.html#h-123497.
[304] https://www.legislation.gov.au/Details/C2017C00235.
[305] https://sso.agc.gov.sg/Acts-Supp/9-2018/.
[306] https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/section/3.
[307] https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/page-54.html#h-125026.
[308] https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3196.
[309] https://wetten.overheid.nl/jci1.3:c:BWBR0001854&boek=Tweede&titeldeel=V&artikel=138ab.
[310] https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/54/757_781_799/en#art_143_bis.

тайинланади[311], **Германияда** жиноят оғир оқибатларга олиб келса (жуда кўп миқдорда), озодликни чеклаш эмас, 1 йилдан 10 йилгача қамоқ жазоси кафолатланади[312], **Жанубий Кореяда** тармоқ тизимларига хавф туғдирувчи молиявий жиноятлар учун фақат қамоқ ва йирик миқдордаги жарима белгиланган[313], **Австралияда** ахборот тизимларига таҳдид ва ноқонуний рақамли операциялар учун максимал 10 йил қамоқ жазоси тайинланади (енгил жазолар чиқариб ташланган)[314], **Канадада** қурилмалар ёки кодлардан фойдаланиб содир этилган йирик рақамли ўғирликлар учун тўғридан-тўғри 10 йилгача қамоқ жазоси қўлланилади[315];

14) ЖКнинг 278^{8}-моддасидаги қилмиш ЖКнинг 278^{1}-278^{9}-моддалари билан ўзаро мантиқий боғлиқ бўлиши зарурлиги инобатга олинмаган. **Буюк Британияда** кибержиноятлар алоҳида-алоҳида эмас, балки Computer Misuse Act доирасида ягона мантиқий кетма-кетликда таснифланган[316], **АҚШда** кодларни бузиш, тизимга кириш ва рақамли активни ўғирлаш ягона кибержиноятлар бобида ўзаро боғланган[317], **Австралияда** Criminal Code Act нинг Part 10.7. Компьютер жиноятлари бўлимида рухсатсиз киришдан тортиб рақамли маълумотни ўғирлашгача бўлган нормалар ягона тизимга солинган[318], **Жанубий Кореяда** барча рақамли ва кибержиноятлар Жиноят кодексида эмас, балки алоҳида домен сифатида бир бирини тўлдирувчи махсус қонунлар (Network Act) доирасида бирлаштирилган[319], **БААда** барча турдаги кибермакон билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар, шу жумладан крипто-активлар, ягона мантиқий бобда тизимлаштирилган[320];

15) ЖКнинг 278^{8}-моддасида назарда тутилган қилмиш хизмат мавқеидан фойдаланиб содир этилганлиги номаълум бўлиб қолганлиги сабабли амалда шу пайтга қадар ушбу қилмиш жиноятлар мажмуи сифатида айбдорнинг ҳаракатлари ЖКнинг 192^{11}-, 205-206-, 301-моддаларида назарда тутилган ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш ёки ваколат доирасидан четга чиқиш жиноятлари билан бирга квалификацияланиб келинмоқда ва бу эса, бир қилмиш учун икки хил жазо қўлланилишига сабаб бўлмоқда. Бу ҳолат эса, одиллик принципи талабларига зид саналади.

Францияда хизмат ваколатидан фойдаланиб ахборот тизимлари орқали содир этилган жиноятлар учун жиноятлар мажмуи қўлланилмайди, балки шу модданинг ўзида жазо оғирлашади[321], **Японияда** шахснинг ўз ваколатларидан (хизмат мавқеидан) фойдаланиб нотўғри маълумотлар киритиши ягона жиноят сифатида малакаланади[322], **Канада** қонунчилигига телекоммуникация

---

311 https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000030939441.
312 https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#p2520.
313 https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=53298&lang=ENG.
314 https://www.legislation.gov.au/Details/C2017C00235.
315 https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/page-44.html#h-123512.
316 https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/contents.
317 https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/part-I/chapter-47.
318 https://www.legislation.gov.au/Details/C2017C00235.
319 https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=53298&lang=ENG.
320 https://u.ae/en/about-the-uae/digital-uae/digital-laws-and-policies/cyber-security-law.
321 https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000030939462.
322 https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3581#je_pt2ch37at14.

ва ахборот тизимлари хизматларидан хизмат мавқеидан фойдаланиб ўғирлик қилиш алоҳида малакаловчи белги сифатида киритилган[323], **Австралияда** давлат ёки корпоратив ваколатлардан фойдаланиб содир этилган кибер-ўғирликлар учун мансаб жинояти эмас, балки компьютер жиноятининг оғирлаштирилган қисми қўлланади[324], **Жанубий Кореяда** хизмат мавқеидан фойдаланиб маълумотларни қайта ишлаш тизимига ёлғон маълумот киритиш орқали фойда олиш ягона модда доирасида оғирроқ жазоланади[325]. **Буюк Британияда** шахснинг мансаб ваколатини бузиши кибержиноятни амалга оширишнинг бир қисми бўлса, бу ҳаракат ягона жиноят (махсус норма) сифатида баҳоланади[326], **Сингапурда** агар хизмат ваколатини суиистеъмол қилиш молиявий кибержиноятнинг ажралмас қисми бўлса, улар бирлаштирилади ва энг оғир санкцияли махсус норма билан малакаланади[327], **Янги Зеландияда** битта ҳаракат (actus reus) ва битта оқибат учун турли моддалар доирасида мажмуан жазолаш ман этилади[328], **Жанубий Африкада** иқтисодий жиноятларни содир этишда хизмат мавқеи восита вазифасини ўтаса, у алоҳида мансаб жинояти сифатида эмас, балки асосий жиноят таркибида кўриб чиқилади[329].

Ўзбекистондаги юқоридаги ҳолат эса, қонун фойдаланувчилари ўртасида қилмишнинг турлича талқин қилинишига ва қонунни қўллаш жараёнида зиддиятларнинг вужудга келишига сабаб бўлмоқда. Амалиётда, қонун фойдаланувчилари мазкур жиноятнинг умумий қасд билан ўзаро боғлиқлиги жиҳатидан ўзаро фарқ қилишини тушунтириб ўтишади. Бироқ, бу ҳолатнинг қонунда аниқ акс эттирилмаганлиги кенг жамоатчиликнинг асосли эътирозларига сабаб бўлмоқда.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, мавжуд муаммони ҳал қилиш учун қуйидагилар таклиф этилади:

1) Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278^8-моддасини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

“**278^8-модда. Рақамли активлар билан қонунчиликка хилоф равишда фаолият юритиш**

Қонунчиликка мувофиқ рухсатнома ёки лицензия олиниши шарт бўлган рақамли активлар айланмаси соҳасидаги фаолиятни ушбу рухсатнома ёки лицензиясиз юритиш, муомаласи қонунчилик билан тақиқланган ёки чекланган рақамли активлар билан операцияларни ўтказиш ёхуд қонунчиликка хилоф равишда рақамли активлар билан боғлиқ тижорат фаолиятини амалга ошириш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, —

---

323 https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/page-41.html#docCont.
324 https://www.legislation.gov.au/Details/C2023C00185.
325 https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=52800&lang=ENG.
326 https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/44/part/10.
327 https://sso.agc.gov.sg/Act/CPC2010.
328 https://www.legislation.govt.nz/act/public/1990/0109/latest/DLM225527.html.
329 https://www.justice.gov.za/legislation/acts/1977-051.pdf.

базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваригача миқдорда жарима ёки бир йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) кўп миқдорда даромад олган ёки зарар етказган ҳолда;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки бир йилдан уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) жуда кўп миқдорда даромад олган ёки зарар етказган ҳолда;

б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб;

в) хизмат мавқеидан ёки ахборот тизимларига рухсатсиз кириш ваколатларидан фойдаланган ҳолда содир этилган бўлса, —

уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Мазкур моддада назарда тутилган жиноятнинг миқдорлари (кўп ва жуда кўп миқдор) транзакциянинг умумий ҳажми билан эмас, балки ноқонуний фаолият натижасида олинган соф даромад ёки давлатга, жисмоний ва юридик шахсларга етказилган ҳақиқий зарар миқдоридан келиб чиқиб ҳисобланади.

Ушбу моддада назарда тутилган жиноятни содир этган шахс, жиноят тугалланганлигидан қатъи назар, агар у ўз ихтиёри билан ҳокимият органларига ихтиёрий равишда хабар қилса, жиноий фаолиятни тўхтатишга, ушбу фаолият натижасида олинган активларни аниқлаш ва қайтаришда фаол ёрдам берса ҳамда етказилган зарарни тўлиқ қопласа, жиноий жавобгарликдан озод қилинади.

2) Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг VIII бўлимида:

“крипто-актив” атамаси чиқариб ташлансин;

қуйидаги мазмундаги “рақамли актив” атамаси билан тўлдирилсин:

“**рақамли актив** – яратилиш технологияси ва шаклидан қатъи назар, кибермуҳит, шу жумладан, кибермаконда сақланадиган, ўтказиладиган, айирбошланадиган ҳамда рақамли қийматга ёки муайян мулкий ҳуқуқларга эга бўлган ҳар қандай электрон ёзувлар ёки маълумотлар мажмуи”;

3) Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси[330]нинг 155^4-моддасини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

“**155^4-модда. Рақамли активлар билан қонунчиликка хилоф равишда фаолият юритиш**

Қонунчиликка мувофиқ рухсатнома ёки лицензия олиниши шарт бўлган рақамли активлар айланмаси соҳасидаги фаолиятни ушбу рухсатнома ёки лицензиясиз юритиш, муомаласи қонунчилик билан тақиқланган ёки чекланган рақамли активлар билан операцияларни ўтказиш ёхуд қонунчиликка хилоф равишда рақамли активлар билан боғлиқ тижорат фаолиятини амалга ошириш, —

[330] Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

рақамли-активларни ҳамда мазкур ҳуқуқбузарликларни содир этиш қуролларини мусодара қилиб, ўн беш суткагача маъмурий қамоққа олишга ёки ушбу Кодексга мувофиқ ўзига нисбатан маъмурий қамоқ қўлланилиши мумкин бўлмаган шахсларга базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма бараваридан ўттиз бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Ўша ҳаракатлар рақамли-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдерлари томонидан содир этилган бўлса, —

мансабдор шахсларга базавий ҳисоблаш миқдорининг ўттиз бараваридан қирқ бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.”.

Ушбу таҳрирнинг қабул қилиниши тўртта стратегик устуворликка хизмат қилади:

суд амалиётида қонунчилик нормаси бўйича турлича талқинлар хилма-хиллигини йўқотиб, ҳуқуқни қўллашда ягоналикни таъминлайди;

Жиноят кодексининг 278^8-моддасининг янги таҳрири фақат бугунги кун технологияларига эмас, балки келажакдаги тақсимланган реестрлар ва ахборот тизимларига ҳам мослашувчан бўлиб, қонунчиликни доимий янгилаш заруратини бартараф этади;

рағбатлантирувчи норма орқали давлат жиноятчини жазолашдан кўра, ноқонуний айлантирилган активларни аниқлаш ва зарарни қоплашга йўналтирилган иқтисодий самарадорликни биринчи ўринга қўяди;

“хавфли рецидивист” ва “такроран” каби эскирган, иқтисодий жиноятлар табиатига номувофиқ жазо чоралари олиб ташланиши орқали конституциявий адолат принципи таъминланади ва шахснинг технологик хатолари учун жиноий жавобгарликка тортилишининг олди олинади.

Таклиф этилаётган ўзгаришлар нафақат жиноят ҳуқуқи доктринасини бойитади, балки рақамли иқтисодиётни тартибга солувчи барқарор ва халқаро стандартларга мос келувчи янги қонунчилик базасини шакллантиради.

4.2-§. Майнинг фаолиятини қонунга хилоф равишда амалга ошириш учун жавобгарлик механизмини такомиллаштириш

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278[9]-моддасига асосан, аноним крипто-активлар майнинги билан шуғулланиш ёки белгиланган тартибни бузган ҳолда майнинг фаолиятини ва яширин майнингни амалга ошириш[331] жиноий жавобгарликка сабаб бўлади ва ушбу жиноятни кибералогия методи асосида қуйидагича юридик-техник таҳлил қилиш мумкин, хусусан:

1. Жиноятнинг асосий бевосита объекти – ахборот-коммуникация технологияларининг муҳофазаси, шу жумладан, ахборот ва киберхавфсизлик ҳамда майнингнинг қонуний муомаласи.

2. Жиноятнинг қўшимча бевосита объекти – жамият ва жамоат хавфсизлиги.

3. Жиноятнинг факультатив бевосита объекти – ўзга шахс (лар) ва давлат, шу жумладан, шахсларнинг ҳаёти, соғлиғи, шаъни, қадр-қиммати, мулк дахлсизлиги, тинчлик ва инсоният хавфсизлиги, бошқарув тартиби ва бошқалар;

4. Жиноят субъекти – 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс.

5. Жиноят субъектив томони – қасддан.

6. Жиноят объектив томони – аноним крипто-активлар майнинги билан шуғулланиш ёки белгиланган тартибни бузган ҳолда майнинг фаолиятини ва яширин майнингни амалга ошириш йўли билан содир этилади.

7. Жиноят мақсади – моддий ёки (ва) номоддий манфаат, ғаразли ёки бошқа паст ниятлар ва хк.

8. Жиноятнинг воситаси (қуроли) – ахборот-коммуникация технологиялари.

9. Жиноятнинг зарурий белгилари:

1) қилмишнинг ижтимоий хавфлилиги;

2) қилмишнинг ҳуқуққа хилофлилиги;

3) қилмишда айбнинг мавжудлиги;

4) қилмишнинг жазога сазоворлиги;

5) қилмишнинг қасддан содир этилганлиги;

6) жиноятнинг аноним крипто-активлар майнинги билан шуғулланиш ёки белгиланган тартибни бузган ҳолда майнинг фаолиятини ва яширин майнингни амалга ошириш йўли билан содир этилиши;

7) жиноят предмети майнинг саналади;

8) ушбу қилмишда аноним крипто-активлар майнинги билан шуғулланиш ёки белгиланган тартибни бузган ҳолда майнинг фаолиятини амалга ошириш учун айбдорнинг шундай қилмиши учун олдин маъмурий жазо қўлланилганидан кейин бир йил ичида худди шу қилмишни такроран содир этилиши зарурлиги;

---

[331] Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

9) алоқа;

10) ахборот;

11) кибермуҳит, шу жумладан, кибермакон;

12) ахборот-коммуникация технологиялари.

Ушбу белгиларнинг биронтаси мавжуд эмаслиги қилмишнинг жиноят эканлигини инкор этади.

10. Жиноятнинг тамомланиши –

1) аноним крипто-активлар майнинги билан шуғулланиш бошланган вақтдан;

2) белгиланган тартибни бузган ҳолда майнинг фаолиятини амалга ошириш бошланган вақтдан;

3) яширин майнингни амалга ошириш бошланган вақтдан бошлаб;

11. Жиноятнинг тузилишига кўра тури – формал таркибли жиноят.

12. Жиноятнинг ўз хусусияти ва ижтимоий хавфлилик даражасига кўра тури – ижтимоий хавфи катта бўлмаган, унча оғир бўлмаган жиноят.

13. Жазо тизимига кўра тури – ижтимоий хавфли қилмиши учун Жиноят кодексида жарима, ахлоқ тузатиш ишлари, озодликни чеклаш, озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган жиноятлар.

14. Жиноят предмети – крипто-актив, майнинг ускуналари, жумладан, ASIC қурилмалар, GPU ферма, дастурий таъминот, жумладан, mining software, mining pool хизматлари, инфратузилма, жумладан электр тармоғи, серверлар шу билан бирга, уларга боғлиқ бўлган ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмларидаги ахборот, электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари, ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банклари, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимлари, рақамли предметлар, жумладан, онлайн казино платформалари, betting сайтлар, мобил иловалар (gambling apps), ботлар (Telegram/Discord), молиявий элементлар жумладан, электрон пуллар (Click, Payme, crypto), виртуал балансlар, ставкалар (bets), дастурий таъминот, жумладан, gambling software, RNG (random generator) тизимлари, mirror сайтлар, шу билан бирга, матн, видео, аудио, мемлар, постлар, deepfake контент ва бошқа шаклдаги ахборот шунингдек, қуйидагилар ҳам жиноят предмети бўлиши мумкин:

1. Молиявий воситалар – нақдсиз пул, банк ўтказмалари, электрон ҳамёнлар орқали тўловлар (Payme, Click, PayPal, QIWI ва ҳ.к.), криптовалюта (Bitcoin, USDT, Ethereum ва бошқалар), онлайн тўлов тизимлари орқали маблағ, қимматли қоғозлар (акциялар, облигациялар), электрон сертификатлар, баланс тўлдириш (телефон, аккаунт, карта) ва хк.;

2. Рақамли активлар – лицензия калитлари (software key), онлайн сервис аккаунти, Premium обуна, домен номи, веб-сайтга эгалик, ижтимоий тармоқлардаги (Telegram, Instagram, YouTube ва бошқалар) каналлар ва гуруҳлар, NFT активлари, онлайн ўйин аккаунтлари, база маълумотлар, электрон контракт ҳуқуқи, NFTлар, ўйин ичидаги қимматбаҳо виртуал буюмлар (Skins, In-game currency) ва хк.;

3. Ахборот – махфий маълумот, тендер маълумотлари, мижозлар базаси, пароллар, давлат реестри маълумотлари, имтиёзли кириш ҳуқуқи, жумладан, тижорат ёки хизмат сири ҳисобланган маълумотларга имтиёзли кириш ҳуқуқини бериш, касб, хизмат сирлари, текширув натижаларини ўзгартириш ва хк.;

4. Номоддий манфаат – лавозимга тайинлаш, лойиҳада ғолиб қилиш, рейтингни ошириш, файлни ўчириб бериш, маъмурий, молиявий ёки жиноий жазодан қутқариш, солиқ ва бошқа тўловларни камайтириш, давлат ижтимоий буюртмасини бериш, рухсатнома чиқариш ва хк.;

5. Техника ва IT ресурслар – сервер ресурслари, хостинг, VPN кириш, Cloud аккаунт, дастур кодлари, дастурий таъминот лицензияси, API кириш ҳуқуқи, юқори қийматга эга бўлган тижорат дастурларига (масалан, киберхавфсизлик ёки дизайн дастурларига) умрбод ёки узоқ муддатли пуллик обуналарни олиб бериш ва хк.;

6. Аралаш шакллар – қимматбаҳо техника (ноутбук, смартфон ва хк.), онлайн орқали етказилган товар, электрон ваучер, крипто-ҳисоб очиш, тўловни учинчи шахс орқали амалга ошириш, жиноятчи учун бепул яратиб берилган веб-сайтлар, SMM хизматлари, пуллик дастурий таъминотларга лицензиялар ёки обуналар (Subscription), мансабдор шахс ёки унинг яқинлари учун бепул сервер майдони (Hosting) ажратиб бериш ёки веб-сайт ишлаб чиқиб, уни тарғиб қилиш (SMM/SEO) хизматларини бепул кўрсатиш, хизматчининг ижтимоий тармоқлардаги саҳифасини пуллик тарғиб қилиш (Boost), онлайн курслар ёки пуллик веб-сервисларга обуналарни (Premium subscription) совға қилиш ва хк.

15. Жиноятни содир этишнинг энг кўп усуллари:

1) телекоммуникация ёки интернет тармоғида намойишкорона;

2) телекоммуникация ёки интернет тармоғида жойлаштириш орқали;

3) ахборот-коммуникация технологияларидан жиноят қуроли ёки воситаси сифатида фойдаланиш натижасида.

Ушбу жиноят қуйидаги шаклларда содир этилиши мумкин, хусусан:

1) белгиланган тартибни бузган ҳолда майнинг (Illegal Mining). Масалан:

лицензиясиз фаолият. Мисол учун, Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги (ИЛМА) рўйхатидан ўтмасдан туриб, майнинг-фермалар ташкил этиш;

энергиядан яширин фойдаланиш. Мисол учун, майнинг қурилмаларини (ASIC-майнерлар ёки видеокарталар) электр тармоғига ҳисоблагичларни четлаб ўтган ҳолда ёки нотўғри тарифлар (аҳоли тарифи) бўйича улаш;

аноним тангалар майнинги. Мисол учун, Ўзбекистон ҳудудида тақиқланган, транзакциялари кузатилмайдиган крипто-активларни (масалан, Monero) қазиб олиш;

2) яширин майнинг (Cryptojacking). Масалан:

браузер майнинги. Мисол учун, веб-сайт кодига яширин JavaScript скриптларини жойлаштириш орқали фойдаланувчи шу сайтга кирганда, унинг компьютери билмасдан туриб хакер учун крипто-актив қазиб бериш;

магистрал серверлар саботажи. Мисол учун, давлат ёки хусусий ташкилотларнинг қувватли серверларига вирус (Miner-malware) юқтириш орқали уларнинг ресурсларидан яширинча фойдаланиш йўли билан содир этилиши мумкин.

Ушбу жиноятни фош этишда қуйидаги рақамли излар тўпланиши мумкин, хусусан:

1) тармоқ фаоллиги (Network Traffic). Мисол учун, майнинг қурилмалари доимий равишда майнинг пуллар (Mining Pools) билан маълумот алмашади, масалан, Stratum каби махсус протоколлар орқали амалга ошириладиган трафикни провайдер даражасида аниқлаш мумкин;

2) энергия истеъмоли логлари. Мисол учун, “ақлли” ҳисоблагичлар (ASKUE тизими) орқали электр энергиясининг кескин ва узлуксиз (суткасига 24 соат) юқори истеъмол қилиниши майнинг-ферманинг асосий физик изидир;

3) қурилма метамаълумотлари. Мисол учун, ASIC-майнерларнинг созламаларида (Dashboard) кўрсатилган ҳамён манзиллари, пул идентификаторлари ва иш вақти тамғалари;

4) скрипт излари. Мисол учун, веб-сайтлар кодида ёки операцион тизимнинг “авто-загрузка” қисмида қолган яширин майнинг кодлари.

Жиноятни фош этилиши учун қуйидаги экспертизалар ўтказилиши мумкин, хусусан:

1) суд-компьютер-техникавий экспертизаси майнинг қурилмаларидаги дастурий таъминотни, майнинг-пуллар (pools) билан боғлиқ рақамли изларни, аноним крипто-активлар (Monero, ZCash ва б.) майнинги учун мўлжалланган алгоритмларни ҳамда яширин майнинг (cryptojacking) мақсадида тизимга жойлаштирилган зарарли скриптлар ва ботнет-тармоқларнинг техник характеристикаларини, олиб қўйилган қурилма айнан майнинг учун мўлжалланганлигини, унда яширин майнинг дастурлари борлигини, қайси ҳамёнга маблағ тушганлигини;

2) суд-электротехникавий экспертизаси майнинг фермаларининг электр таъминоти тизимига уланиш схемаларини, қурилмаларнинг ҳақиқий энергия истеъмоли қувватини, электр тармоқларига юкламанинг техник ҳолатини ҳамда электр энергиясини ҳисобга олиш асбобларига кўрсатилган ташқи таъсир механизмини;

3) суд-иқтисодий экспертизаси ноқонуний майнинг натижасида истеъмол қилинган электр энергиясининг бозор қиймати ва давлатга етказилган моддий зарар миқдорини, майнинг фаолиятидан олинган крипто-активларнинг содир этилган вақтдаги курси бўйича иқтисодий наф ҳажмини;

4) суд-филологик экспертизаси майнинг ускуналарини ўрнатиш, созлаш ёки ноқонуний майнинг хизматларини кўрсатиш бўйича техник йўриқномалар, ёзишмалар ва реклама контентидаги ғаразли мақсадни ифодаловчи лингвистик белгиларни;

5) суд-психологик экспертизаси айбдорнинг майнинг фаолиятини яширин амалга оширишдаги қасд йўналишини, юқори технологик фойда олишга қаратилган психологик мотивларини ҳамда хизмат мавқеидан фойдаланиб содир этилган ҳаракатларнинг иродавий жиҳатларини;

6) ҳужжатларнинг суд-техникавий экспертизаси майнинг фаолияти учун рухсатномалар, электр таъминоти корхоналари билан тузилган сохта шартномалар, ускуналарнинг божхона ва техник ҳужжатларидаги реквизитларнинг ҳақиқийлигини;

7) видеоматериалларнинг суд экспертизаси майнинг фермалари жойлашган объектлардаги кузатув камералари ёзувларининг ҳаққонийлигини, ускуналарни ўрнатиш ёки уларга техник хизмат кўрсатиш жараёни акс этган тасвирлардаги воқелик деталларини;

8) суд-портрет экспертизаси майнинг қурилмаларига хизмат кўрсатаётган ёки яширин майнинг фермаларини ташкил этган ва видеотасвирга тушган шахсларнинг қиёфасини;

9) суд-фонографик экспертизаси майнинг фаолиятини мувофиқлаштириш ёки крипто-активларни нақдлаштириш бўйича оғзаки келишувлар акс этган аудиоёзувлардаги нутқ эгасини идентификация қилишни;

10) суд-бухгалтерия экспертизаси юридик шахс ҳудудида яширин майнинг амалга оширилганда, электр энергияси учун тўловларнинг харажатлар моддасида яширилишини ва молиявий ҳисоботлардаги номувофиқликларни;

11) металл буюмлари ва қотишмаларининг суд экспертизаси майнинг ускуналари (ASIC-майнерлар, видеокарталар) корпуслари ва деталларининг таркибини, уларнинг ишлаб чиқарилган сериявий рақамларини ва техник мутаносиблигини;

12) суд-хатшунослик экспертизаси крипто-ҳамёнларнинг Seed-фразалари, майнинг-пулларнинг созламалари ёки молиявий ҳисоб-китоблар ёзилган қўлёзма қайдлар ва имзоларнинг айнан қайси шахсга тегишли эканлигини аниқлайди;

16. Мавжуд муаммо – ЖКнинг 278^9-моддасида назарда тутилган жиноятнинг юридик-техник таҳлилини тўлиқ амалга оширишда бир қатор муаммолар мавжуд, хусусан:

1) майнинг амалга оширилиши учун жуда катта миқдорда энергия зарур бўлади, шу сабабли энергияни ўғирлаш, тармоққа ноқонуний уланиш ҳолати билан мазкур тоифадаги жиноят одатда бир вақтнинг ўзида содир этилади. Бироқ, умумий қасд нуқтаи назаридан олиб қарайдиган бўлсак, умумий қасд майнинг билан қонунга хилоф равишда шуғулланиш бўлганлиги учун ягона жиноят таркиби бўлган қилмиш учун бир нечта жавобгарликни назарда тутиш нотўғридир. Пленум қароридаги тушунтиришга кўра, шахс электр тармоқларига ноқонуний уланиш йўли орқали майнинг фаолиятини қонунга хилоф равишда амалга оширса, айбдор шахснинг ҳаракатлари ЖК 278^9 ва 169-моддаларининг тегишли қисмлари билан жиноятлар мажмуи тариқасида

квалификация қилиниши лозим[332]. Шунингдек, қонунчилик билан майнингни жорий этиш ва ривожлантириш крипто-активлар айланмаси соҳасини янада такомиллаштириш бўйича энг муҳим вазифага киритилган[333] ва ушбу вазиятда бир тарафдан ривожлантириш зарурлиги белгиланган соҳани иккинчи тарафдан чегаралаш ўзаро зиддиятларни вужудга келтириши мумкин. Қонунчиликка кўра, терговга қадар текширув, суриштирув ва дастлабки тергов органлари томонидан майнинг билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларни аниқлашда электр тармоқларига уланиш ва ундан фойдаланиш ҳолатлари ўрганиб чиқилиши ҳамда ҳуқуқий баҳо берилиши лозим[334]. Шу сабабли ушбу тушунтиришни тўғирлаш ва терговга қулайлик яратиш учун ЖК 278^9-моддасида ушбу қилмишни тармоққа қонунга хило равишда уланиш орқали содир этилиши бўйича зарурий квалификация белгисини қўшиш мақсадга мувофиқ деб биламиз;

2) жиноят моддасида ЖКнинг 278^9-моддасидаги қилмиш белгиланган тартибни бузиш орқали содир этилиши назарда тутилган, бироқ модда мазмунида ва диспозициясида “белгиланган тартибда” тушунчаси нимани англатиши номаълум бўлиб қолган. Қонунчилик билан крипто-активлар айланмаси соҳасидаги фаолият турига майнинг ҳам киритилган, майнинг бу ҳисоблаш операцияларини бажариш орқали маълумотларнинг тақсимланган реестрини юритиш, блокларнинг яхлитлигини яратиш ва тасдиқлаш фаолияти ҳисобланиши белгиланган, майнинг фақат юридик шахс томонидан қуёш фотоэлектр станциялари орқали ишлаб чиқарилган электр энергиясидан фойдаланган ҳолда амалга оширилиши, бироқ “Besqala Mining Valley” махсус майнинг зонаси ҳудудида амалга ошириладиган майнинг бундан мустасно эканлиги назарда тутилган[335], қоалверса, майнинг мажбурий рўйхатдан ўтказилиши, бироқ лицензияланадиган фаолият турига кирмаслиги, майнинг билан шуғулланувчи шахслар (майнерлар) қонунчилик ҳужжатларида белгиланган тартибда рўйхатдан ўтишлари шартлиги, майнерларни рўйхатдан ўтказиш фақат Интернет тармоғи орқали электрон шаклда амалга оширилиши, майнерлар ўз фаолиятини фақат рўйхатга олинган пайтда кўрсатилган манзилда, ёнғин хавфсизлиги ҳамда санитария нормалари ва қоидаларига риоя қилган ҳолда амалга ошириши лозимлиги белгиланган, майнерларга майнинг натижасида олинган крипто-активларни миллий крипто-биржалар ёки хорижий платформалар орқали, шу жумладан, тўғридан-тўғри шартномалар

---

[332] Ўзбекистон Республикаси Олий судининг “Ўзгалар мулкини ўғрилик, талончилик ва босқинчилик билан талон-торож қилиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида” 1999 йил 30 апрелдаги 6-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[333] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни ва крипто-активлар айланмаси соҳасини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 3 июлдаги ПҚ–3832-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[334] Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг 2024 йил 20 декабрдаги 44-сон, Бош прокуратуранинг 2024 йил 19 декабрдаги 14-сон ҳамда Истиқболли лойиҳалар миллий агентлигининг 2024 йил 18 декабрдаги 14-сон қарори (25.12.2024 й., рўй.: 3591-сон) билан тасдиқланган “Терговга қадар текширувни амалга оширишда ва жиноятларни тергов қилиш давомида аниқланган крипто-активларни олиб қўйиш, хатлаш, сақлаш ҳамда топшириш тартиби тўғрисида”ги йўриқнома // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[335] Вазирлар Маҳкамасининг 2024 йил 31 майдаги 319-сон қарори билан тасдиқланган Электр энергиясидан фойдаланиш қоидалари // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

бўйича, белгиланган тартибда сотиш ва (ёки) уларни бошқа крипто-активларга айирбошлаш ҳуқуқи берилиб, яширин майнингни амалга ошириш (махсус дастурий таъминотдан фойдаланиш орқали учинчи шахсларнинг ҳисоблаш қувватларида, уларга билдирмаган ҳолда ёки розилигисиз майнингни амалга ошириш бўйича фаолият) ва аноним крипто-активлар майнинги (анонимлик принципи бўйича ишлаётган крипто-активлар) тақиқланган. Демак, ушбу вазиятда, белгиланган тартибдаги ҳаракат Жиноят кодексининг 278^9-моддасида қонунчилик билан белгиланаётганлиги номаълум бўлиб қолган.

3) Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни ва крипто-активлар айланмаси соҳасини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 3 июлдаги ПҚ–3832-сон қарори билан майнинг билан шуғулланувчи шахсларнинг ягона энерготизимига ноқонуний уланиши ҳолатлари аниқланганда, уларга нисбатан белгиланган тариф 5 баробар ўсувчи коэффициент билан қўлланилиши белгиланган. Мазкур вазиятда, ягона қилмиш учун Жиноят кодексининг 169 ва 278^9-моддасига қўшимча равишда ушбу санкциянинг ҳам қўлланилиши Жиноят кодексидаги ҳеч ким айнан битта жиноят учун икки марта жавобгарликка тортилиши мумкин эмаслиги ҳақидаги нормага зид саналади;

4) қонунчилик билан майнер унга рухсатнома берилган вақтдан бошлаб майнингни амалга ошириши мумкинлиги белгиланиб, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида яширин майнингни, аноним крипто-активлар майнингини, рўйхатга олинган пайтда кўрсатилган манзилга мос келмайдиган манзилда майнингни амалга ошириш, майнингни рухсатномасиз амалга ошириш тақиқланган[336]. Бироқ, Жиноят кодексининг 278^9-моддасида фақатгина аноним крипто-активлар майнинги ва яширин майнинг билан шуғулланганлик учун жавобгарлик назарда тутилган. Ушбу вазиятда, рўйхатга олинган пайтда кўрсатилган манзилга мос келмайдиган манзилда майнингни амалга ошириш, майнингни рухсатномасиз амалга ошириш учун тегишли жиноий жавобгарлик белгиланмай қолган. Шу билан бирга, белгиланган тартибда лицензия олмасдан крипто-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдерлари фаолиятини амалга ошириш учун жавобгарлик белгиланганлигини ва майнинг ҳам крипто-актив билан боғлиқ соҳа эканлигини назарда тутилганлигини инобатга олсак, ушбу моддани қайта кўриб чиқиш мақсадга мувофиқлигини англашимиз мумкин;

5) амалдаги қонунчилик билан крипто-актив мулкий ҳуқуқ ҳисобланиб, маълумотларнинг тақсимланган реестридаги рақамли ёзувлар йиғиндиси бўлган қиймати ва эгасига эга эканлиги, крипто-активлар айланмаси соҳасидаги фаолият, хизматлар провайдерлари турлари, хизматлар

---

[336] Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг 2023 йил 20 сентябрдаги 68-сон буйруғи (29.09.2023 й., рўй.: 3461-сон) “Майнинг фаолиятини амалга ошириш учун рухсатнома бериш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

провайдерлари фаолиятига қўйиладиган лицензия талаблари ва шартлари[337], крипто-биржаларга қўшимча ҳуқуқлар[338], крипто-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдерлари фаолиятини лицензиялаш тартиби[339], крипто-биржада крипто-активлар савдоларини ташкил этиш ва амалга ошириш қоидалари[340], крипто-активлар айланмаси соҳасидаги фаолиятни амалга ошириш учун йиғимлар миқдорини, уларни тўлаш ва тақсимлаш тартиби[341], крипто-дўкон фаолиятини ташкил этиш ва амалга ошириш тартиби[342], Ўзбекистон Республикаси резидентлари томонидан крипто-активларни чиқариш, чиқаришни рўйхатдан ўтказиш ва муомалага киритиш тартиби[343], крипто-активлар айланмаси соҳасида тартибга солиш махсус режимида (“Тартибга солиш қумдони” махсус режимида) иштирокчиларни рўйхатдан ўтказиш, тажриба-синов лойиҳаларининг амалга оширилишини мониторинг қилиш, махсус режим иштирокчиларини мақомидан маҳрум қилиш ҳамда махсус режим иштирокчиларининг реестрини юритиш тартиби[344] белгиланиб, майнинг соҳаси янада ривожланмоқда. Бироқ, амалдаги қонунчиликда майнинг таърифи жуда қисқа маънода баён этилган бўлиб, унинг технология ривожи туфайли мазмуни ўзгариши мумкинлиги инобатга олинмаган ва бу эса, ушбу соҳада вужудга келаётган “латент” ҳуқуқбузарликлар сони кўпайишига замин яратиб, айб учун жазо муқарраплиги таъминланмаслигига сабаб бўлмоқда;

---

[337] Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг “Крипто-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдерлари фаолиятини амалга оширишга лицензиялар берилганлиги учун давлат божи миқдорларини белгилаш тўғрисида” 2024 йил 5 декабрдаги 100-сон буйруғи (17.12.2024 й., рўй.: 3584) // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[338] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида крипто-биржалар фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 2 сентябрдаги ПҚ–3926-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[339] Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг 2022 йил 14 июлдаги 32-сон буйруғи (15.08.20222 й., рўй.: 3380-сон) билан тасдиқланган “Крипто-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдерлари фаолиятини лицензиялаш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[340] Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг 2022 йил 18 июлдаги 33-сон буйруғи (15.08.2022 й., рўй.: 3379-сон) билан тасдиқланган Крипто-биржада крипто-активлар савдоларини амалга ошириш қоидалари // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[341] Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлигининг 2022 йил 30 августдаги 2-сон, Молия вазирлигининг 2022 йил 30 августдаги 45-сон, Давлат солиқ қўмитасининг 2022 йил 18 августдаги 2022-26-сон қарори (28.09.2022 й., рўй.: 3388-сон) билан тасдиқланган “Крипто-активлар айланмаси соҳасидаги фаолиятни амалга ошириш учун йиғимлар миқдорини белгилаш, уларни тўлаш ва тақсимлаш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[342] Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг 2022 йил 29 сентябрдаги 43-сон буйруғи (31.10.2022 й., рўй.: 3395-сон) Крипто-дўкон фаолиятини амалга ошириш қоидалари // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[343] Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг 2022 йил 24 ноябрдаги 61-сон буйруғи (28.11.2022 й., рўй.: 3397-сон) билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси резидентлари томонидан крипто-активларни чиқариш, чиқаришни рўйхатдан ўтказиш ва муомалага киритиш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

[344] Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг 2022 йил 28 декабрдаги 68-сон буйруғи (30.12.2022 й., рўй.: 3409-сон) билан тасдиқланган “Крипто-активлар айланмаси соҳасида тартибга солиш махсус режимида (“Тартибга солиш қумдони” махсус режими) иштирокчиларни рўйхатдан ўтказиш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

6) Ўзбекистон Республикаси Конституциясига асосан, давлат органлари томонидан инсонга нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқий таъсир чоралари мутаносиблик принципига асосланиши ва қонунларда назарда тутилган мақсадларга эришиш учун етарли бўлиши керак[345]. Бироқ, ЖКнинг 278^9-моддасидаги жарима жазосининг миқдорларига қарайдиган бўлсак, ушбу модданинг биринчи қисмидаги ҳаракат учун айбдорга қўлланиладиган жариманинг юқори чегараси базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараварини ташкил этган ҳолда, кўп миқдордаги электр энергиясининг ноқонуний сарфланиши ҳолати вужудга келадиган бўлса, айбдорга нисбатан қўлланиладиган мазкур жарима миқдори адолат принципи талабларига зиддир;

5) ЖКнинг 278^9-моддасининг тўртинчи қисмида тайёргарлик кўрилаётган ёки содир этилаётган жиноят ҳақида ўз ихтиёри билан арз қилган ва уни очишга фаол ёрдам берган шахс жавобгарликка тортилмаслиги ҳақида рағбатлантирувчи норма мавжуд. Бироқ, бу норма майнинг бу давомли жараён бўлганлиги учун у ишламайди. Шахс ушбу нормадан фақатгина ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар уни топиб келаётганини сезиб қолганда, жазодан қутулиш ва ускуналарини мусодарадан сақлаб қолиш учун суиистеъмол қилиши мумкин;

6) Жиноят кодексининг 278^9-моддасининг ўзига хос хусусиятларидан бири маъмурий преюдиция билан боғлиқ бўлиб, айбдор олдин Жиноят кодексининг 278^9-моддасининг биринчи қисмидаги крипто-активларни қонунга хилоф равишда олиш ҳаракати учун маъмурий жазо олган бўлса, кейин бир йил ичида ушбу ҳаракатни такроран содир этса, бу вазиятда, айбдорнинг ҳаракатлари ЖКнинг 278^8-моддасининг биринчи қисми билан квалификация қилинадими ёки учинчи қисми билан квалификация қилинадими ёҳуд маъмурий ҳуқуқбузарлик сифатида квалификация қилиниши бўйича турлича талқинларга сабаб бўлувчи ҳолат вужудга келган.

Айтайлик, ҳуқуқбузар олдин аноним крипто-активлар майнинги билан шуғулланиш ҳаракатини содир этганлиги учун маъмурий жазога тортилган эди, бу сафар у яширин майнингни амалга ошириш ёки белгиланган тартибни бузган ҳолда майнинг фаолиятини амалга ошириш ҳаракатини содир этса, ушбу шахснинг ҳаракатларини Жиноят кодексининг 278^9-моддасининг учинчи қисми билан, белгиланган тартибни бузган ҳолда майнинг фаолиятини амалга ошириш ҳаракати учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин такроран ушбу қилмишни содир этганлиги учун Жиноят кодексининг 278^9-моддасининг биринчи қисми билан жазо тайинлаш адолат мезонларига тўғри келмайди. Шу сабабли ушбу модда таҳририни қайта кўриб чиқиш даркор;

7) ЖКнинг 278^9-моддасининг учинчи қисми “а” бандида назарда тутилган ҳаракатлар хавфли рецидивист томонидан амалга оширилганлиги учун оғирлаштирувчи жазо назарда тутилган. Бироқ, ЖКнинг 34-моддаси талабига асосан, хавфли рецидивист оғир ёки ўта оғир жинояти учун жавобгарликка тортилган бўлиши керак ва ЖКнинг 278^9-моддасига назар

[345] Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

ташлайдиган бўлсак, ушбу жиноят тури оғир ёки ўта оғир жиноятлар тоифасига кирмайди. Бундай ҳолатда, бошқа тоифадаги жинояти учун хавфли рецидивистга айланган ва биринчи бор ЖКнинг 278^9-моддасида назарда тутилган қилмишни содир этган шахсга нисбатан ЖКнинг 278^9-моддасининг учинчи қисми “а” банди билан жазо қўллаш қанчалик одиллик принципига тўғри келиши зарурлигини ўйлаб кўришимиз даркор.

8) Жиноят кодексининг 10-моддасига асосан, қилмишида жиноят таркибининг мавжудлиги аниқланган ҳар бир шахс жавобгарликка тортилиши шартлиги ва ушбу Кодекснинг XII бобида жавобгарликдан озод қилишнинг турлари назарда тутилган. Бироқ, ЖКнинг 278^9-моддасининг тўртинчи қисмида тайёргарлик кўрилаётган ёки содир этилаётган жиноят ҳақида ўз ихтиёри билан арз қилган ва уни очишга фаол ёрдам берган шахс жавобгарликка тортилмаслиги бўйича янги тури белгиланиши Жиноят кодексининг умумий қоидаларига зид саналади. Шу сабабли ушбу рағбатлантирувчи нормани ҳуқуқий жиҳатдан қайта кўриб чиқиш керак.

9) Жиноят кодексининг 9-моддаси талабига асосан, шахс қонунда белгиланган тартибда айби исботланган ижтимоий хавфли қилмишлари учунгина жавобгар бўлади. Башарти техник жиҳатдан ЖКнинг 278^9-моддасидаги ҳаракатлар шахснинг эҳтиётсизлиги, шу жумладан, бепарволиги ёки ўзига ўзи ишониши оқибатида қўл остидаги ходим томонидан содир этилса, ушбу вазиятда электр тармоқларига ноқонуний уланиш оқибатида ЖКнинг 278^9-моддасида назарда тутилган қилмишни содир этилган қилмиш учун шахсни жавобгарликка тортиш мантиқан нотўғри саналади, ушбу вазиятда, ходимнинг жавобгарлиги масаласини ушбу модда билан ҳам ҳал қилишда бир қатор муаммолар мавжуд. Шу сабабли мазкур модда таҳририга аниқлик киритиш даркор;

10) ташкилотлар учун энг хавфли душман ташқи эмас, балки ички душман бўлиб, ходим ўзининг иш берувчиси билан ўзаро низога бориб, ишдан кетиши натижасида у ўч олиш мақсадида жуда кўп миқдордаги маблағлар ҳисобига тайёрланган тизимга мантиқий бомбалар қўйиш оқибатида ЖКнинг 278^9-моддасига мувофиқ қонунга хилоф равишда майнинг фаолияти билан шуғулланиш ҳаракати содир этилган бўлса ва аслида бу ҳолатга иш берувчи ўз вақтида киберхавфсизлик нуқтаи назаридан эътибор қилиши зарур бўлган ҳолат бўлса, ушбу вазиятда иш берувчи айбдор бўлиши ёки бўлмаслиги номаълум бўлиб қолган.

11) ЖК 278^9-модданинг жазо қисмидаги асосий муаммо жазо тизимининг қилмишга нисбатан номутаносиблиги, енгиллиги ва нотўғри эканлиги билан характерланади. Айбдорнинг қасддан ҳаракати оғир оқибатларга олиб келса, шахс, жамият ва давлат манфаатларига жиддий хавф вужудга келса, ушбу вазиятда вужудга келган хавф учун айбдорга нисбатан жуда енгил жазо турлари бўлган озодликни чеклаш жазоларининг қўлланилиши уларнинг ушбу жазо турларидан қочиб қолишига ёки жазо миқдорларининг енгиллиги уларнинг бошқа жиноят содир этиши орқали ушбу жазони ўташда суистеъмолчиликлар вужудга келишига тўлиқ шароит яратиши мумкин;

12) ЖКнинг 278^{9}-моддасидаги қилмиш ЖКнинг 278^{1}-278^{8}-моддалари билан ўзаро мантиқий боғлиқ бўлиши зарурлиги инобатга олинмаган;

13) ЖКнинг 278^{9}-моддасида назарда тутилган қилмиш хизмат мавқеидан фойдаланиб содир этилганлиги номаълум бўлиб қолганлиги сабабли амалда шу пайтга қадар ушбу қилмиш жиноятлар мажмуи сифатида айбдорнинг ҳаракатлари ЖКнинг 192^{11}-, 205-206-, 301-моддаларида назарда тутилган ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш ёки ваколат доирасидан четга чиқиш жиноятлари билан бирга квалификацияланиб келинмоқда ва бу эса, бир қилмиш учун икки хил жазо қўлланилишига сабаб бўлмоқда. Бу ҳолат эса, одиллик принципи талабларига зид саналади.

Ўзбекистондаги юқоридаги ҳолат эса, қонун фойдаланувчилари ўртасида қилмишнинг турлича талқин қилинишига ва қонунни қўллаш жараёнида зиддиятларнинг вужудга келишига сабаб бўлмоқда. Амалиётда, қонун фойдаланувчилари мазкур жиноятнинг умумий қасд билан ўзаро боғлиқлиги жиҳатидан ўзаро фарқ қилишини тушунтириб ўтишади. Бироқ, бу ҳолатнинг қонунда аниқ акс эттирилмаганлиги кенг жамоатчиликнинг асосли эътирозларига сабаб бўлмоқда.

Хорижий давлатлар тажрибасига назар ташлайдиган бўлсак, **Хитой** жиноят қонунчилигида крипто-активлар ва уларнинг инфратузилмаси билан боғлиқ ноқонуний фаолият умумий иқтисодий хавфсизликка таҳдид сифатида кўрилади. ХХР Жиноят кодексининг 225-моддаси ва Олий халқ суди тушунтиришларига кўра, давлат рухсатисиз йирик ҳажмда рақамли тизимларни юритиш ва бу жараёнда энергия ресурсларини ноқонуний ўзлаштириш алоҳида квалификация қилиниб, мулкий жазолар ва оғир озодликдан маҳрум қилиш санкциялари қўлланилади. Энергия ресурсини ўғирлаш рақамли инфратузилма жиноятининг таркибий қисми сифатида қамраб олинади[346].

Қозоғистон Республикаси Жиноят кодексига асосан, рақамли активлар инфратузилмасини лицензиясиз ва рухсатсиз юритганлик учун жавобгарликни назарда тутади. Қозоғистон тажрибасининг муҳим жиҳати шундаки, агар ушбу қилмиш муҳим инфратузилма объектларидан фойдаланган ҳолда ёки энергетика тизимига зарар етказиб содир этилса, у қатъий жиноий жазоланади ва мусодара чоралари кучайтирилган[347].

Эл-Сальвадор дунёда биринчи бўлиб биткоинни расмий тўлов воситаси сифатида тан олган ушбу давлатда рақамли активлар инфратузилмаси алоҳида қонун ҳужжатлари (Digital Assets Issuance Law) ва Жиноят кодексининг махсус нормалари билан тартибга солинади. Шахс давлат рўйхатидан ўтмасдан ёки яширин равишда рақамли тизимларни ташкил этса ва умумий тармоқдан ноқонуний энергия сарфласа, бу қилмиш иқтисодий диверсия сифатида баҳоланиб, жуда юқори мулкий санкциялар (фискал жарималар) тизими қўлланилади[348].

---

[346] http://en.npc.gov.cn.cdurl.cn/.
[347] https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226.
[348] https://www.asamblea.gob.sv/.

Россия Федерациясининг Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги кодекси (КоАП РФ) ва “Рақамли молиявий активлар тўғрисида”ги Федерал қонуни доирасида маъмурий ва жиноий жавобгарлик чегараси жуда қатъий белгиланган. Маъмурий кодексда фақатгина рўйхатдан ўтмаслик, ҳисобот бермаслик ва техник қоидаларни бузиш каби енгил ҳажмдаги ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарлик назарда тутилади. Агар рақамли активлар билан боғлиқ қонунбузарлик йирик миқдордаги зарар ёки тизимли яширин айланма босқичига ўтса, у тўғридан-тўғри РФ Жиноят кодексининг 171-моддаси (Ноқонуний тадбиркорлик) ва бошқа махсус моддаларига ўтказилади[349].

Беларусь Президентининг 2017 йилдаги 8-сонли “Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш тўғрисида”ги Декрети ва Маъмурий кодексига кўра, Юқори технологиялар парки (ПВТ) резидентлари бўлмаган шахслар томонидан рақамли активлар инфратузилмасини ноқонуний юритиш фақат дастлабки кичик ҳажмларда маъмурий жавобгарликка (мусодара ва жарима) сабаб бўлади. Профессионал ёки йирик ҳажмдаги яширин айланма ташкил этилиши биланоқ иш маъмурий органлардан тергов органларига жиноий таркиб сифатида оширилади[350].

Европа Иттифоқи доирасида рақамли ҳукумат ва крипто-лицензиялаш бўйича етакчи бўлган **Эстониянинг** “Жиноий даромадларни легаллаштириш ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисида”ги қонуни (Money Laundering and Terrorist Financing Prevention Act) ҳамда Маъмурий кодексида провайдерлик ва инфратузилма талабларини бузганлик учун маъмурий жазолар фақат тартибга солувчи (FiU) томонидан қўлланиладиган жарималар билан чекланади. Маъмурий босқичда қамоқ ёки йирик жиноий преюдиция элементлари йўқ, тизимли ёки яширин рақамли схемалар аниқланса, тўғридан-тўғри Эстония Жиноят кодекси (Penal Code) ишга тушади[351].

Юқоридагилардан келиб чиқиб, мавжуд муаммони ҳал қилиш учун қуйидагилар таклиф этилади:

1) Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278^9-моддасини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

“**278^9-модда. Рақамли активлар инфратузилмасини қонунга хилоф равишда юритиш ва ундан фойдаланиш**

Рақамли активларни қонунчиликка хилоф равишда яратиш, сақлаш, ҳисоблаш, транзакцияларни тасдиқлаш ёки тақсимланган маълумотлар реестрини юритиш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки бир йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

---

[349] http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102074273.
[350] https://president.gov.by/ru/documents/dekret-8-ot-21-dekabrja-2017-g-17716.
[351] https://www.riigiteataja.ee/en/akt/518012021001?leiaKehtiv.

Ўша ҳаракатлар:

а) кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) техник-дастурий инфратузилма ташкил этиб, яширин рақамли активларнинг муомаласини ташкил қилиш йўли билан;

в) такроран;

г) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

д) умумий фойдаланишдаги электр тармоқларига қонунчиликка хилоф равишда уланиш йўли билан содир этилган бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг уч юз бараваридан беш юз бараваригача миқдорда жарима бир йилдан уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда;

в) муҳим ахборот инфратузилмаси объектларидан фойдаланган ҳолда;

г) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган бўлса, —

уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Биринчи марта жиноят содир этган шахс, агар у жиноят аниқланган кундан эътиборан ўттиз кунлик муддатда етказилган моддий зарарнинг ўрнини тўлиқ қопласа ва рақамли активлар инфратузилмасини қонунийлаштирса жавобгарликдан озод қилинади.

2) Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси[352]нинг 155^5-моддасини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

“**155^5-модда. Рақамли активлар инфратузилмасини қонунга хилоф равишда юритиш ва ундан фойдаланиш**

Рақамли активларни қонунчиликка хилоф равишда яратиш, сақлаш, ҳисоблаш, транзакцияларни тасдиқлаш ёки тақсимланган маълумотлар реестрини юритиш, —

ҳуқуқбузарликни содир этиш қуролларини мусодара қилиб, беш суткагача маъмурий қамоққа олишга ёки ушбу Кодексга мувофиқ ўзига нисбатан маъмурий қамоқ қўлланилиши мумкин бўлмаган шахсларга базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма бараваридан ўттиз бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Аноним рақамли активлар муомаласини ташкил қилиш ёки улардан фойдаланиш, —

рақамли активларни ҳамда ҳуқуқбузарлик содир этиш қуролларини мусодара қилиб, мансабдор шахсларга базавий ҳисоблаш миқдорининг ўттиз бараваридан эллик бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Ушбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилган ҳуқуқбузарликни анча миқдорда содир этиш, —

---

[352] Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

ҳуқуқбузарликни содир этиш қуролларини мусодара қилиб, ўн суткагача маъмурий қамоққа олишга ёки ушбу Кодексга мувофиқ ўзига нисбатан маъмурий қамоқ қўлланилиши мумкин бўлмаган шахсларга базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.”.

Мазкур таҳрирдаги нормадан иборат қонуннинг қабул қилиниши аниқланган муаммолар бартараф этилишидан ташқари қуйидагиларга хизмат қилади, хусусан:

ЖКнинг 278^9 ва МЖтКнинг 155^5-моддалари ўртасидаги миқдор ва зарар мезонлари бўйича номутаносиблик бутунлай йўқолади, суд-тергов амалиётида “бир қилмиш учун икки марта жазоламаслик” (non bis in idem) принципи тўлиқ таъминланади;

электр энергиясини ўғирлаш ва рақамли инфратузилма яратиш ҳаракатларини бирлаштириш орқали тергов органлари қилмишни иккита модда (ЖКнинг 169- ва 278^9-модллари) билан сунъий равишда кўпайтириб, мажмуи тариқасида квалификация қилиш оворагарчилигидан қутулади;

лойиҳага киритилган 30 кунлик муддат ва қонунийлаштириш шарти жиноятни содир этган шахслар томонидан қонунни суиистеъмол қилишнинг олдини олади ва давлат бюджетига етказилган зарарнинг тез фурсатда қопланишини кафолатлайди;

жиноят таркибига “муҳим ахборот инфратузилмаси объектларидан фойдаланган ҳолда” деган оғирлаштирувчи ҳолатнинг киритилиши давлат органлари ва стратегик корхоналарнинг киберхавфсизлигини энг юқори даражада ҳуқуқий ҳимоя қилишга хизмат қилади.

ХУЛОСА

Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасига оид жиноятларнинг юридик-техник таҳлили ва одиллик принципининг қўлланилиши мавзусида кибералогия методи асосида тайёрланган тадқиқот иши бўйича қуйидагича хулоса қилинади:

I. Назарий юридик-техник жиҳатдан хулосалар

1. Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасига оид жиноятлар – давлатларнинг тегишли жиноят қонунчилиги билан тақиқланган ва жазо қўллаш таҳдиди бўлган, ахборот-коммуникация технологиялари, шу жумладан, ахборот технологиялари, телекоммуникация тармоғи ёки бошқа воситаларидан фойдаланиб, уларга нисбатан ёки уларнинг ёрдамида, кибермуҳит, шу жумладан, кибермаконда, кибермуҳит, шу жумладан, кибермакондан фойдаланиб ёки унинг ёрдамида, ахборот-коммуникация технологиялари тизимида, ундан фойдаланиб ёки унинг ёрдамида содир этиладиган айбли ижтимоий хавфли қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик);

2. Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасига оид жиноятлар қуйидаги турларга бўлинади:

кибержиноятлар;

ахборот технологиялари соҳасига оид жиноятлар;

ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятлар;

ахборот технологиялари ёрдамида содир этиладиган жиноятлар;

телекоммуникация ёки интернет тармоғи билан боғлиқ жиноятлар;

сунъий интеллект ва бошқа янги технологиялар билан боғлиқ жиноятлар.

3. Тадқиқот ишида Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг XX[1] боби Ахборот технологиялари соҳасига оид жиноятлар деб номланганлиги боис, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг фақатгина 278[1]-278[9]-моддаларидаги жиноятлар юридик-техник жиҳатдан таҳлил қилиниб, айб учун жазо муқаррарлигини таъминлаш бўйича доктринал фикрлар илгари сурилди;

4. Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасига оид жиноятларнинг юридик-техник таҳлилида ушбу жиноятларнинг элементлари, зарурий белгилари, уларни фош этиш учун зарур рақамли излар ва экспертиза турлари, хорижий тажриба ва амалдаги миллий қонунчиликни қайта кўриб чиқиш бўйича субъектив фикрлар баён қилинди;

5. Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасига оид жиноятларнинг бевосита объекти:

асосий бевосита объекти – ахборот-коммуникация технологияларининг муҳофазаси;

қўшимча бевосита объекти – ушбу Кодекснинг тегишли моддасидаги қўриқланадиган объектлар ва ахборот-коммуникация технологияларининг муҳофазаси;

факультатив бевосита объекти – ушбу Кодекснинг тегишли моддасидаги қўриқланадиган объектлар, шунингдек, улар билан бевосита ёки билвосита боғлиқ бўлган объектлар ва ахборот-коммуникация технологияларининг муҳофазаси;

6. Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасига оид жиноятларнинг объектив томони – Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг Махсус қисмидаги моддаларида ўз аксини топган;

7. Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасига оид жиноятларнинг субъекти – монография бўйича Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг фақатгина 278^1-278^9-моддаларидаги жиноятлар юридик-техник жиҳатдан таҳлил қилинганлиги боис, ушбу Кодекснинг 17-моддаси талабига асосан, **16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс;**

8. Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасига оид жиноятларнинг субъектив томони – монография бўйича Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг фақатгина 278^1-278^9-моддаларидаги жиноятлар юридик-техник жиҳатдан таҳлил қилинганлиги боис, мазкур жиноятлар **қасддан ёки эҳтиётсизликдан** содир этилиши мумкин, башарти улар кибержиноят кўринишида содир этилса, у доимо қасддан содир этилган бўлади;

9. Жиноят мақсади – **монография бўйича** Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг фақатгина 278^1-278^9-моддаларидаги жиноятлар юридик-техник жиҳатдан таҳлил қилинганлиги боис, мазкур жиноятлар ушбу моддаларда алоҳида кўрсатилган ҳоллардаги мақсадлар ҳамда моддий ёки (ва) номоддий манфаат, ғаразли ёки бошқа паст ниятлар, ўч олиш ва хк.

10. Жиноят воситаси (қуроли) – ахборот-коммуникация технологиялари.

11. Жиноятнинг зарурий белгилари:

1) қилмишнинг ижтимоий хавфлилиги;

2) қилмишнинг ҳуқуққа хилофлилиги;

3) қилмишда айбнинг мавжудлиги;

4) қилмишнинг жазога сазоворлиги;

5) қилмишнинг Жиноят кодекси тегишли моддасининг диспозициясида назарда тутилган мақсад, объект, ҳаракатлар, етказилган зарар ва бошқаларга боғлиқлиги ёки оидлиги;

6) қилмишнинг Жиноят кодекси тегишли моддасининг диспозициясида назарда тутилган тартибда содир этилиши зарурлиги;

7) алоқа;

8) ахборот;

9) кибермуҳит, шу жумладан, кибермакон;

10) ахборот-коммуникация технологиялари.

Ушбу белгиларнинг биронтаси мавжуд эмаслиги қилмишнинг жиноят эканлигини инкор этади.

12. Жиноятнинг тамомланиши – Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг Махсус қисми тегишли моддасида назарда тутилган вақтда ушбу жиноятлар тамомланади;

13. Жиноятнинг тузилишига кўра тури – моддий ёки (ва) формал ёҳуд аралаш таркибли жиноят.

14. Жиноятнинг ўз хусусияти ва ижтимоий хавфлилик даражасига кўра тури – ижтимоий хавфи катта бўлмаган, унача оғир бўлмаган жиноят.

15. Жазо тизимига кўра тури – ижтимоий хавфли қилмиши учун Жиноят кодексида жарима, ахлоқ тузатиш ишлари, мажбурий жамоат ишлари, озодликни чеклаш, озодликдан маҳрум қилиш, шу билан бирга, муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган жиноятлар.

16. Жиноят предмети – ҳар бир жиноятга қараб турлича бўлиши мумкин, мисол учун, ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банклари, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимлари, шу билан бирга уларга боғлиқ бўлган рақамли предметлар, жумладан, онлайн казино платформалари, betting сайтлар, мобил иловалар (gambling apps), ботлар (Telegram/Discord), молиявий элементлар жумладан, электрон пуллар (Click, Payme, crypto), виртуал балансlар, ставкалар (bets), дастурий таъминот, жумладан, gambling software, RNG (random generator) тизимлари, mirror сайтлар, шу билан бирга, матн, видео, аудио, мемлар, постлар, deepfake контент ва бошқа шаклдаги ахборот шунингдек, қуйидагилар ҳам жиноят предмети бўлиши мумкин:

1. Молиявий воситалар – нақдсиз пул, банк ўтказмалари, электрон ҳамёнлар орқали тўловлар (Payme, Click, PayPal, QIWI ва ҳ.к.), криптовалюта (Bitcoin, USDT, Ethereum ва бошқалар), онлайн тўлов тизимлари орқали маблағ, қимматли қоғозлар (акциялар, облигациялар), электрон сертификатлар, баланс тўлдириш (телефон, аккаунт, карта) ва хк.;

2. Рақамли активлар – лицензия калитлари (software key), онлайн сервис аккаунти, Premium обуна, домен номи, веб-сайтга эгалик, ижтимоий тармоқлардаги (Telegram, Instagram, YouTube ва бошқалар) каналлар ва гуруҳлар, NFT активлари, онлайн ўйин аккаунтлари, база маълумотлар, электрон контракт ҳуқуқи, NFTлар, ўйин ичидаги қимматбаҳо виртуал буюмлар (Skins, In-game currency) ва хк.;

3. Ахборот – махфий маълумот, тендер маълумотлари, мижозлар базаси, пароллар, давлат реестри маълумотлари, имтиёзли кириш ҳуқуқи, жумладан, тижорат ёки хизмат сири ҳисобланган маълумотларга имтиёзли кириш ҳуқуқини бериш, касб, хизмат сирлари, текширув натижаларини ўзгартириш ва хк.;

4. Номоддий манфаат – лавозимга тайинлаш, лойиҳада ғолиб қилиш, рейтингни ошириш, файлни ўчириб бериш, маъмурий, молиявий ёки жиноий жазодан қутқариш, солиқ ва бошқа тўловларни камайтириш, давлат ижтимоий буюртмасини бериш, рухсатнома чиқариш ва хк.;

5. Техника ва IT ресурслар – сервер ресурслари, хостинг, VPN кириш, Cloud аккаунт, дастур кодлари, дастурий таъминот лицензияси, API кириш ҳуқуқи, юқори қийматга эга бўлган тижорат дастурларига (масалан, киберхавфсизлик ёки дизайн дастурларига) умрбод ёки узоқ муддатли пуллик обуналарни олиб бериш ва хк.;

6. Аралаш шакллар – қимматбаҳо техника (ноутбук, смартфон ва хк.), онлайн орқали етказилган товар, электрон ваучер, крипто-ҳисоб очиш,

тўловни учинчи шахс орқали амалга ошириш, жиноятчи учун бепул яратиб берилган веб-сайтлар, SMM хизматлари, пуллик дастурий таъминотларга лицензиялар ёки обуналар (Subscription), мансабдор шахс ёки унинг яқинлари учун бепул сервер майдони (Hosting) ажратиб бериш ёки веб-сайт ишлаб чиқиб, уни тарғиб қилиш (SMM/SEO) хизматларини бепул кўрсатиш, хизматчининг ижтимоий тармоқлардаги саҳифасини пуллик тарғиб қилиш (Boost), онлайн курслар ёки пуллик веб-сервисларга обуналарни (Premium subscription) совға қилиш ва хк.

17. Жиноятни содир этишнинг энг кўп усуллари:

1) телекоммуникация ёки интернет тармоғида намойишкорона;

2) телекоммуникация ёки интернет тармоғида жойлаштириш орқали;

3) ахборот-коммуникация технологияларидан жиноят қуроли ёки воситаси сифатида фойдаланиш натижасида.

Ҳар бир жиноят бўйича жиноятни содир этиш шакллари турлича бўлиши мумкин!

18. Жиноятни фош этиш учун зарур бўладиган рақамли излар – монография бўйича Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг фақатгина 278^1-278^9-моддаларидаги жиноятлар юридик-техник жиҳатдан таҳлил қилинганлиги боис, мазкур жиноятларни фош қилиш учун рақамли излар турлича бўлиши мумкин.

19. Жиноятни фош этиш учун ўтказиладиган экспертиза турлари – монография бўйича Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг фақатгина 278^1-278^9-моддаларидаги жиноятлар юридик-техник жиҳатдан таҳлил қилинганлиги боис, мазкур жиноятлар учун ўтказилиши зарур бўладиган экспертизалар турлича бўлиши мумкин ва улар ҳар бир жиноятнинг умумий ва махсус хусусиятларига боғлиқдир.

20. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси ва Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексидаги замон талабларига жавоб бермайдиган тор доирадаги тушунча ва атамаларни унификация қилиш, иккала кодексга ҳам «ахборот-коммуникация технологиялари», «ахборот-коммуникация тизими», «ахборот-коммуникация тармоғи», «уларнинг таркибий қисмлари» ва «рақамли ахборот» каби универсал криминологик дефинициялярни киритиш орқали қонунчилик нормаларини мувофиқлаштириш лозим.

21. Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги қилмишларнинг ижтимоий хавфлилик даражасини тўғри дифференциация қилиш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси ва Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси ўртасида тизимли **маъмурий преюдиция** институтини тўғри йўлга қўйиш ҳамда шундан келиб чиққан ҳолда иккала кодекснинг тегишли нормаларига мутаносиб ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш зарур.

22. Ахборот-коммуникация технологиялари, тизимлари, тармоқлари ва улардаги ахборот билан боғлиқ жиноятлар, шунингдек, ушбу соҳадаги бошқа турдош жиноий қилмишлар учун амалда назарда тутилган санкциялар тизими жиноят ҳуқуқининг одиллик принципига тўлиқ мос келмайди. Шу сабабли,

жазо тизимини ҳар бир қилмишнинг хусусияти, рақамли оқибатлари ва ижтимоий хавфлилик даражасини инобатга олган ҳолда қайта кўриб чиқиш ва такомиллаштириш мақсадга мувофиқ.

23. Илгари бошқа турдаги жиноятларни содир этган шахслар томонидан ахборот-коммуникация технологиялари, тизимлари, тармоқлари, уларнинг таркибий қисмлари ва ундаги ахборот билан боғлиқ жиноий қилмишлар такроран содир этилган ҳолларда, ушбу субъектларга нисбатан тайинланадиган жазоларни индивидуаллаштириш мезонларига қонунчилик даражасида аниқлик киритилиши даркор.

24. Қонунчиликда шахснинг “хавфли рецидивист” деб топилганлиги умумий ижтимоий хавфлиликни ифодаласа-да, агар у ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги жиноятни ўз ҳаётида биринчи маротаба содир этаётган бўлса, ушбу қилмишни Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси Махсус қисмининг тегишли моддалари диспозициясида автоматик тарзда квалификацияни оғирлаштирувчи ҳолат (белги) сифатида баҳолаш жиноий-ҳуқуқий квалификация принципларига зид ҳисобланади ва бундай амалиётдан воз кечиш лозим.

II. Амалий юридик-техник хулосалар

1. Монография бўйича Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг фақатгина 278^1-278^9-моддаларидаги жиноятлар юридик-техник жиҳатдан таҳлил қилинганида ушбу моддалар таҳрири бугунги кун талабларига умуман мувофиқ келмаслиги аниқланди.

2. Монография бўйича Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг фақатгина 278^1-278^9-моддаларидаги жиноятлар юридик-техник жиҳатдан таҳлил қилинганида Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 155-155^1, 155^4-155^5-моддалари таҳрири бугунги кун талабларига умуман мувофиқ келмаслиги аниқланди.

3. Монография бўйича Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278^1-278^9-моддалари ва Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 155-155^1, 155^4-155^5-моддалари таҳрири қуйидаги таҳрирда баён этилиши мақсадга мувофиқлиги аниқланди:

1) Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278^1-278^9-моддаларини қуйидаги таҳрирда баён этиш:

“**278^1-модда. Ахборотлаштириш тўғрисидаги қонунчиликни бузиш**

Ахборотлаштириш тўғрисидаги қонунчиликни бузиш, яъни ушбу кодексда назарда тутилган ҳоллардан ташқари белгиланган ҳимоя чораларини кўрмаган ҳолда ахборот-коммуникация тизимлари, маълумотлар базалари ва банкларини, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимларини яратиш, жорий этиш ва улардан фойдаланиш ҳамда ахборот тизимларидан рухсат билан фойдаланиш фуқароларнинг ҳуқуқларига ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар етказилишига сабаб бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг тўрт юз бараваридан олти юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда содир этилган бўлса, —

беш йилдан етти йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг биринчи ва иккинчи қисмидаги қилмишлар муҳим ахборот инфратузилмасига нисбатан содир этилган бўлса, —

етти йилдан ўн йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Етказилган моддий зарарнинг ўрни икки ҳисса қопланган тақдирда озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо жарима жазоси билан алмаштирилади.

278[2]-модда. Ахборот-коммуникация тизимига рухсатсиз кириш ёки ундаги ахборотдан қонунга хилоф равишда фойдаланиш

Ахборот-коммуникация тизимига ёки тармоққа ёҳуд унинг таркибий қисмига белгиланган ҳимоя чораларини четлаб ўтган ҳолда, рухсатсиз кириш ёхуд улардаги ахборотдан қонунга хилоф равишда фойдаланиш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, бир йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар ахборот-коммуникация тизимлари, тармоқлари ёхуд уларнинг таркибий қисмлари ишининг бузилишига, тўхтатилишига ёки тўсиб қўйилишига, шунингдек, улардаги ахборотнинг йўқ қилинишига, модификациялаштирилишига, эгасизлантирилишига, ундан нусха кўчирилишига ёхуд унинг қонунга хилоф равишда қўлга киритилишига ёки ўзга шахсга ўтказилишига, шу жумладан, узатилишига, тарқатилишига сабаб бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан икки юз бараваригача миқдорда жарима ёки бир йилдан уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, бир йилдан уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг биринчи ёки иккинчи қисмида назарда тутилган ҳаракатлар:

а) кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;

г) хизмат мавқеидан ёки ахборот-коммуникация тизимига кириш бўйича имтиёзли ҳуқуқдан фойдаланган ҳолда;

д) ғаразли ёки бошқа паст ниятларда содир этилган бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг икки юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилдан уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб;

в) муҳим ахборот инфратузилмаси объектларига нисбатан;

г) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлса, —

беш йилдан саккиз йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Етказилган моддий зарарнинг ўрни икки ҳисса қопланган тақдирда озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо жарима жазоси билан алмаштирилади.

278[3]-модда. Ахборот-коммуникация тизими ёки тармоғига рухсатсиз кириш ёки ундаги ахборотдан қонунга хилоф равишда фойдаланиш учун мўлжалланган воситаларни олиб кириш, олиш, ўтказиш, сақлаш, тарқатиш, ташиш ёки жўнатиш, улардан фойдаланиш, эгалик қилиш ва улар билан бошқа ҳаракатларни содир этиш

Ахборот-коммуникация тизими ёки тармоғига рухсатсиз кириш ёки ундаги ахборотдан қонунга хилоф равишда фойдаланиш учун мўлжалланган воситаларни олиб кириш, олиш, ўтказиш, сақлаш, тарқатиш, ташиш, жўнатиш, улардан фойдаланиш, эгалик қилиш ёки улар билан бошқа ҳаракатларни содир этиш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, бундан ушбу Кодекснинг 278[6]-моддасида назарда тутилган ҳоллар мустасно —

базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, бир йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар ахборот-коммуникация тизимлари, тармоқлари ёхуд уларнинг таркибий қисмлари ишининг бузилишига, тўхтатилишига ёки тўсиб қўйилишига, шунингдек, улардаги ахборотнинг йўқ қилинишига, модификациялаштирилишига, эгасизлантирилишига, ундан нусха кўчирилишига ёхуд унинг қонунга хилоф равишда қўлга киритилишига ёки ўзга шахсга ўтказилишига, шу жумладан, узатилишига, тарқатилишига сабаб бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан икки юз бараваригача миқдорда жарима ёки бир йилдан уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, бир йилдан уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг биринчи ёки иккинчи қисмида назарда тутилган ҳаракатлар:

а) кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;

г) хизмат мавқеидан ёки ахборот-коммуникация тизимига кириш бўйича имтиёзли ҳуқуқдан фойдаланган ҳолда;

д) ғаразли ёки бошқа паст ниятларда содир этилган бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг икки юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилдан уч йилгача муайян ҳуқуқдан

маҳрум қилиб, уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб;

в) муҳим ахборот инфратузилмаси объектларига нисбатан;

г) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлса, —

беш йилдан саккиз йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Етказилган моддий зарарнинг ўрни икки ҳисса қопланган тақдирда озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо жарима жазоси билан алмаштирилади.

278[4]-модда. Ахборот-коммуникация тизими, тармоғи ва унинг таркибий қисмидаги ахборотнинг яхлитлигига қонунга хилоф тажовуз қилиш

Ахборот-коммуникация тизими ёки тармоғи ёҳуд унинг таркибий қисмидаги ахборотни қонунга хилоф равишда ўзгартириш, йўқ қилиш, бузиш, сохталаштириш, алмаштириш, шифрлаш, фойдаланиш имкониятини чеклаш ёки бошқа тарзда унинг яхлитлиги, ҳаққонийлиги ёки тўлиқлигига путур етказиш, шунингдек ушбу ахборотга била туриб ёлғон маълумотларни киритиш, агар бу ҳаракатлар фуқароларнинг ҳуқуқларига ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар етказилишига сабаб бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан икки юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;

г) хизмат мавқеидан ёки ахборот-коммуникация тизимига қонуний кириш ҳуқуқидан фойдаланган ҳолда;

д) ғаразли ёки бошқа паст ниятларда;

е) автоматлаштирилган дастурий воситалар, сунъий интеллект технологиялари ёки бошқа техник воситалардан фойдаланган ҳолда содир этилган бўлса, —

уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг биринчи ёки иккинчи қисмида назарда тутилган ҳаракатлар:

а) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб;

б) муҳим ахборот инфратузилмаси объектларига, давлат ахборот ресурсларига ёки давлат ахборот тизимларига нисбатан;

в) ўта хавфли рецидивист томонидан содир этилган бўлса;

г) инсон ҳаёти ёки соғлиғига, давлат хавфсизлигига, мудофаа қобилиятига, жамоат хавфсизлигига ёки иқтисодиётнинг муҳим тармоқларига

хавф туғдирган ёхуд бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлган ҳолда содир этилган бўлса, —

беш йилдан ўн йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Етказилган моддий зарарнинг ўрни икки ҳисса қопланган тақдирда озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо жарима жазоси билан алмаштирилади.

278^5-модда. Ахборот-коммуникация тизими, воситаси, тармоғи ёки унинг таркибий қисмининг ишлашига қонунга хилоф тажовуз қилиш

Ахборот-коммуникация тизими, воситаси, тармоғи ёки унинг таркибий қисмининг ишлашига қонунга хилоф равишда тажовуз қилиш, шикастлантириш, иш фаолиятини бузиш, шу жумладан, тўхтатиш, секинлаштириш, ўчириш, блоклаш ёки бошқа тарзда фойдаланиш имкониятига путур етказиш, маълумотларни киритиш, узатиш, ўчириш, ўзгартириш, шифрлаш ёки бошқа усуллар билан тизимнинг нормал ишлашига жиддий халақит бериш, агар бу ҳаракатлар фуқароларнинг ҳуқуқларига, қонун билан қўриқланадиган манфаатларига, давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар етказган бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг икки юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, икки йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;

г) хизмат мавқеидан ёки тизимга қонуний кириш ҳуқуқидан фойдаланган ҳолда;

д) ғаразли ниятда ёки бошқа паст ниятларда;

е) автоматлаштирилган дастурий воситалар, сунъий интеллект технологиялари ёки бошқа техник воситалардан фойдаланган ҳолда содир этилган бўлса, —

уч йилдан олти йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг биринчи ёки иккинчи қисмида назарда тутилган ҳаракатлар:

а) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб;

б) муҳим ахборот инфратузилмаси объектларига (энергетика, транспорт, соғлиқни сақлаш, банк, алоқа, мудофаа соҳаларига) нисбатан;

в) ўта хавфли рецидивист томонидан;

г) инсон ҳаёти ёки соғлиғига, давлат хавфсизлигига, жамоат хавфсизлигига, иқтисодиётнинг муҳим тармоқларига жиддий хавф туғдирган ёхуд бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлган ҳолда содир этилган бўлса, —

олти йилдан ўн йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Етказилган моддий зарарнинг ўрни икки ҳисса қопланган тақдирда озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо жарима жазоси билан алмаштирилади.

278[6]-модда. Ахборот-коммуникация тизими, воситаси, тармоғи, унинг таркибий қисми ёки ундаги ахборотга қонунга хилоф тажовуз қилишга қаратилган зарарли дастур ва дастурий воситаларни ишлаб чиқариш, фойдаланиш ва тарқатиш

Ахборот-коммуникация тизими, воситаси, тармоғи, унинг таркибий қисми ёки ундаги ахборотга қонунга хилоф тажовуз қилиш, шу жумладан, ундан фойдаланиш, унга қонунга хилоф равишда киришга қаратилган зарарли дастур ва дастурий воситаларни ишлаб чиқариш, фойдаланиш, тарқатиш, Ўзбекистон Республикасига олиб кириш —

базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар, ахборот-коммуникация тизими, воситаси, тармоғи, унинг таркибий қисмининг шикастланишига, иш фаолияти бузилишига, шу жумладан, тўхтатишига, секинлашига, ўчиб қолишига, блокланишига ёки бошқа тарзда фойдаланиш имкониятига путур етказса, улардаги ахборотнинг ўчиб кетиши, узатилиши, ўзгартирилиши, эгасизлантирилиши, шифрланиши ёки бошқача ишлов берилишига сабаб бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг уч юз бараваридан тўрт юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;

г) хизмат мавқеидан ёки тизимга қонуний кириш ҳуқуқидан фойдаланган ҳолда;

д) ғаразли ниятда ёки бошқа паст ниятларда;

е) автоматлаштирилган дастурий воситалар, сунъий интеллект технологиялари ёки бошқа техник воситалардан фойдаланган ҳолда содир этилган бўлса, —

уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб беш йилдан саккиз йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг биринчи-иккинчи қисмида назарда тутилган ҳаракатлар:

а) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб;

в) муҳим ахборот инфратузилмаси объектларига (энергетика, транспорт, соғлиқни сақлаш, банк, алоқа, мудофаа соҳаларига) нисбатан;

г) ўта хавфли рецидивист томонидан;

д) инсон ҳаёти ёки соғлиғига, давлат хавфсизлигига, жамоат хавфсизлигига, иқтисодиётнинг муҳим тармоқларига жиддий хавф туғдирган ёхуд бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлган ҳолда содир этилган бўлса, —

уч йил муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, саккиз йилдан ўн йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг иккинчи қисми, учинчи ва тўртинчи қисмларининг “а”-бандларида назарда тутилган етказилган моддий зарарнинг ўрни икки ҳисса қопланган тақдирда озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо жарима жазоси билан алмаштирилади.

278^{7}-модда. Ахборот-коммуникация тармоғидан қонунга хилоф равишда фойдаланиш

Ўрнатилган техник, дастурий ёки криптографик ҳимоя тизимларини четлаб ўтган ҳолда ахборот-коммуникация тармоғига уланиш, ундаги трафикни қонунга хилоф равишда йўналтириш ёки ўтказиш, шунингдек, мазкур ҳаракатларни амалга ошириш учун мўлжалланган ёки мослаштирилган дастур ва дастурий, аппарат ёки аппарат-дастурий воситалардан қонунга хилоф равишда фойдаланиш, сақлаш, уларнинг фаолият кўрсатиши учун шароитлар яратиш, ушбу Кодекснинг 278^{1}-278^{9}-моддаларида назарда тутилганидан ташқари бошқа қонунга хилоф ҳаракатларни бажариш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, бир йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар ахборот-коммуникация тизими, тармоғи ёки унинг таркибий қисмлари шикастланишига, ишининг бузилишига, тўхтатилишига, секинлашишига, ўчиб қолишига, блокланишига, тўсиб қўйилишига, улардаги ахборот ёки трафикнинг йўқ қилинишига, модификациялаштирилишига, ўчиб кетишига, узатилишига, ундан нусха кўчирилишига, эгасизлантирилишига, шифрланиши ёки бошқача ишлов берилишига, қонунга хилоф равишда тутиб қолинишига, ўзга шахсга ўтказилишига ёки бошқа тарзда фойдаланиш имкониятига путур етказилишига сабаб бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан икки юз бараваригача миқдорда жарима ёки бир йилдан уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, бир йилдан уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг биринчи ёки иккинчи қисмида назарда тутилган ҳаракатлар:

а) кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;

г) хизмат мавқеидан ёки ахборот-коммуникация тармоғига имтиёзли кириш ҳуқуқи фойдаланиб;

д) ғаразли ёки бошқа паст ниятларда содир этилган бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг икки юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилдан уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб;

в) муҳим ахборот инфратузилмаси объектларининг ахборот-коммуникация тармоқларига нисбатан ёхуд улардан фойдаланиб содир этилган бўлса;

г) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлса,

беш йилдан саккиз йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Етказилган моддий зарарнинг ўрни икки ҳисса қопланган тақдирда озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазо жарима жазоси билан алмаштирилади.

278[8]-модда. Рақамли активлар билан қонунчиликка хилоф равишда фаолият юритиш

Қонунчиликка мувофиқ рухсатнома ёки лицензия олиниши шарт бўлган рақамли активлар айланмаси соҳасидаги фаолиятни ушбу рухсатнома ёки лицензиясиз юритиш, муомаласи қонунчилик билан тақиқланган ёки чекланган рақамли активлар билан операцияларни ўтказиш ёхуд қонунчиликка хилоф равишда рақамли активлар билан боғлиқ тижорат фаолиятини амалга ошириш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваригача миқдорда жарима ёки бир йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) кўп миқдорда даромад олган ёки зарар етказган ҳолда;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки бир йилдан уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) жуда кўп миқдорда даромад олган ёки зарар етказган ҳолда;

б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб;

в) хизмат мавқеидан ёки ахборот тизимларига рухсатсиз кириш ваколатларидан фойдаланган ҳолда содир этилган бўлса, —

уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Мазкур моддада назарда тутилган жиноятнинг миқдорлари (кўп ва жуда кўп миқдор) транзакциянинг умумий ҳажми билан эмас, балки ноқонуний фаолият натижасида олинган соф даромад ёки давлатга, жисмоний ва юридик шахсларга етказилган ҳақиқий зарар миқдоридан келиб чиқиб ҳисобланади.

Ушбу моддада назарда тутилган жиноятни содир этган шахс, жиноят тугалланганлигидан қатъи назар, агар у ўз ихтиёри билан ҳокимият органларига ихтиёрий равишда хабар қилса, жиноий фаолиятни тўхтатишга, ушбу фаолият натижасида олинган активларни аниқлаш ва қайтаришда фаол ёрдам берса ҳамда етказилган зарарни тўлиқ қопласа, жиноий жавобгарликдан озод қилинади.

278[9]-модда. Рақамли активлар инфратузилмасини қонунга хилоф равишда юритиш ва ундан фойдаланиш

Рақамли активларни қонунчиликка хилоф равишда яратиш, сақлаш, ҳисоблаш, транзакцияларни тасдиқлаш ёки тақсимланган маълумотлар реестрини юритиш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки бир йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатларлар:

а) кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) техник-дастурий инфратузилма ташкил этиб, яширин рақамли активларнинг муомаласини ташкил қилиш йўли билан;

в) такроран;

г) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

д) умумий фойдаланишдаги электр тармоқларига қонунчиликка хилоф равишда уланиш йўли билан содир этилган бўлса, —

базавий ҳисоблаш миқдорининг уч юз бараваридан беш юз бараваригача миқдорда жарима бир йилдан уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда;

в) муҳим ахборот инфратузилмаси объектларидан фойдаланган ҳолда;

г) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган бўлса, —

уч йилдан беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Биринчи марта жиноят содир этган шахс, агар у жиноят аниқланган кундан эътиборан ўттиз кунлик муддатда етказилган моддий зарарнинг ўрнини тўлиқ қопласа ва рақамли активлар инфратузилмасини қонунийлаштирса жавобгарликдан озод қилинади.”.

2) Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг VIII бўлимида:

“**крипто-актив**” атамаси чиқариб ташлансин;

қуйидаги мазмундаги “рақамли актив” атамаси билан тўлдирилсин:

“**рақамли актив** – яратилиш технологияси ва шаклидан қатъи назар, кибермуҳит, шу жумладан, кибермаконда сақланадиган, ўтказиладиган, айирбошланадиган ҳамда рақамли қийматга ёки муайян мулкий ҳуқуқларга эга бўлган ҳар қандай электрон ёзувлар ёки маълумотлар мажмуи”.

3) Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 155-155^{1}- ва 155^{4}-155^{5}-моддаларини бугунги кун талаблари асосида, қуйидаги таҳрирда баён этиш:

“155-модда. Ахборотлаштириш тўғрисидаги қонунчиликни бузиш

Ахборот тизимидан фойдаланишга рухсати бўлган шахснинг ушбу тизимдан фойдаланишнинг белгиланган қоидаларини бузиши компьютер ахборотининг йўқ қилиб юборилишига, тўсиб қўйилишига, модификациялаштирилишига, компьютер ускунаси ишлашининг бузилишига сабаб бўлса, —

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг беш бараваридан етти бараваригача, мансабдор шахсларга эса — етти бараваридан ўн бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Худди шундай ҳуқуқбузарлик махфий ахборот мавжуд бўлган ахборот тизимидан фойдаланиш вақтида ёки оз миқдорда зарар етказилган ҳолда, содир этилса —

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг етти бараваридан ўн бараваригача, мансабдор шахсларга эса — ўн бараваридан ўн беш бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Ушбу модданинг биринчи ва иккинчи қисмидаги ҳуқуқбузарлик кўп миқдоргача бўлган миқдорда зарар етказиш йўли билан содир этилган бўлса, —

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваридан юз бараваригача, мансабдор шахсларга эса — юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

155[1]-модда. Ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизликка оид қонунчиликни бузиш

Телекоммуникация ёки интернет тармоғида ёҳуд ундан фойдаланиб қонунга мувофиқ жавобгарликка сабаб бўладиган ҳаракатларни содир этиш, моддий ёки номоддий предметлар, маҳсулотлар, дастурий таъминот, дастурни намойиш қилиш, узатиш, сотиш, олиш, реклама қилиш, тарқатиш, ўтказиш, ахборотни жойлаштириш, тарқатиш ёҳуд шундай харакатлар содир этилишига йўл қўйиб бериш, жиноят аломатлари мавжуд бўлмаган тақдирда, –

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма баравари, мансабдор шахсларга эса – базавий ҳисоблаш миқдорининг ўттиз баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.

Ўзбекистон Республикаси муҳим ахборот инфратузилмаси объектларининг киберхавфсизлигини таъминлашга оид қонунчилик ёки техник жиҳатдан тартибга солиш соҳасидаги норматив ҳужжатлар талабларини бузиш, –

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг ўттиз баравари, мансабдор шахсларга эса — қирқ баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.

Ушбу модданинг биринчи ёки иккинчи қисмидаги ҳаракатлар жамоат тартибига ёки хавфсизлигига таҳдид солса, –

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг қирқ баравари, мансабдор шахсларга эса – базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.

Ахборот хавфсизлиги ва киберхавфсизликка оид қонун бузилишини бартараф этиш бўйича назорат қилувчи органнинг кўрсатмаларини бажармаслик, –

фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг ўттиз баравари, мансабдор шахсларга эса – базавий ҳисоблаш миқдорининг қирқ баравари миқдорида жарима солишга сабаб бўлади.

155[4]-модда. Рақамли активлар билан қонунчиликка хилоф равишда фаолият юритиш

Қонунчиликка мувофиқ рухсатнома ёки лицензия олиниши шарт бўлган рақамли активлар айланмаси соҳасидаги фаолиятни ушбу рухсатнома ёки лицензиясиз юритиш, муомаласи қонунчилик билан тақиқланган ёки чекланган рақамли активлар билан операцияларни ўтказиш ёхуд қонунчиликка хилоф равишда рақамли активлар билан боғлиқ тижорат фаолиятини амалга ошириш, —

рақамли-активларни ҳамда мазкур ҳуқуқбузарликларни содир этиш қуролларини мусодара қилиб, ўн беш суткагача маъмурий қамоққа олишга ёки ушбу Кодексга мувофиқ ўзига нисбатан маъмурий қамоқ қўлланилиши мумкин бўлмаган шахсларга базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма бараваридан ўттиз бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Ўша ҳаракатлар рақамли-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдерлари томонидан содир этилган бўлса, —

мансабдор шахсларга базавий ҳисоблаш миқдорининг ўттиз бараваридан қирқ бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

155[5]-модда. Рақамли активлар инфратузилмасини қонунга хилоф равишда юритиш ва ундан фойдаланиш

Рақамли активларни қонунчиликка хилоф равишда яратиш, сақлаш, ҳисоблаш, транзакцияларни тасдиқлаш ёки тақсимланган маълумотлар реестрини юритиш, —

ҳуқуқбузарликни содир этиш қуролларини мусодара қилиб, беш суткагача маъмурий қамоққа олишга ёки ушбу Кодексга мувофиқ ўзига нисбатан маъмурий қамоқ қўлланилиши мумкин бўлмаган шахсларга базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма бараваридан ўттиз бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Аноним рақамли активлар муомаласини ташкил қилиш ёки улардан фойдаланиш, —

рақамли активларни ҳамда ҳуқуқбузарлик содир этиш қуролларини мусодара қилиб, мансабдор шахсларга базавий ҳисоблаш миқдорининг ўттиз бараваридан эллик бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Ушбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилган ҳуқуқбузарликни анча миқдорда содир этиш, —

ҳуқуқбузарликни содир этиш қуролларини мусодара қилиб, ўн суткагача маъмурий қамоққа олишга ёки ушбу Кодексга мувофиқ ўзига нисбатан маъмурий қамоқ қўлланилиши мумкин бўлмаган шахсларга базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.”.

III. Якуний хулоса

Мазкур монографияда қайд этилган назарий ва амалий таклифларни **Ўзбекистон Республикасининг алоҳида Қонунини қабул қилиш** орқали амалиётга жорий этилиши:

1) монографияда илгари сурилган тор маънодаги “компьютер ахбороти” тушунчасидан кенг қамровли “ахборот-коммуникация тизимлари ва рақамли активлар” парадигмасига ўтиш концепцияси миллий жиноят

қонунчилигининг технологик бетарафлик принципини фундаментал тарзда кафолатлайди. Бу таклифнинг амалиётга татбиқ этилиши жиноят ҳуқуқи доктринасини муайян даврнинг техник воситалари (компьютер, сервер) доирасида чекланиб қолишдан қутқариб, уни квант ҳисоблаш тизимлари, марказлашмаган блокчейн муҳитлари ва келгуси асрларда пайдо бўладиган мутлақо янги рақамли субстанциялар даврида ҳам ўз ҳаётийлиги ва долзарблигини йўқотмайдиган кодификациялашган алгоритмик қалқонга айлантиради. Натижада, қонунчилик ижтимоий-технологик эволюциядан орқада қолмайди, балки уни олдиндан моделлаштириш орқали яқин беш юз йиллик рақамли маконнинг суверен ҳуқуқий чегараларини чизиб беради;

2) кибералогия методи асосида ишлаб чиқилган юридик-техник идентификация формулалари ва рақамли излар занжири (MACE вақт тамғалари, транзакция логлари, хэш-қийматлар аномалияси) суд ва тергов амалиётида субъектнинг айбини виртуал маконда математик аниқликда исботлаш тизимини шакллантиради. Бу механизм ҳуқуқни қўллаш амалиётида анъанавий ҳуқуқий нормаларнинг рақамли воқелик қаршисидаги ожизлигига барҳам бериб, суверен адолат тарозисини сунъий интеллект ва нейротармоқлар архитектураси талабларига мослаштиради. Тизим операторининг хатоси, оддий фуқаролик-ҳуқуқий низо ёки тизимли заифлик билан қасддан содир этилган кибердиверсия ўртасидаги чегараларнинг юридик-техник жиҳатдан аниқ ажратилиши тергов ва суд органлари томонидан йўл қўйиладиган терминологик ва квалификациявий хатоликларни нолга тенглаштиради ҳамда Жиноят кодексининг олий фундаментал устуни бўлган одиллик принципининг рақамли асрдаги мутлақ ижросини таъминлайди;

3) Жиноят ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекслар ўртасида киберҳуқуқбузарликларнинг ижтимоий хавфлилик мезонларини қайта тақсимлаш ва тизимли маъмурий преюдиция институтини жорий этиш давлатнинг жазолаш сиёсатини тубдан интеллектуаллаштиради. Рақамли макондаги формал қилмишлар ва тизим ишини вақтинчалик секинлаштириш (suppression) каби ҳаракатлар учун маъмурий ва жиноий жавобгарлик чегараларининг аниқ белгиланиши қонунчиликдаги барча зиддият ва ноаниқликларни бартараф этиб, ҳуқуқий бўшлиқларга бутунлай чек қўяди. Бу эса, ўз навбатида, кибермуҳитда жиноят учун жазонинг муқаррарлиги принципини конституциявий даражада мустаҳкамлаб, рақамли излар ва далилларнинг йўқотилиши ёки сохталаштирилиши хавфи мавжуд бўлган муҳитда давлатнинг тезкор ва адолатли ҳуқуқий реакция кўрсатиш имкониятини кафолатлайди;

4) муҳим ахборот инфратузилмаси (МАИ) объектларига, давлат бошқаруви, банк-молия ва стратегик тизимларга қарши қаратилган киберҳужумларни Жиноят кодексининг махсус моддасида алоҳида оғирлаштирувчи ҳолат сифатида квалификация қилиш ва улар учун дифференциациялашган оғир санкциялар тизимини ўрнатиш давлатнинг миллий хавфсизлик концепциясини янги босқичга олиб чиқади. Бунда оддий ахборот тизимига рухсатсиз кириш билан давлатнинг суверен барқарорлигига

таҳдид солувчи кибертеррорчилик ва диверсия ҳаракатлари орасидаги ижтимоий хавфлилик даражаси ижтимоий адолат мезонлари асосида тўғри мувозанатлаштирилади. Мазкур стратегик ёндашув келгуси асрларда глобал киберможаролар ва рақамли урушлар шароитида Ўзбекистон Республикасининг ахборот суверенитети ва жамоат хавфсизлигини ҳар қандай ташқи ва ички рақамли таҳдидлардан ҳимоя қила оладиган мустаҳкам ҳуқуқий пойдевор бўлиб хизмат қилади;

5) иш берувчи ва ташкилотнинг юқори имтиёзли ҳуқуққа эга бўлган ахборот-коммуникация технологиялари соҳаси мутахассислари (инсайдерлар) ўртасидаги меҳнат низоларининг оғир кибержиноятларга, хусусан, компьютер саботажи ва маълумотларни заҳарлаш (data poisoning) ҳаракатларига айланиб кетишининг олдини олувчи комплекс криминологик профилактика тизимининг яратилиши амалиётда корпоратив хавфсизликни тубдан ўзгартиради. Хизмат мавқеидан ёки имтиёзли кириш ҳуқуқидан фойдаланиб содир этилган киберқилмишларни махсус норма сифатида квалификация қилиниши идеал тўпламлар муаммосини ҳал этиб, тизимли рақамли гигиена стандартларини қарор топтиради. Бу чора нафақат жиноят содир этган шахсни ахлоқан тузатиш ва унга ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида ишлаш ҳуқуқини чеклаш (муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш) орқали рецидив жиноятчиликнинг олдини олади, балки давлат ва хусусий сектор вакиллари учун хавфсиз, барқарор ва ишончли рақамли экотизимда фаолият юритишнинг узоқ муддатли иқтисодий ва ҳуқуқий кафолатларини яратади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

3. Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

4. Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш тўғрисида” 2003 йил 11 декабрдаги 560-II-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

5. Ўзбекистон Республикасининг “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида” 2021 йил 20 апрелдаги ЎРҚ–682-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

6. Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни ва крипто-активлар айланмаси соҳасини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 3 июлдаги ПҚ–3832-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида крипто-биржалар фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 2 сентябрдаги ПҚ–3926-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

9. Вазирлар Маҳкамасининг “Бутунжаҳон Интернет тармоғида ахборот хавфсизлигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 5 сентябрдаги 707-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

10. Вазирлар Маҳкамасининг 2024 йил 31 майдаги 319-сон қарори билан тасдиқланган Электр энергиясидан фойдаланиш қоидалари // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

11. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг “Ўзгалар мулкини ўғрилик, талончилик ва босқинчилик билан талон-торож қилиш жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида” 1999 йил 30 апрелдаги 6-сон қарори // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

12. Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг 2022 йил 14 июлдаги 32-сон буйруғи (15.08.2022 й., рўй.: 3380-сон) билан тасдиқланган “Крипто-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдерлари фаолиятини лицензиялаш тартиби тўғрисида”ги

Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

13. Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг 2022 йил 18 июлдаги 33-сон буйруғи (15.08.2022 й., рўй.: 3379-сон) билан тасдиқланган Крипто-биржада крипто-активлар савдоларини амалга ошириш қоидалари // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

14. Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлигининг 2022 йил 30 августдаги 2-сон, Молия вазирлигининг 2022 йил 30 августдаги 45-сон, Давлат солиқ қўмитасининг 2022 йил 18 августдаги 2022-26-сон қарори (28.09.2022 й., рўй.: 3388-сон) билан тасдиқланган “Крипто-активлар айланмаси соҳасидаги фаолиятни амалга ошириш учун йиғимлар миқдорини белгилаш, уларни тўлаш ва тақсимлаш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

15. Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг 2022 йил 29 сентябрдаги 43-сон буйруғи (31.10.2022 й., рўй.: 3395-сон) Крипто-дўкон фаолиятини амалга ошириш қоидалари // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

16. Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг 2022 йил 24 ноябрдаги 61-сон буйруғи (28.11.2022 й., рўй.: 3397-сон) билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси резидентлари томонидан крипто-активларни чиқариш, чиқаришни рўйхатдан ўтказиш ва муомалага киритиш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

17. Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг 2022 йил 28 декабрдаги 68-сон буйруғи (30.12.2022 й., рўй.: 3409-сон) билан тасдиқланган “Крипто-активлар айланмаси соҳасида тартибга солиш махсус режимида (“Тартибга солиш қумдони” махсус режими) иштирокчиларни рўйхатдан ўтказиш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

18. Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг 2023 йил 20 сентябрдаги 68-сон буйруғи (29.09.2023 й., рўй.: 3461-сон) “Майнинг фаолиятини амалга ошириш учун рухсатнома бериш тартиби тўғрисида”ги Низом // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

19. Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги директорининг “Крипто-активлар айланмаси соҳасидаги хизматлар провайдерлари фаолиятини амалга оширишга лицензиялар берилганлиги учун давлат божи миқдорларини белгилаш тўғрисида” 2024 йил 5 декабрдаги 100-сон буйруғи (17.12.2024 й., рўй.: 3584) // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

20. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг 2024 йил 20 декабрдаги 44-сон, Бош прокуратуранинг 2024 йил 19 декабрдаги 14-сон ҳамда Истиқболли лойиҳалар миллий агентлигининг 2024 йил 18 декабрдаги

14-сон қарори (25.12.2024 й., рўй.: 3591-сон) билан тасдиқланган “Терговга қадар текширувни амалга оширишда ва жиноятларни тергов қилиш давомида аниқланган крипто-активларни олиб қўйиш, хатлаш, сақлаш ҳамда топшириш тартиби тўғрисида”ги йўриқнома // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

II. Бошқа адабиётлар

1. gesetze-im-internet.de
2. govinfo.gov
3. legislation.gov.uk
4. legifrance.gouv.fr
5. sso.agc.gov.sg
6. legislation.gov.au
7. laws-lois.justice.gc.ca
8. riigiteataja.ee
9. law.go.kr
10. japaneselawtranslation.go.jp
11. wetten.overheid.nl
12. ris.bka.gv.at
13. fedlex.admin.ch
14. normattiva.it
15. boe.es
16. isap.sejm.gov.pl
17. retsinformation.dk
18. lovdata.no
19. en.npc.gov.cn
20. elaw.klri.re.kr
21. nevo.co.il
22. lom.agc.gov.my
23. elaws.moj.gov.ae
24. laws.boe.gov.sa
25. legislation.govt.nz
26. indiacode.nic.in
27. ejustice.just.fgov.be
28. zakon.rada.gov.ua
29. zakonyprolidi.cz
30. njt.hu
31. slov-lex.sk
32. legislatie.just.ro
33. lex.bg
34. kodiko.gr
35. dre.pt
36. zakon.hr
37. pisrs.si

38. gov.za
39. http://lawlibrary.ru/izdanie7916.html
40. https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/23309
41. https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/17669
42. https://vk.com/@empireofgreatbritain-ugolovnyi-kodeks-velikobritanii
43. https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/__202c.html
44. https://www.legifrance.gouv.fr/
45. https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/section/3A
46. https://www.govinfo.gov/app/collection/uscode/2024
47. https://www.legislation.gov.au/
48. https://sso.agc.gov.sg/
49. http://en.npc.gov.cn.cdurl.cn/
50. https://www.normattiva.it/
51. https://www.fedlex.admin.ch/de/home?news_period=last_day&news_pageNb=1&news_order=desc&news_itemsPerPage=10
52. https://isap.sejm.gov.pl/
53. https://www.gov.br/planalto/pt-br
54. https://lom.agc.gov.my/
55. https://laws.boe.gov.sa/
56. https://www.gov.za/documents/acts/cybercrimes-act-19-2020-english-afrikaans-01-jun-2021
57. https://www.infoleg.gob.ar/
58. https://www.bcn.cl/portal/
59. https://www.boe.es/
60. https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1030
61. https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/riigikogu/akt/522012024001/consolide
62. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/71a684b0f02377484df30225d2b67f10b7cd36fb/
63. https://sso.agc.gov.sg/Act/CMA1993
64. https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226
65. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070719/LEGISCTA000006149839/
66. https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3581
67. https://www.legislation.gov.au/Details/C2024C00184
68. https://flk.npc.gov.cn/
69. https://uaelegislation.gov.ae/
70. https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/section-430.html
71. https://uz.wiktionary.org/wiki/sabotaj
72. https://www.unodc.org/unodc/ru/cybercrime/convention/text/convention-full-text.html
73. https://dunyo.info/uzk/actual/%D0%8Ezbekiston-delegaciyasi-bmtning-kiberzhinoyatchilikka-%D2%9Barshi-kurash-konvenciyasini-imzolash-marosimida-ishtirok-etdi/

74. https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj
75. https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/contents/
76. https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/
77. https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide
78. https://rm.coe.int/1680081561
79. https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/
80. https://www.legislation.gov.au/Series/C2018A00029
81. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGISCTA000006136041/
82. https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/
83. https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/contents
84. https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3094
85. https://www.droit-afrique.com/
86. https://www.legislation.gov.au/Series/C2004A04868
87. https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=53549&lang=ENG
88. https://www.indiacode.nic.in/bitstream/123456789/13116/1/it_act_2000_updated.pdf
89. https://moj.gov.ae/assets/2022/Federal%20Decree-Law%20No%2034%20of%202021
90. https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/1972/oj
91. https://www.supremecourt.gov/opinions/20pdf/19-783_k53l.pdf
92. https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275
93. https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=63462&lang=ENG
94. https://www.gibraltar.gov.gi/uploads/documents/financial-services/Financial%20Services%20Act%202019.pdf
95. https://www.scb.gov.bs/wp-content/uploads/2020/12/Digital-Assets-and-Registered-Exchanges-Act-2020.pdf
96. https://www.bma.bm/document-centre/policy-and-guidance-digital-asset-business
97. https://www.fscmauritius.org/media/110594/the-virtual-asset-and-initial-token-offering-services-act-2021.pdf
98. https://lawcommission.gov.uk/project/digital-assets/
99. https://wyoleg.gov/Legislation/2019/SF0125
100. https://www.osc.ca/en/securities-law/instruments-rules-policies/2/21-327
101. https://www.finma.ch/en/news/2023/12/20231220-mm-staking/
102. https://www.ali.org/projects/show/uniform-commercial-code-amendments-2022/
103. https://lawcommission.gov.uk/document/property-digital-assets-etc-bill/
104. https://www.mas.gov.sg/regulation/explanatory-briefs/2023/explanatory-brief-on-the-payment-services-amendment-bill
105. https://www.bcr.gob.sv/documental/Inicio/descarga/Ley_de_Emision_de_Activos_Digitales.pdf

106. https://www.bvifsc.vg/library/legislation/virtual-assets-service-providers-act-2022
107. https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_owig/englisch_owig.html#p0118
108. https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=54483&lang=ENG
109. https://www.ekobrottsmyndigheten.se/en/
110. https://wetten.overheid.nl/BWBR0002063/2023-07-01
111. https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1889/en18890039
112. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000033596700
113. https://www.gazzettaufficiale.it/dettaglio/codici/proceduraPenale
114. https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995-25444&p=20230428&tn=1#a31bis
115. https://dre.pt/dre/detalhe/lei/36-1994-555546
116. http://www.secretariasenado.gov.co/senado/basedoc/ley_0906_2004.html
117. https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0916
118. https://www.nationalcrimeagency.gov.uk/who-we-are/publications
119. https://fintrac-canafe.canada.ca/guidance-directives/overview-apercu/FINTRAC-guidance-virtual-currency-eng.pdf
120. https://www.austrac.gov.au/business/how-comply-and-report-guidance-and-resources/digital-currency-exchanges
121. https://www.fiod.nl/arrest-of-suspected-developer-of-tornado-cash/
122. https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/29/contents
123. https://www.ussc.gov/guidelines/2023-guidelines-manual/annotated-2023-chapter-2#2b11
124. https://www.legislation.gov.au/Details/C2023C00062
125. https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#p0753
126. https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/page-65.html
127. https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995-25444
128. https://dre.pt/dre/detalhe/decreto-lei/433-1982-322135
129. https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1981-11-24;689
130. https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/l7492.htm
131. https://www.bcn.cl/leychile/navegar?idNorma=1125633
132. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006417325
133. https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2020/17/contents
134. https://www.ussc.gov/guidelines/2023-guidelines-manual/annotated-2023-chapter-4
135. https://sso.agc.gov.sg/Act/PC1871
136. https://www.legislation.gov.au/Details/C2023C00185

137. https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html#p1295
138. https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/15/contents
139. https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/page-113.html
140. https://www.cdpp.gov.au/prosecution-process/prosecution-policy
141. https://www.legislation.govt.nz/act/public/2011/0081/latest/DLM3359962.html
142. https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/section/1
143. https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/page-44.html#h-123497
144. https://www.legislation.gov.au/Details/C2017C00235
145. https://sso.agc.gov.sg/Acts-Supp/9-2018/
146. https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/18/section/3
147. https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/page-54.html#h-125026
148. https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3196
149. https://wetten.overheid.nl/jci1.3:c:BWBR0001854&boek=Tweede&titeldeel=V&artikel=138ab
150. https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/54/757_781_799/en#art_143_bis
151. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000030939441
152. https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#p2520
153. https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=53298&lang=ENG
154. https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/page-44.html#h-123512
155. https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/part-I/chapter-47
156. https://u.ae/en/about-the-uae/digital-uae/digital-laws-and-policies/cyber-security-law
157. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000030939462
158. https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3581#je_pt2ch37at14
159. https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/page-41.html#docCont
160. https://elaw.klri.re.kr/eng_service/lawView.do?hseq=52800&lang=ENG
161. https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/44/part/10
162. https://sso.agc.gov.sg/Act/CPC2010
163. https://www.legislation.govt.nz/act/public/1990/0109/latest/DLM225527.html
164. https://www.justice.gov.za/legislation/acts/1977-051.pdf
165. https://www.asamblea.gob.sv/
166. http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102074273
167. https://president.gov.by/ru/documents/dekret-8-ot-21-dekabrja-2017-g-17716
168. https://www.riigiteataja.ee/en/akt/518012021001?leiaKehtiv